

HZ. MUHAMMED VE KÂİNAT
(HZ. PEYGAMBER'DEN NAKLEDİLEN KÂİNAT
İLE İLGİLİ RİVÂYETLER)

Adem GÜNEŞ

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Hadis Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

125379

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Enbiya YILDIRIM

SİVAS
Haziran-2002

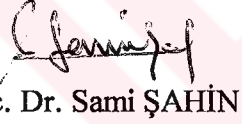

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

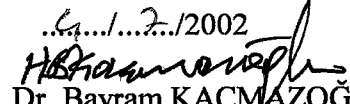
Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışman)
Doç. Dr. Enbiya YILDIRIM

Üye
Doç. Dr. Cemal AGIRMAN

Üye
Yrd. Doç. Dr. Sami ŞAHİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..G...1...7.../2002

Doç. Dr. Bayram KAÇMAZOĞLU

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	VI

GİRİŞ

AMAÇ VE METOD

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLAR.....	2
III.KÂİNAT KAVRAMI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİNDE KÂİNATLA İLGİLİ

İNANÇ VE TASAVVURLAR

I. CAHİLİYE TOPLUMU İNANÇ DÜNYASINA GENEL BİR BAKIŞ.....	6
A. İNANIŞLAR VE KÜLTÜR YAPISI.....	6
B. COĞRAFİ YAPININ İNANIŞLARA ETKİSİ.....	7
II.CAHİLİYEDE KÂİNATLA İLGİLİ İNANÇ VE TASAVVURLAR	9
A. GÖKCİSİMLERİYLE İLGİLİ İNANIŞLAR.....	9
1. Güneşe ibadet edilmesi.....	10
2. Aya ibadet edilmesi.....	12

3. Yıldızların kutsanması.....	13
3a. Sabiilik inancı ve Araplara etkisi.....	15
B. GÖKCİSİMLERİYLE İLGİLİ DİĞER BİR TAKIM İNANIŞLAR.....	16
C. CAHİLİYEDE GÖKCİSİMLERİYLE BAĞLANTILI İLİMLER.....	21
1. İlmi Hey'et (Astronomi).....	21
2. Kehânet	25
3. İlmi Esâtir (Mitoloji).....	26
III. DEĞERLENDİRME.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

HZ.PEYGAMBER'DEN NAKLEDİLEN KÂİNATLA İLGİLİ RİVAYETLER

I. HZ.PEYGAMBER'DEN NAKLEDİLEN KÂİNATLA İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	29
A. ÂLEM VE YARATILIŞ	31
B. GÜNEŞ	69
C. AY	90
D. YILDIZLAR	95
E. TABİAT HADİSELERİ.....	100
II. GENEL DEĞERLENDİRME.....	105
SONUÇ.....	108
BİBLİYOGRAFYA.....	110

ÖZET

“Hz.Peygamber’den Nakledilen Kâinatla İlgili Rivayetler” adlı çalışmamızda temel olarak kainat hadislerini incelemeyi amaçladık.

Tezimiz, giriş, iki ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmamızın amacına ve önemine dair hususların yanında, araştırmamızda kullandığımız metodumuzdan bahsettik. Ayrıca araştırmamıza kaynaklık eden Arapça ve Türkçe eserleri genel olarak zikrettik. Bu bölümde son olarak “kainât” kavramı ile ilgili özet bilgi sunduk.

Birinci bölümde İslâmiyet öncesi Arap insanının güneş, ay ve yıldızlar bağlamında kâinat ve alem ile ilgili inanç ve adetlerinden bahsettik. Ayrıca Sâbiilik inancı ve Araplarda bu alanda gelişen ilimleri ele aldık.

Araştırmamızın asıl kısmını oluşturan ikinci bölümde ise, Hz.Peygamber’den konuyla ilgili nakledilen hadisleri ele aldık. Beş ana başlık altında verilen rivayetlerin önce tahririni yaptık, daha sonra hadisleri sened ve metin açısından inceleyerek rivayetlere getirilen yorumları belirterek kendi yorumlarımızı ilave ettik.

Sonuç bölümünde ise, araştırmamızın ortaya koyduğu sonuçlardan genel olarak bahsederek çalışmamızı tamamladık.

ABSTRACT

We aimed to study basically cosmos hadiths in this our study named “The Relatings conveyed from Prophet Muhammed Pertaining to Cosmos”.

The thesis is constituted from the entrance, two main sections and result.

In the part of entrance, we mentioned our method we used in study, in addition to matters related to research’s goal and importance. Separately, we described Turkish and Arabic works generally. In this section we presented summary knowledge related to “cosmos” concept.

In the first section, we mentioned the sun the moon, stars generally cosmos and universe beliefs and customs of Arabian people before Islam. Separately, considered belief of Sabii and developing sciences in Arabian in this area.

In the second section forming main section of our research, we considered hadiths of The Prophet Muhammed. We separated the relatings to five parts, firstly gived location of whom in early hadiths source. Followig that, we discussed the relatings point of sened and centext, and expressed the commentaries.

In result section, we mentioned results of study generally and complated our researce.

KISALTMALAR

age.	:	Adı geçen eser
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Bin, İbn
bkz.	:	Bakınız
byy.	:	Basım yeri yok
bt.	:	Binti
çev.	:	Çeviren
h. °	:	Hadis
Hz.	:	Hazreti
Hzr.	:	Hazırlayan
İst.	:	İstanbul
krş.	:	Karşılaştır
m.ö.	:	Milattan önce
no.	:	Numarası
ö.	:	Ölümü
s.	:	Sayfa
thk	:	Tahkik
trc	:	Tercüme
trs	:	Tarihsiz
vb.	:	Ve benzerleri
vs	:	Vesaire

ÖNSÖZ

İslam'a göre, Allah insanoğlunu yaratmadan önce büyük bir evren oluşturmuştur. Güneş, ay, yıldızlar bu evrenin birer parçası olmuş ve yaratıldıkları günden beri bir sistem üzerine devam ede gelmişlerdir. Allah bunları yaratırken kendi varlığına alamet olacak ve insan içinde ilgi çekici bir takım özellikleri beraberinde yaratmıştır. Yüzyıllardan beri kimileri bu olaylara bilimsel ya da astronomik açıdan yaklaşırken, kimileri de bunları inanç çerçevesinde incelemişlerdir.

Peygamber olarak Hz.Muhammed'in evrende cereyan eden kevnî olaylara bakışı, konuyla ilgili hadisleri ümmeti olarak bizi ilgilendirmektedir. Hadis ilminin genel amaçlarından biri olan rivayetlerin güvenilir olanlarını, zayıf ve mevzû olanlarından ayırma amacına uygun olarak, Hz.Peygamber'in konuyla ilgili rivayetlerinin bütününe tenkid ve tahlile tabi tutulma zorunluluğu doğmaktadır.

Bu amaca yönelik olan çalışmamız; giriş, iki ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın amacı, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde kâinatla ilgili, İslam öncesi inanç ve adet ve ilimlerden bahsedilirken, ikinci bölüm hadislerin incelemesine yöneliktir.

Konuyu seçmemde yardımcı olan ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam *Doç.Dr.Enbiya Yıldırım*'a, hadis alanında çalışmam için teşviklerini gördüğüm *Doç.Dr.Cemal Ağırman*'a ve *Yrd. Doç.Dr.Sami Şahin*'e teşekkürlerimi sunarım.

Adem GÜNEŞ

Haziran/2002/SIVAS

GİRİŞ

AMAÇ VE METOD

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İlâhî olsun olmasın, ilkel ya da gelişmiş olsun dinlerin tarihine baktığımızda, her dinin kendi inanç sistemi doğrultusunda bir kâinât anlayışı ve algılayışının olduğunu görürüz. Bu durum, kâinât meselesinin inançla irtibatlı ve yoruma ihtiyaç duyulan bir husus olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta felsefi akımların bile bu kavram üzerinde fazlaca durduklarını görmekteyiz. İslam'ın ve Hz.Peygamber'in konuya bakışını ise Kur'an-ı Kerim ve hadislerden öğrenmekteyiz. Hz. Peygamber'den konuyla doğrudan veya dolaylı bağlantısı olan bir çok rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerden bazıları fazlasıyla yorumlanırken bazıları yeterince yorumlanmamıştır. Bu durum, çalışmaların daha çok Kur'an merkezli olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı kaynaklarda da bu rivayetler sıhhatine bakılmaksızın rivayet edilmiştir. Bir çok kaynakta rivayetler sened veya metin açısından tenkide tabi tutulmalarına rağmen, bunları bir araya toplayıp bütüncül açıdan yaklaşan eserler bulunmamaktadır. Çalışmamızda bu hususları ön planda tutmayı amaçladık. Ayrıca İslam öncesi Arap yarımadasındaki insanların kâinât tasavvurları, bunların Hz.Peygamber tarafından nasıl kabul gördüğü ve İslam'ın bu konudaki görüşleriyle karşılaştırılması konunun diğer bir önemli noktasıdır. İfade ettiğimiz anlamda konunun fazla çalışılmamış olması, bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLAR

Araştırmamız konu çalışması niteliğinde olmasının yanında, temelde hadis tenkidine dayanması nedeniyle hadis çalışması olarak ta kabul edilebilir. Öncelikle konuya zemin hazırlaması sebebiyle dönemin Arap yarımadası insanların kâinâtla ilgili inanç ve tasavvurları ele alınmıştır. Hadisler bölümünde rivayetler

belli bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Bu bölümlerde rivayetler numaralandırılarak ele alınmış, numaralandırılmış hadisin altında ilgili bir çok hadis aktarılmıştır. Aktarılan bütün hadislerin dipnotlarda tahriri yapılmıştır. Rivayetlerin sened açısından incelenmesini, metin açısından değerlendirilmesi, kaynaklardaki yorumlar ve değerlendirme adı altında kendi yorumlarımız takip etmiştir. Ayrıca iki ana bölümün sonunda faydalı olacağı düşüncesiyle genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmamızda bir çok temel ve yardımcı kaynaktan istifade etmiş bulunuyoruz. Bu kaynaklardan önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz :

Buhârî ve Müslim, *es-Sahih*; Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbni Mâce *es-Sünen*; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*; İmam Mâlik, *el-Muvatta'*; Hâkim, *el-Müstedrek*; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* ve *el-Evsat*; Tayâlisî, *el-Müsned*; Beyhâkî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*; Begâvî, *eş-Şerhu's-Sünne*; Hattâbî, *el-Meâlimu's-Sünen*; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*; İbn Hacer, *el-Fethu'l-Bârî*; Aynî, *el-Umdetu'l-Kârî* ; Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*; Kastallânî, *el-İrşâdü's-Sârî* ve *el-Mevâhibu'n Ledünniyye*; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*; Mes'ûdî, *el-Murûcu'z-Zehab*; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*; İbnu'l Cevzî, *Kitâbu'l Mevzûat* ve *el-İlel*; İbn Hibban, *el-Mecrûhîn*; Zehebî, *el-Mizân* ve *el-Uluvv*; İbnu'l Esîr, *en-Nihâye*; İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*; Aliyyu'l Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*; Munâvî, *el-Feyzu'l-Kadîr*; Mubârekfûrî, *et-Tuhfetü'l-Ahvezî*; Sahârenfûrî, *el-Bezlu'l-Mechûd*; Cevad Ali, *el-Mufasssal*; Corci Zeydan, *Târihu'l-Medeniyyeti'l-İslâmiyye*.

Araştırmamızda bu eserlerin dışında yararlandığımız Türkçe eserlerden bir kaç şunlardır: Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*; Ahmed Davudoğlu *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*; Ahmed Naim, Kamil Miras, *Tecrid-i Sarih*; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*.

III. KÂİNÂT KAVRAMI

Araştırmamızda en çok söz konusu olan kavram olması sebebiyle, kâinât kavramını kısaca açıklamakta fayda görüyoruz. Bu kavram Arapça bir kelime olup, Türkçe'de aynen kullanıldığı gibi, evren ifadesinin karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Her iki kelime de çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadırlar. Kâinât kavramın bir çok tarifleri yapılmıştır. Bu tariflerden iki tanesini yeterli görüyoruz. Genel anlamda kâinât, "yaratılmış olan şeylerin tümü"¹ olarak ifade edilirken, daha sınırlı anlamda tarifi ise şöyle yapılmıştır: "Yeryüzü ve gökyüzünde mevcut olan şeylerin teşkil ettiği bütün, güneş ve gezegenlerden meydana gelen topluluk, üzerinde yaşadığımız dünya."² Bu tariflerden benimsediğimiz ve konumuza uygun olanı ikincisi olup tezimizde kâinât kavramıyla ifade etmek istediğimiz mana, bu tarifte ifade edildiği gibidir.

¹ Meydan Larousse, VI/783.

² Age, I/295.

BİRİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİNDE KÂİNÂTLA İLGİLİ

İNANÇ VE TASAVVURLAR

I. CAHİLİYE TOPLUMU İNANÇ DÜNYASINA GENEL BİR BAKIŞ

İslam öncesi Arap toplumunda kâinât ya da gök cisimleriyle ilgili ne gibi inanç ve inanışlar olduğunu incelemeden önce, cahiliye toplumu inanç, kültür ve coğrafi yapısına genel olarak bir göz atmak ve konuyu bu çerçevede incelemek faydalı olacaktır.

A. İNANIŞLAR VE KÜLTÜR YAPISI

Hicaz bölgesinde Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'den sonra yeni bir peygamber gelinceye kadar hayli uzun süre geçmesi nedeniyle tevhîdî inançlardan sapılmış, bütün Arap yarımadasında dini hayat tekrar ilkel bir hal almıştı.¹ İnançlardaki bu gerilemeyle birlikte bölge sakinlerinin dini hayatları ve dini hayata dair inanışları son derece karmaşık bir yapı oluşturmaktaydı. Allah'a inanan, öldükten sonra dirilmeyi, hesap ve cezayı kabul eden tevhide inananların yanında, her şeyin tabiattan kaynaklandığına inanan Dehrîler, Sâbiiler, Putperestler yanında Zerdüştlük, Hıristiyanlık ve Yahudiliğe temayül edenler de bulunmaktaydı.² Bu inançlardan en çok göze çarpanı putperestlikti. Arap putperestliği, yabancı tesirlere açık olmuş, özellikle de Güney Arabistan'daki yıldızlara tapma inancının izlerini taşırdı.³ Buna rağmen putperestlikte ilahlara ve cinlere saygı ile birlikte taşlara ve ağaçlara tapma ön plandaydı. Amr b. Luhayy'ın Hicaz bölgesine ilk putu sokmasıyla başlayan putperestlik, her kabilenin hatta her ev sahibinin özel putları ve ilahları olması şeklinde yaygın bir hal almıştı.⁴ Arapların politeist (çok tanrıcı) inançlarına ilaveten benimsedikleri "Allah inancı" da vardı. Allah lafzı İslam'ın gelmesiyle ortaya çıkmamış, Güney Arabistan kitabelerinde de rastlanan hayli eski

¹ Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, 1982, s.103.

² Mes'ûdî, Ebû'l Hasen Ali b. Huseyn, *Murûcu'z-Zeheb ve Medâinu'l-Cevher*, Beyrut, 1988, II/126-7.

³ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm* (Çev. Beyza Düşingen), Ankara, 1969, s.16.

⁴ İbnu'l Kelbî, *age*, s.28-39.

bir kelimedir.⁵

Tevhid inancına sahip olanlara gelince, onların bu dini tam anlamıyla yaşamadıkları, sadece koruma gayreti içinde oldukları söylenebilir. Bu dine mensup olan Peygamberimizin dedesi Abdulmuttalip bile, eğer on tane oğlu olursa bir tanesini Allah'a adayacağına yemin etmiş, bu gerçekleşince kurban için kura çekmiş ve Abdullah çıkmış, Abdulmuttalib de oğlu hakkında putların önünde fal okları çekmişti.⁶

Bu tür inanışlar politeist ve çok kültürlü Arap toplumunda inançların birbirini etkilemesi olarak değerlendirilebilir. Neticede cahiliye insanın inanç dünyası çeşitlilik arz etmesine rağmen günlük hayatında yaptırım gücüne sahip değildi. Dini uygulamalar ve tapınma konusundaki bağlılık, kabile etkisi ve gelenekler hususunda sahip olunan hürmet duygusundan ileri gelmekteydi.⁷

B. COĞRAFİ YAPININ İNANIŞLARA ETKİSİ

Arap yarımadasının büyük kısmını kaplayan çöller ve bölgedeki tabiat şartlarının sertliği, cahiliye insanının inanç ve inanışları üzerindeki önemli bir etkiye sahiptir.⁸ İnsanlar kendilerini çevreleyen tabiatın, insanoğlundan daha üstün kuvvetlerle dolu olduğuna inanıyorlardı.⁹ Yani tabiat hadiselerinde rûhânî varlıkların özellikle de cinlerin etkili olduğu inancı vardı. Cinleri tanrının kızları sayıyorlar, uçsuz bucaksız çöller, büyük ve çıplak dağların bunlarla dolu olduğunu kabul ediyorlardı.¹⁰

Suların buharlaşmasını ve sert çöl ortamında havanın güneş ışığında kırılarak değişik hallere girmesini cinlerle irtibatlandırarak, cinlerin seslerini duyduklarını ve onların garip şekillerini gördüklerini sanırlardı. Cinler onlara göre

⁵ Hitti, Philip, *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi* (Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ), İstanbul, 1995, I/ 151.

⁶ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s.36,75.

⁷ Hitti, Philip, age, I/144.

⁸ Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi* (Çev. Prof. Dr. Neşet Çağatay), Ankara, 1992, s.3.

⁹ Brockelmann, Carl, age, s.7.

¹⁰ Çağatay, Neşet, *Cahiliye Çağı*, s.103.

insanlar gibi bir sınıfa teşkil eder fakat yapıları insana benzemeyip ateş ya da havadan yaratılmış kabul edilirdi. Bazıları, yağmur gibi tabii hadiselerin gerçekleştirmesinde cinlerin aracı olduklarını düşünür, bu olayları asıl gerçekleştirenin ise kâinât dışında bir güç olduğunu tasavvur ederdi. Onların bu durumu Kur'an'da da izah edilmiştir.¹¹ Diğer bir takım insanlar da bu varlıkları tabiatla ilgili hadiseleri gerçekleştirmeğe muktedir sayarlar, bu yüzden cinlere önem verirler hatta onlara ibadet bile ederlerdi.¹²

Tabiat hadiseleriyle ilgili ve coğrafi yapıya dayalı bir inanış ta “*Dehr*” inancıdır. Cahiliye şiiri insan hayatının zamanla kontrolü anlamına gelen *dehr*'e atıflarla doludur.¹³ Bir kimsenin başına gelenler hep *dehr* sebebiyledir. Başarı ya da başarısızlık ondan gelir. Esas itibarıyla mücerret ve gayri şahsi bir kuvvet olarak görülmekteydi. Bu kuvvet aslında ibadet edilecek bir güçten ziyade hesaba katılması gereken bir tabiat vakıasıydı.¹⁴

Bazı araştırmacılara göre Araplarda yalnızca *dehr* anlayışı değil, din duygusu da tabiat şartları sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bunların konuyla ilgili görüşleri şöyledir: “İnsan tabiat kuvvetleriyle karşı karşıya gelip bunların önünde kendi güçsüzlüğünü anlar ve bu kuvvetlerden kendisini korumaya ihtiyaç hissederse din duygusu gelişir. Nitekim yağmur ve rüzgar karşısında güçsüzlüğünü hisseden kimse gibi.”¹⁵

Arapların buldukları çevrenin tabiatına uygun olarak maharet kazandıkları bir takım ilimler vardı. Şiir-edebiyat, ilm-i nücum, ilm-i esâtir (mitoloji) kehânet, ilm-i eser (iz sürme), ilmu'l-enva', ilmu'l-ensâb (soy ilmi).¹⁶

Bu ilimlerden bir kısmı tamamen çevre şartlarıyla sebebiyle gelişirken, diğer bir

¹¹ Bkz. el-Mü'minûn/23,84-89 ; el-Ankebûl/29,63.

¹² Çağatay, Neşet, *Cahiliye Çağı*, s.103.

¹³ Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (Çev. E. Rühi Fığlalı), Ankara, 1981, s.108.

¹⁴ Watt, W. Montgomery, *age*, s.108.

¹⁵ *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Heyet, İstanbul-1986, I/171.

¹⁶ Hassan, H. İbrahim, *Siyasi-Dini-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi* (Çev. İ. Yiğit, S. Gümüş), İstanbul, 1996, I/90.

kısımının gelişmesinde bu şartlar birer neden olmuştur.¹⁷ Bu ilimlerden konumuzla ilgili olanlar ilerde açıklanacaktır.

II. CAHİLİYE TOPLUMUNDA KÂİNÂT İLE İLGİLİ İNANÇ VE TASAVVURLAR

Cahiliye toplumunda kâinâtla ilgili inanç ve tasavvurlar, üzerinde yaşadıkları dünyadan ziyâde genel olarak üç gök cismi üzerinde toplanmaktaydı ki, bunlar güneş, ay ve yıldızlardı. Bu kısımda cahiliye Araplarının inanç olarak bu gök cisimlerine bakışı, bunlarla ilgili adet, inanış-tasavvurlar ve bu cisimler üzerine gelişmiş bir takım ilimlerden bahsedilecektir.

A. GÖK CİSİMLERİYLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Kur'an'da güneşe ve aya secde edildiğinden bahseden ayetlerin yanı sıra, güneş, ay ve yıldızlara yemin edilen bir takım ayetler de bulunmaktadır.¹⁸ Bu tür yeminler, gök cisimlerinin Allah'ın kudretine birer işaret olduğunu göstermek için kullanıldığı gibi, gökcisimlerini kutsayan insanlara hitaben, "sizin bile bir zamanlar kutsadığımız şu güneş, ay ve yıldızları yaratan Allah'tır" anlamında olabileceğini düşünmek gerekir. Dolayısıyla İslam öncesi bu cisimlere tapınma vakıası Kur'an'da da açık ya da dolaylı olarak dile getirilmiştir. Güney Arabistan'ın eski yazıtlarından öğrenildiğine göre, bunların dini bariz surette güneşe, aya ve yıldızlara tapma olup, bunlar arasında erkek tanrı sayılan aya tapınma, dişi tanrı sayılan güneşe tapınmadan daha üstündü.¹⁹ Bunların tanrıları şöyleydi :

Aştar : Zühre yıldızı olup erkek sayılan bir tanrıydı. Bâbilde ise göğün sembolü ve en başta gelen gök tanrısıydı.

¹⁷ Çelik, Ali, *İslam'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, İstanbul, 1995, s.61.

¹⁸ en-Necm/53,49 ; eş-Şems/91,1.

¹⁹ Çağatay, Neşet, *Cahiliye Çağı*, s.36.

Vedd veya Sinn, Âmm veya Havbas : En yüksek kabul edilen tanrı, yani aydı.

Nekruh : Zuhâl veya Merih yıldızını temsil eden tanrıydı.

Sems : Güneş tanrısı ya da tanrıçası olarak kabul edilirdi. Ay tanrısının kızı olup ondan daha çok kadınlar yardım isterlerdi. Ayrıca bunların yanında ayın anası ya da karısı olan büyük bir ana tanrı zikredilirdi. Araplar bunu “Lat” putu olarak müşahhaslaştırmışlardı.²⁰ Bunlardan başka “Ta’lab” ki Zû-Semâvî lakabı ile anılan âlâim-i sema (gökkuşağı) tanrısı vardı. Habul veya Hubel tanrısının adı buradan gelmiştir. Büyüyen ve küçülen ayın iki safhasına ikiz tanrılar gibi özel bir şekilde tapılır, Yerli geleneğe göre ise öncülük hakkı bazen küçülen aya, bazen de büyüyen aya verilirdi. Bunlar genellikle güney bölgesi Arap yarımadasında yaygın olan inançlardı.²¹

Hicaz bölgesine gelince, bu inançlar bir takım farklılıklarla burada da yaşanmaktaydı. Maurice Domombynes konuyla ilgili olarak şöyle der : “Cahiliye devrinde ilahlar belli sıfatlara sahiptiler. Onlardan her biri önemli veya önemsiz bir kabileye hükmederdi. Her kabile, tavaf ve vakfeyi değişik şekillerde icra eder, say sırasında herveyi alay halinde meşaleler yakarak yaparlardı. Bu törenlerden eskiden güneşe tapıldığını anlamaktayız. Diğer gök cisimlerine de böyle saygı gösterirlerdi. Bunlardan Mekke’de dini bir ayın kalmıştır ki o da ay görüldüğü zaman yapılan özel bir merasimdi.”²²

Hicaz bölgesinde gök cisimlerine ait inançlar ve özellikleri şu şekildedir :

1. Güneşe ibadet edilmesi

Araplar arasında güneşe ibadet edenler azımsanmayacak derecedeydi.²³

Bunların varlığını cahiliye şiirinde de bulmak mümkündür. Örnek olarak el-Âşâ’nın şu mısrasını gösterebiliriz: “Ona yakın bir şekilde ilâhenin (güneşin)

²⁰ Çağatay, Neşet, *Cahiliye Çağı*, s.36.

²¹ Çağatay, Neşet, *age*, s.37.

²² *Doğuşta Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I/172.

²³ Çelik, Ali, *Halk İnançları*, s.71.

önünde eğildiğimde duyduğum korku gibi bir korku duymadım.”²⁴

Bir kısım Araplar da güneşin akli ve nefsi olan bir melek olduğunu iddia ediyorlardı.²⁵ Yıldızların ve ayın nuru, alemin ışığı ondan kaynaklanmaktaydı. Ayrıca dünyaya ait bütün varlıkların hepsi güneşten olmuştur. Güneş, gökteki cisimlerin meleğidir. Hürmete saygıya, süslenilmeye, güzel kokular sürünmeye, duaya hatta ibadete layık olan odur.²⁶ Ayrıca bu insanlar güneş için putlar edinir, bu putlar için ayrılmış araziler bulunur ve bunlar putlar için işlenirdi. Putları da güneş renginde yaparlardı. Günde üç vakitte ibadet ederlerdi. Bunlar, güneşin doğduğu ve battığı ve tam tepede olduğu vakitlerdi.²⁷ Secde ederken şöyle demeyi de adetleri haline getirmişlerdi: “Nûrun ne güzeldir, gözler seni idrak edemez. Övgü senin içindir, senden istiyor ve sana koşuyoruz.”²⁸ Güneş adına edindikleri putları çalgılar eşliğinde tavaf edip secde ederlerdi. İnsanlar tazim için geldikleri gibi hastalıklı insanları da getirirlerdi. Onun için oruç tutarlar, dua edip şifa dilerlerdi. Hastalar geceler boyunca putların yanında kalır, rüyalarında kendilerine, putların onları temizlediği ve muratlarına eriştikleri birileri tarafından bildirilinceye kadar bu hal üzere devam ederlerdi.²⁹

Cahiliye devrinde bu inançla ilgili olarak dikkat çeken bir nokta da Kureyş’in “Abdu Şems” (Güneşin kulu) adını kullanmasıdır.³⁰ Bu, Benî Ümeyye’nin atalarından birinin adı olup, bunu onlar dışında başkaları da taşımaktaydı.³¹ Asru’n-Nebî adlı eserin müellifi İzzet Derveze bu durumla ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: “Biz, Peygamber çevresinde güneşe ve aya tapıldığını gösteren herhangi bir rivayete rastlayabilmiş değiliz. Ancak şunu

²⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ed-Dineverî, *Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadis* (Çev. Hayri Kırbasoğlu), İstanbul, 1989, s.220.

²⁵ Şehristânî, Ebû’l Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve’n-Nihal*, III/722.

²⁶ *el-Carim, Edyânü’l-Arap* s.187.

²⁷ Şehristânî, *age*, III/723.

²⁸ Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü’s-Sârî li Şerhi Sahîh-i Buhârî*, VII/144.

²⁹ Şehristânî, *age*, a.y.

³⁰ İbnu’l Esir, Ali b. Muhammed, *Usdu’l-Gâbe fi Marifeti’s-Sahâbe*, Beyrut, 1989, III/102 ; Ayrıca bkz. Mâcî, Nâdim, *Kur’an ve Hadislere Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya, 1992, s.106.

³¹ İbnu’l Esir, *age*, III/98-117.

söyleyebiliriz. Kur'an'da bu iki varlığa secde etmeyi yasaklayan bir ayetin bulunması³² ve buradan emir kipiyle sözün yakın muhataba yöneltilmiş olması, Peygamber çevresinin de bu alanda ilk muhataplar konumunda bulunması ve bu çevrede “*Abdu Şems*” isminin de yaygın olması boşuna değildir. Bu nedenle biz bu çevre halkının gönlünde, güneşe ve aya karşı bir çeşit kutsama ve korku bulunduğuna eğilim duyuyoruz. Onların, bu iki varlığa tapma amacıyla bir takım ayinler, merasimler düzenlemiş olmaları ihtimal dahilindedir.”³³ Kureyş'te güneşle ilgili bu inançların olup olmadığı net olmasa da gerek müellifin belirttiği noktalar, gerekse bizim önceden açıklamış olduğumuz hususlar, bu bölgede güneşin kutsanan bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Aya ibadet edilmesi

Güneşin ilah kabul edilmesi konusunda beslenen duygu ve düşünceler genel olarak ay hakkında da kabul edilmekteydi.³⁴ Aya ibadet edenler onun tazim ve ibadeti hak eden bir melek olduğunu iddia ediyorlardı. Kâinâtın idaresinin onun elinde olduğuna inanılır, yaratılmış şeylerin güzellikleri yada eksikliklerine sebep olarak kabul edilirdi. Ayı kutsayanlar, aynı zamanda güneşe tapanlar gibi putlar edinir, onlara ibadet ederlerdi. Bir kısmı ayın yarısını oruçlu geçirir, ay doğuncaya kadar iftar etmez, önce putlarına yiyecek ve içecek sunardı. Ayın başı olduğu zaman hilali gözetler, dileklerini yüksek bir yere çıkararak ateş yakıp, dua ederek isterlerdi. Oruç günleri bittiğinde ise yine ay ışığında ve putlar etrafında oynarlardı.³⁵

Aya ibadet edilmesi olayını, insanda din duygusunun çevre şartlarına bağlı olarak gelişmesi bağlamında inceleyen Philip Hitti, Araplardaki bu inancı şu şekilde yorumlamaktadır: “Bedevilerin gök cisimleri ile ilgili inanışları, aydınlığı

³² en-Nisâ/4,37.

³³ Derveze, İzzet, *Asru'n-Nebî* (Çev. Mehmet Yolcu), İstanbul, 1995, I/439.

³⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, III/ 723.

³⁵ Şehristânî, *age*. III/724.

altında sürü hayvanlarını otlattığı ay üzerinde toplanır. Aya tapma, çobanlıkla geçinen bir toplumu, buna karşılık güneşe tapma, daha sonra gelişen zirai bir safhayı bize düşündürür. Günümüzde bile Ruvale bedevileri, su buharlarını bir araya toplayıp, meralara faydalı çığ düşürmek suretiyle bitkileri büyütüp geliştirdiğine inandıkları “Ay” tarafından insan hayatının tanzim edildiğini düşünmektedirler. Diğer yandan güneş, onlara göre bütün hayvan ve bitkileri olduğu kadar bedevileri de mahvetmeyi arzular.”³⁶

3. Yıldızların kutsanması

Bazı araştırmacılara göre Araplarda yıldızlara tapınma, onlara saygı düşüncesiyle doğmuştur.³⁷ Onlar Allah’a ibadet ediyor, Allah’ın en büyük yaratığı olduğu düşüncesiyle de yıldızlara saygı gösteriyorlardı. Yıldızlara gösterilen bu saygı zamanla şekil değiştirerek ibadet halini aldı. Diğer taraftan bazı insanlar da yanardağların fırlattığı taşların gökten düştüğüne ve yıldızlarla ilgisinin olduğuna inanmışlar, bu yüzden onlara zamanla ibadete dönüşen bir saygı göstermişlerdir. Daha sonra bunların gökten düşmediğine inanmış olsalar da tapınmaya devam etmişlerdir.³⁸

Bazıları da bu tapınma olayını şöyle açıklamıştır: İnsan çevresindeki varlığı tanıyınca, semavi varlıklara yönelmiş ve onları anlayamadığı için cereyan eden hadiseleri güneşten, aydan ve yıldızlardan bilmiş ve onlara tapınmıştır. Yıldızlara tapınmak, insan cemiyetinde dini duygunun ileri bir safhası olmuş ve insan etrafındaki eşyalara tapınmaktan kurtulmuş denilmektedir. Oysa yıldızlara tapınma, Allah’ın yıldızları yaratıp yeryüzünün idaresini onlara havale ettiğine, bu alemin düzenini yıldızların sağladığına inanmaktan doğmuştur. Allah’a ibadet için bu gezegenlere mutlaka itaat ve ibadet gerekir düşüncesiyle fiilen tapınma

³⁶ Hitti, Philip, *İslam Tarihi*, I/ 17.

³⁷ *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, I/175.

³⁸ Age, a.y.

başlamıştır.³⁹

Arapların en önemli birkaç tanrısından biri olan “çok kuvvetli” anlamındaki “Uzzâ” Venüs gezegeni şeklindeydi.⁴⁰ Araplar diğer ilahları için olduğu gibi bu yıldızlar için de kurban hatta insan takdim ettikleri kaynaklarda zikredilmektedir. Örnek olarak, Hire hükümdarı Münzir b. Mai’s-Sema (505-554)’nın Hıristiyan esirlerden büyük bir grubu Venüs yıldızını yüceltmek maksadıyla kurban ettiği rivayet edilmektedir.⁴¹

Hicaz bölgesinde bazı kabilelerin kutsal gördükleri ve tazimde buldukları yıldızların en meşhurları şunlardır : Müşterî, Süreyyâ, Şi’râ, Zuhal, Merih, Zühre ve Utarid yıldızları.⁴² Bu yıldızlardan özellikle Şi’râ yıldızı Kur’an’da da söz konusu edilmiştir. Bu durum bu yıldızın tapınılma konusunda daha meşhur olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu ayet şöyledir: **“Doğrusu Şi’râ yıldızının Rabbi de O’ dur.”**⁴³ Şi’râ yıldızına ilk ibadet edenin Ebû Kebşe adında biri olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁴ Bu şahıs yıldızla ibadet sebebini şöyle açıklamaktadır: “Şi’râ semayı baştan başa kat etmektedir. Halbuki ondan başka semayı kat eden bir güneş ya da ay bulamazsınız.”⁴⁵

Ebû Kebşe, Huzaa kabilesinin reisiydi.⁴⁶ Eyüp Sabri Paşa, Huzaahlıların Kusay’dan önce Mekke ve Kâbe başkanlığında 300 yıl kaldıklarını ve Şi’rây-ı Yemânî denilen yıldızla taptıklarını kaydeder.⁴⁷ Şi’râ yıldızı ile ilgili olarak geniş bilgi ilerde verilecektir.

³⁹ Tahânevî, Zafer Ahmed, *Kitâbu Keşşâfi Istılahı’l-Funûn*, Beyrut, 1996, I/771; Macit, Nâdim, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s.108-9.

⁴⁰ Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları*, s.8.

⁴¹ Hassan, İbrahim, *Siyasi-Dini-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi*, I/96.

⁴² İbn Kesir, Ebû’l Fidâ İsmail b. Kesir el-Kureşî, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, Dimeşk, 1995, IV/259; Nesefî, *Medârik*, III/432.

⁴³ en-Necm/53,49.

⁴⁴ Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerh-u Müşkili’l-Âsâr*, Beyrut, 1994, II/185.

⁴⁵ Şi’râ yıldızı hakkındaki bu açıklamalar aynı zamanda bu yıldızla ilgili olan Necm sûresinin ilgili ayetinin de nüzul sebebi olarak kabul edilmiştir. Bkz. Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, VII/35.

⁴⁶ Cevat Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi Kable’l-İslam*, Beyrut, 1993, VI/819.

⁴⁷ Eyüp Sabri Paşa, *Mir’ât-ı Harameyn* (Mir’at-ı Mekke), İstanbul, 1301, I/299.

3a . *Sâbîlik inancı ve Araplara etkisi*

Gök cisimlerine perestîş ve onları ortak koşma sadece cahiliye Araplarına has değildir. Eski toplumlardan pek çoğu onlara ibadet etmişlerdir. Bize bunlardan birisini Kur'an-ı Kerim nakletmektedir. Saba melikesi ile ilgili kıssada Hüdüh'ün haberi şöyle anlatılmaktadır: **“Çok geçmeden (Hüdüh) geldi. Ben senin görmediğin şeyi gördüm, dedi. Ve Saba'dan sana haber getirdim. Ben onlara hükümdarlık eden bir kadın buldum. Kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı var. Onun ve kavminin Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm.”**⁴⁸

Kur'an'da belirtilen bu kavim dışında gökcisimleri ile en çok hemhal olan ve Araplar'a etkisi eden millet Sâbîlerdi. Sâbîler büyük ümmetlerden biri olmakla beraber onların durumu hakkında bir çok ihtilaflar meydana gelmiştir. Kur'an'da Sâbîlerden söz eden üç ayet vardır. İki ayette onlar, Mü'minler, Yahudiler ve Hıristiyanlarla birlikte zikredilirken, üçüncüsünde bunlara Mecûsi ve müşrikler de ilave edilmiştir.⁴⁹

Gerek ayetlere, gerekse tarihi malumatlara dayanarak Sâbîler konusunda bir çok şey söylenmiştir. Bu görüşlerden bazıları şöyledir :

1. Yıldızla taptıkları
2. Güneşe ibadet ettikleri⁵⁰
3. Meleklerle taptıkları
4. Mecûsilerden bir grup olduğu
5. Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında bir anlayışa sahip oldukları
6. Dinlerin temelini Hz.Nuh'un dini olduğu⁵¹

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, Sâbîler kendi aralarında bir çok sınıfa ayrılmışlardı. Sâbîlerden bir kısmı da, diğer milletlerde görüp güzel buldukları

⁴⁸ en-Neml/27,22-24.

⁴⁹ Söz konusu ayetler şunlardır : el-Bakara/2,62; el-Mâide/5,69; el-Hacc/22,17.

⁵⁰ Cevat Ali, *el-Mufasssal*, VI/702.

⁵¹ Derveze, *İzzet, Asru'n-Nebi*, I/387.

şeyleri almışlardı. Bu yüzden Sâbîliği dinden ziyade bir felsefe olarak nitelendirenler de olmuştur.⁵² Bütün bunlara rağmen, Sâbîiler en çok gök cisimleri ile ilgili inançları yönünden ön planda olmuşlar ve bu şekilde tanınmışlardır. Arap beldelerinde bir çok Sâbîi mevcut idi. Hıristiyanlar ve Yahudiler bu beldelerde nasıl bir mevkiye sahiplerse, Sâbîiler de benzer mevkilere sahiptiler.⁵³ İslam'dan birkaç asır önce astronomi alanında söz sahibi sayılan Keldânilerin Sabîi olup olmadıkları belli olmasa da Araplar onları güneş ya da yıldızperestler anlamında Sabii diye isimlendiriyorlardı.⁵⁴ Keldâniler miladi beşinci asırda İranlıların istilasına uğramışlar, bu sebeple civar memleketlere özellikle de Arap beldelerine göç etmişlerdir. Bir çoğu Arapların dinini ve adetlerini benimseyerek Araplaşırken, kendi inanç ve kültürleriyle de Arapları etkilemişlerdi.⁵⁵ Arapları etkileyen bir diğer Sabîi grubu da Irak ve çevresindeki Sâbîilerdi. Bunların da devamlı olarak ticaret için Hicaz'a gidip gelmeleri bir inanç ve kültür etkileşimine sebep olmaktadır.⁵⁶ Sâbîilerde münecimlik önemli bir kurumdu. Aynı tavrın Araplarda da geliştiğini görüyoruz.⁵⁷ Sâbîiler yedi yıldız ve on iki burca iman etmekteydiler. Güneş ve ayın yanında, Müşterî, Merih, Utarid, Zuhâl gibi yıldızların heykellerini inşa edip tanrılarını bu heykellerde tasavvur ediyorlardı.⁵⁸ Sâbîilerin bütün bu inançları, aynı ya da benzer şekillerde cahiliye toplumunda da göze çarpmaktaydı.

B. GÖKCİSİMLERİYLE İLGİLİ DİĞER BİR TAKİM İNANİŞ VE TASAVVURLAR

Tarihi kaynaklar bize, gökcisimlerinin cahiliye Araplarının inanç dünyasında önemli yeri bulunduğundan bahseder. Cahililer güneş ya da ay

⁵² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, III/660.

⁵³ Zeydan, Corci, *Târîhu'l-Medeniyyeti'l-İslâmiye*, Beyrut, 1994, II/13.

⁵⁴ Zeydan, Corci, *age*, II/13.

⁵⁵ Zeydan, Corci, *el-Arab Kable'l-İslam*, s.136.

⁵⁶ Cevat, Ali, *el-Mufasssal*, VI/702.

⁵⁷ Şehristânî, *age*, a.y.

⁵⁸ Şehristânî, *age*, a.y.

tutulmasını büyük bir insanın ölümüne işaret saymaktaydılar.⁵⁹ Kayan ya da kuyruklu bir yıldız da bir hükümdarın ölümüne ve bir başkasının doğumuna ya da yeryüzünde büyük bir olayın meydana geldiğine işaret olarak kabul ederlerdi.⁶⁰ Yine gök gürültüsünü bulutlara müvekkel olan meleğin sesi olarak kabul ederlerdi. Bu melek, bulutları emrine karşı gelmekten men eder ve onları çobanın develerini bir diyardan diğerine sürdüğü gibi o da bulutları yönlendirirdi.⁶¹

Araplar, çocuklar diş değiştirdikçe çıkan dişleri baş ve şahadet parmakları arasına alıp “bundan daha güzeliyle değiştir” diyerek güneşe doğru atarlardı. Böyle yaptıkları takdirde yeni dişleri doğru ve sağlam çıkacağına ve çocukların yaşadıkları müddetçe diş ağrısı çekmeyeceklerine inanırlardı. Bu davranış güneşin kutsal bir varlık olarak görülmesinin bir neticesiydi.⁶²

Onlara göre yıldızlar dünya alemiyle ilgili idiler. Her konuda yıldızların etkisi olduğu ve kutsal saydıkları her bir yıldızın ayrı görevi olduğu inancı hakimdi.⁶³ Yağmur, rüzgar fırtına, havaların sıcak ve soğuk geçmesi gibi yeryüzüne ait tabiat hadiseleri hep yıldızlar sebebiyleydi.⁶⁴ Bundan dolayı yağmurun yağması, o sırada gökyüzünde bulunan yıldızla atfedilirdi. “Mecre yıldızının yağmuru yağdı” , “Bu Şi’râ yağmurudur” gibi ifadeler bu sebeple söylenmiş sözlerdi.⁶⁵

Mevsimlerin yıldızlarla olan münasebeti ya da hava durumları, aynı zamanda o dönemde gelişmiş olan nazma da konu olmuş, ay ve yıldızlarla ilgili bir takım darb-ı meseller ortaya çıkmıştır. Örneğin “Ülker yıldızı akşam doğarsa, çoban örtü ister” denilmesinden amaç havanın soğuk olacağını vurgulamaktır.⁶⁶ Yine “Kamer, Süreyya ile yakınlaştığında kış geçmiş olur” demekle Ay ile

⁵⁹ Buhârî, Küsûf 1; Müslim, Küsuf 3. Daha geniş bilgi Küsûf ile ilgili hadisler bölümünde verilecektir.

⁶⁰ Cevat, Ali, *el-Mufasssal*, VIII/433.

⁶¹ Cevat, Ali, *age*, VIII/433.

⁶² Çağalay, Neşet, *Cahiliye Çağı*, s.141. Ayrıca bkz. Cevat Ali, *el-Mufasssal*, VI/ 810.

⁶³ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensar 27 ; Müslim, Cenâiz 29.

⁶⁴ Cevat Ali, *age*, VIII/424.

⁶⁵ Zeydan, Corci, *Medeniyet*, II/16.

⁶⁶ Çelik, Ali, *Halk İnançları*, s.74.

Süreyya yıldızı gökte birlikte buldukları zaman artık kışın geride kaldığı, “Dibran ayın 14’ü ile iktiran eylerse cihanın her yerinde kış olur” demekle de Dibrân (Deberân) yıldızının ayın on dördünde gökte görülmesiyle kış mevsiminin başladığı anlatılmak istenmiştir.⁶⁷ Hatta yıldıza göre bir işi takip edipte ona muvaffak olamayanlara da darb-ı mesel olarak “yıldızın boşa çıktı” denirdi.⁶⁸ Yıldızların eski Yunan’da olduğu gibi şahıslştırılarak insan şeklinde tasavvur edilmesi Araplarda da var olan bir durumdu.⁶⁹ Bunun örneği olarak bir takım hikayeler oluşmuştu.⁷⁰

Şi’râ yıldızı “Şi’rây-ı Ubûr (Yemâni)” ve “Şi’rây-ı Kamîsa (Sâmî)” olmak üzere iki yıldızdan ibaretti. Huzaa kabilesi de cahiliyede “Şi’rây-ı Yemâni” denilen yıldıza ibadet ederdi.⁷¹ İnanışa göre bu yıldızlar Süheyl yıldızının kız kardeşleriydi. Bu iki yıldızın birbirlerine olan uzaklıkları iki mızrak boyu kadar olup Cevzâ adlı yıldızdan sonra doğarlardı. Bu yıldızların doğuşu şiddetli sıcak anında olup “Mirzem” diye de isimlendirilirdi.⁷² Görünüşleri itibariyle biri gayet büyük ve parlak olup güneye, diğeri küçük olup yönü kuzeye doğruydu.⁷³ Kimilerinin bu yıldıza tapmalarının yanı sıra, bazıları da önemli bir yıldızmış gibi onu gözetlerlerdi.⁷⁴

Cahiliye Arapları bazı yıldızların aslen böyle olmadıklarını, önceleri insan olup daha sonra bir sebebe binaen yıldıza dönüştüklerine inanırlardı. Mesela Süheyl yıldızının yemen yolu üzerinde zalim bir vergi memuru olduğu, Allah’ın

⁶⁷ Zeydan, Corci, *Medeniyet*, II/16.

⁶⁸ Meydâni, *Mecmeu’l-Emsal*, II/202.

⁶⁹ Zeydan, Corci, *age*, II/18.

⁷⁰ Bu hikayelerden bir tanesi şöyledir : “Dibran Süreyya ile nişanlanmak istemiş, Kamer de bunları evlendirmeyi arzu etmiş. Fakat Süreyya kabul etmeyerek kaçmış. Kamer’e ‘parası olmayan bu züğürdü ne yapacağım’ demiş. Bunun üzerine Dibran göçünü toplayıp servet bulmaya koyulmuş. Süreyya nereye giderse Dibran da onun arkasından koşar ve göçünü mehir olarak ona sunar.” Benzer rivayetler için bkz. Meydâni, *age*, II/312 ; Zeydan, Corci, *age*, a.y.

⁷¹ Eyüp Sabri Paşa, *Mir’ât-ı Harameyn (Mir’at-ı Mekke)*, I/299.

⁷² Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, Beyrut, trs. VII/35.

⁷³ Eyüp Sabri Paşa, *age*, I/299.

⁷⁴ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an Tefsiri (Çev. Bekir Karlığa)*, XIII/7555.

bu sebepten dolayı onun suretini meshederek yıldıza dönüştürdüğüne inanırlardı.⁷⁵ Aynı şekilde Zühre yıldızının güzel bir kadın olduğu, göğe yükseldiği ve suretinin değiştirilerek yıldıza çevrildiğine inanılmaktaydı.⁷⁶

Yıldızların doğuşu belli işleri yapmanın vaktine işaret ederdi. Örneğin, sonbaharın başlangıcında gece gündüz eşit olduğu vakitlerde doğan Seretân yıldızının ortaya çıkışı, Araplar için çölden evlerine dönme vaktinin geldiğine alamet olarak kabul edilmekteydi.⁷⁷ Yine Süheyl yıldızının doğması, meyvelerin olgunlaşım toplanma vaktinin geldiğinin işareti sayılmaktaydı.⁷⁸ Araplar yıldızların, insan tabiatı, hal ve hareketleri üzerinde de etkisi olduğunu kabul ediyorlardı. Yani insan karakterinin belli özellikleri, belli yıldızların hareketinden kaynaklanmaktaydı. Bunları belirleyen ya da bu konuda uzman kabul edilenler ise kâhinlerdi.⁷⁹

Arap toplumunda gök cisimlerinin tazim gördüğü, yapılan yeminlerden de anlaşılmaktadır. Bu yeminlerden bazıları şöyledir: “Göğe, suya ve yıldıza andolsun” , “Doğan ve batan yıldıza andolsun”, “Aya ve yüzmekte olan yıldıza yemin olsun” , “Güneşin doğuşunun güçlendirdiği, gecelerinin uzunluğunun süresini uzattığı bir yeminle andolsun”.⁸⁰

Cahiliyede kuraklık olduğu zaman yağmur yağması için törenler yapılırdı. Bir sığırın kuyruğuna bir takım şeyler bağlanarak ateşe verilir, hayvan bu şekilde engebeli bir araziye, çoğunlukla da bir tepeye sürülürdü. Ateşi, bulut ve şimşeklere uğur getirip yağmur yağdırmaları amacıyla yakarlardı. Bunu yaparlarken özellikle yağmurun kaynağını veya gelmesini istedikleri yönü işaret etmek istiyormuşçasına

⁷⁵ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XIV/363.

⁷⁶ Cevat Ali, *el-Mufasssal*, VIII/429.

⁷⁷ Cevat Ali, age, a.y.

⁷⁸ Zebîdî, age, XIV/363.

⁷⁹ Yıldızların insan sıhhati üzerinde ve salgın hastalıkların meydana gelmesin de etki sahibi olduğunun kabul edilişi, bir Arap tabibinin şu sözlerinden anlaşılmaktadır : “Süreyyâ'nın batışından doğuşuna kadar kendinizi muhafaza ediniz. Doğan yıldız insanlar ve develer arasına ancak hastalık ve zenginlik getirir. Onun batışı, doğuşundan daha fazla hastalık getirir.” Cevat Ali, *el-Mufasssal*, VIII/430-1.

⁸⁰ Necirâmi, *Eymânü'l-Arab fi'l-Cahiliye*, s.27-35.

doğu tarafına dönerlerdi. Araplar bu törene “ *Tesli* ” adını verirlerdi.⁸¹

Cahiliyede bu törenlerin dışında da yağmur için duaya çıkıldığı ifade edilmektedir.⁸² Tarih kitaplarında nakledilenlerden birisi, Peygamberimizin amcası Ebû Tâlib’in Kureyş’le birlikte çıktığı yağmur duasıdır. Bu rivayette, Ebû Tâlib’in Hz.Peygamber’in elinden tutup Kâbe’ye götürdüğü ve O’na dua ettirdiği sırada açık olan havada, birdenbire bulutların görülmeye başladığı, yağmurun yağıp Mekke derelerinin sularla dolup taşıdığı nakledilmektedir. Hatta Ebû Tâlib’in aşağıda zikredilen beyitleri Hz. Peygamber için bu sebeple söylediği ifade edilmiştir :

“ O beyaz (yüzlüdür), yüzü hürmetine yağmur dilenir,

Yetimlere yardımcı ve sığınak, fakir ve dul kadınlar için güven kaynağıdır”⁸³

Bir diğer rivayette de Peygamberimizin dedesi Abdulmuttalip, yanında Hz. Peygamber olduğu halde, Kureyş’in önünde Ebû Kubeys dağına çıkarak yağmur duası yaptığı, Abdulmuttalib’in Peygamberimiz hürmetine yağmur dilemesinden sonra çok geçmeden yağmurun yağarak vadilerin dolduğu nakledilmiştir.⁸⁴

Zikredilen bu iki olayın, Hz. Peygamber’in nübüvvet öncesi dönemine hatta çocukluk çağlarına ait olduğu görülmektedir. Rivayetler hadis kaynaklarından ziyade tarih kitaplarında geçmektedir. Zira Hz. Peygamber’in nübüvvet öncesi döneminde gerçekleştiği ifade edilen bir çok olay, tarih kitaplarında aktarılmaktadır. Nübüvvetten sonra da Hz.Peygamber’in bir çok kere yağmur duasına çıktığı, hadis kitaplarının istiskâ bölümlerinde zikredilmektedir. Dolayısıyla peygamberliği esnasında bir çok defa gerçekleşen yağmur duası olayına, Hz. Peygamberin bundan öncede katılmış olması muhtemeldir. Ayrıca Hz.Peygamber’in amcası ya da dedesinin katıldığı bu yağmur dualarında, müşriklerin yaptığı törenlerde olduğu gibi şirk unsuru gözükmeyiz. Zaten bu

⁸¹ Cevat Ali, *el-Mufasssal*, VI/815.

⁸² Ateş, Ali Osman, *İslam’a göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul,1996, s.75.

⁸³Buhârî, Cuma 81; İbn Mâce, İkametü’s-Salât 151.

⁸⁴ Belâzurî Ahmed b. Yahya, *Ensabu’l-Eşraf*, Beyrut,1996, I/91; Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ), İstanbul, 1993, I/43.

durumun aksi olsaydı, bunlara Peygamber'in katılması düşünülemezdi. Ayrıca rivayetler, Hz.Peygamber'in peygamberlik alametlerinin daha çocukken görülmeye başladığına birer örnek kabul edilebilir.

C. CAHİLİYEDE GÖKCİSİMLERİYLE BAĞLANTILI İLİMLER

Burada açıklayacağımız ilimler, Arapların günlük hayatlarında istifade etmelerinden dolayı önemli kabul ettikleri ilimlerdir. Bunların ilim olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışma konusu olmuşsa da, doğru olan görüş, o zaman şartlarında bunların ilim olarak kabul edildikleridir. O şartlarda çerçevesi çizilmiş ve sınırları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış ilimlerin olduğunu kabul etmek zaten makul olmazdı. Corci Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi adlı eserinde bu konuda şöyle demektedir : “Arap yarımadasının su bakımından fakir olması ve arazinin de tarıma elverişli olmaması, Arapları geçinmeleri için başka alanlarda uğraşmaya ve uzmanlaşmaya sevk etti. Bu cihetle Araplar, mahsulsüz memleketlerin icabettirdiği duruma uyarak deve beslemekle maişet teminine ve göçebe hayat geçirmeye mecbur olmuşlardır. Böyle bir yerden bir yere mekan değiştiren iptidâi bir halk yolların, otlakların yerlerini tayin etmeye mecbur idiler. Bunun için yıldızları ve mevkilerini, bu yerleri tayin etmek için rehber ettiler. Fırtına vs. gibi hava değişimlerinden sakınmak hususunda hasıl olan mecburiyet üzerine ne zaman yağmur yağacağı, rüzgar eseceğini haber vermenin usûlünü ortaya koyup buna ilim adını verdiler. Bunlara ilim adının verilmesi o dönemde böyle adlandırılmasına binaendir. Zaten diğer medeniyetler de benzer durumda idiler.”⁸⁵

Biz burada konumuzla ilgili olan ve Arapların önemli saydığı birkaç ilmi zikredeceğiz.

1. İlm-i Hey'et (Astronomi)

Bu ilim, İlm-i Nücûm olarak ta isimlendirilirdi. Ayrıca İlmü'l Envâ' (Nev'

⁸⁵ Zeydan, Corci, **Medeniyet**, II/11.

İlmi) ve Mehâbirriyâh –rüzgarların esişi- (Meteoroloji) gibi ilimler de İlm-i Hey'et içerisinde mütalaa edilmekteydi.

Arap yarımadasında gecelerin çoğunlukla sıcak, atmosferin berrak ve bulutsuz olması, bedeviler gibi sıradan Arapların ve özellikle çölde göçebe hayatı geçiren kabile insanların, eğlenceli vakit geçirmekten çok günlük ihtiyaçları doğrultusunda astronomiden istifade etme gerçeğini ortaya çıkarmıştır.⁸⁶ Arap insanı gündüzün kavurucu sicağından korunmak için gece seyahatlerini tercih ederdi. Bu seyahatlerde yol ve yön bulmada ay ve yıldızlardan son derece faydalanan bu insanlar, astronomi bilgileri açısından da zamanlarına göre iyi durumda sayılırlardı. Bu bilgilerden sadece yön tayininde değil, başka alanlarda da yararlanılmaktaydı. Kaynaklar Arapların bu bilgileri Babilliler'den özellikle de Keldâniler'den aldıklarını kaydetmektedir.⁸⁷ Keldâniler astronomide dünyanın en eski bilginleri sayılabilecek bir millettir. Bu ilimlerin temelini koyan onlardı. Gökyüzünün kapalı veya açık, havanın kuru veya nemli olmasına ve ufukların dümdüz oluşuna dair bilgilerin yanı sıra, oluşturdukları bir takım rasat aletleriyle de yıldızları gözlerler, yerlerini tayin ederlerdi. Burçların, ay ve güneşin duruş şekillerini çizmişler, ay ve güneş tutulmasını da hesap etmişlerdir. Yunan, Hint ve Mısır gibi eski medeniyetlerinde bu bilgileri Keldâniler'den aldıkları ifade edilmiştir.⁸⁸

Daha önce Keldânilerin sürgüne uğrayıp bir çoğunun Arap beldelerine göç ettiğinden söz etmiştik. Bu beldelere göçenler arasında kâhin ve astronomlar da vardı. Araplar bunlardan astronomi hakkında bir takım bilgiler almışlar, yıldızların isimlerini ve burçların mevkilerini, ay ve güneşin yörüngeleri ile ilgili bilgileri öğrenmişlerdir. Muhtemelen Araplar bu tarihlerden de önce kendilerinin buluşu ya da diğer milletlerden iktibas yoluyla bir takım bilgilere sahiptiler. Ancak,

⁸⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, II/783.

⁸⁷ Zeydan, Corci, *Medeniyet*, II/12.

⁸⁸ Çağatay, Neşet, *Cahiliye Çağı*, s.142.

Araplar'ın kâinât hakkındaki malumatları ya da astronomi hakkındaki bilgilerini büyük ölçüde Keldâniler'e borçlu olduğu ifade edilmiştir.⁸⁹

Gerek gezegenler gerekse yıldızların isimleri konusunda bu iki dilde bir çok benzerlik göze çarpmaktadır. Örneğin Arapça'daki *Merih* yıldızının Keldânicedeki karşılığı *Mirdah*'tır. *Zuhal* kelimesi Arapça'da yükseklik anlamına gelmekte olup, Keldancada Zuhal yıldızının adı olan *Kâvûn* kelimesinin manası da yüksekliktir.⁹⁰

Burçlar (yıldız kümeleri) ve aya gelince, bunlar Keldaniler'de hangi isimde kullanılıyor iseler Araplarda da lafız ve mana olarak o isimde kalmıştır. Ay ve güneşin yerleri, menâzil-i kamer ve menâzil-i şems lafızlarına varıncaya kadar ıstılahlar ve ilm-i hey'et ile ilgili kurallar Keldaniler'ininki ile aynıdır. Keldaniler'den astronomi ilmini alan milletler bu tabirleri değiştirmişlerse de yalnız Araplar ve Yahudiler değiştirmemişlerdir. Bunların dışında Araplar sabit olan ya da değişken yıldızların bir çoğunu bilmekteydiler.⁹¹ Yıldızların feleğe çakılı, yani yörüngesinde sabit oldukları düşünülürdü. Telakkilerine göre yıldızın kendisi hareket etmez, onu taşıyan bir şey gerekirdi. İşte yıldızları hareket ettiren ya da onları taşıyan şeyler felekleri (yörüngeleri)ydi.⁹²

Araplar yıldızları konumlarına ve parlaklıklarına göre derecelere ayırmışlardı. Örneğin daha önce açıkladığımız Şi'rây-ı Yemânî, güney yıldızlarından "Kelb-i Ekber" burcuna, Şi'rây-ı Sâmi'de yine güney yıldızlarından "Kelb-i Asgar" burcuna dahildi. Parlaklık yönünden ise Şi'rây-ı Yemânî 1., Sâmi ise 8. derecedendi.⁹³ Gökcisimlerini *kevkeb* ve *nücûm* olarak ikiye ayırırlardı.⁹⁴ Kevkeb ile hareketli yıldızlar yani konum değiştirenler kastedilirken, nücûm ile

⁸⁹ Zeydan, Corci, *Medeniyet*, II/13.

⁹⁰ Çağatay, Neşet, *Cahiliye Çağı*, s.143.

⁹¹ Karşılaştırma ve daha geniş bilgi için bkz. Zeydan, Corci, age, II/13.

⁹² Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989, VII/348. Kur'an ise gökcisimlerinin yörüngelerine çakılı olmadığını bu yörüngeler içinde seyrettiğini ifade eder. Bkz. Yasin/35,38-39.

⁹³ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'ât-ı Haremeyn (Mir'at-ı Mekke)*, I/299.

⁹⁴ Bu ayrıma Kur'an'da da rastlıyoruz. Bkz. el-En'am/7,97 ; el-Ârâf/8,54 ; en-Nahl/16,12 ; es-Saffât/37,16.

yerlerinde sabit olan, hareket etmeyen yıldızları anlamaktaydılar. Ayrıca yıldızlar için Benât-ü Na'ş tabiri de yaygındı.⁹⁵

Araplar yolculuk ve benzeri durumlarda, yön tayini için istifade ettikleri yıldızların mevkilerini bilme konusunda büyük maharet sahibi olmuşlardı. Yön ve yolları tayinde yıldızları o kadar kullanırlardı ki, bir adam onlara herhangi bir yolu sorsa “şu, şu yıldızlar tarafına git” derlerdi.⁹⁶ Aynı amaçla rüzgarı da kullandıklarını kaynaklar ifade etmektedir.⁹⁷

Aya gelince, güney Arapları onu hilal olarak adlandırırken; Kamer, kuzey Araplarının isimlendirmesiydi. Ayrıca ay için menziller takdir ediyorlar bu menzillere göre de bir takım isimler kullanıyorlardı. Arapların ayın menzilleri ile ilgili olarak oluşturdukları ilme de İlmu'l Envâ' ya da Nev' ilmi deniliyordu.⁹⁸

“Nev” ya da çoğulu “Envâ” ayın menzilleri anlamındadır. Bu menziller 28 tane olup ay her gece bu menzillerden birinde bulunur. Bu menzillerden her biri, o sema sahasında bulunan yıldızlardan birinin adı ile anılırdı.⁹⁹

Bu isimleri alan yıldızların on dördü geceleyin daima ufku üstünde, diğer on dördü ufku altındadır. Hangisi batıdan batarsa, rakip olan yıldız doğu tarafından doğar. İlk on dört menzile “Menâzil-i Şâmiyye”, sonrakilere “Menazil-i Yemâniyye” denirdi. Bugünkü tabirle kuzey ve güney menzilleri demektir. İşte Araplar, bu yıldızlardan birinin fecr vaktinde batması ile birlikte, rakip olan yıldızın o saatte doğmasına nev' derlerdi.¹⁰⁰ Lügat alimlerinden kimi yıldızların batmasına, kimi doğmasına, kimi de her ikisine birden nev' derken, Ebû İshak

⁹⁵ Cevat Ali, *el-Mufasssal*, VIII/431.

⁹⁶ Zeydan, Corci, *Medeniyet*, II/15.

⁹⁷ Buna örnek olarak şöyle bir olay anlatılmaktadır : “Süleyk b. Sa'd adında birisi, Kays b. Mekşûh-i Murâdî isimli zâttan kavminin yerini tarif etmesini ister. Kendisinin de kendi kavminin yurdunu tarif edeceğini bildirir. Kays şöyle der : ‘Cenûb ile Saba rüzgarları arasında gidersek, ağacın gölgesini anlamayacak hale gelinceye kadar yürürsek, sular kesilince dört gece yürürsek, nihayet kumluğa varırsak, kumluğun ötesine giderek kavmim Murâd ve Hâsam'a ulaşırız.’ Süleyk de kavminin mekanını şöyle tarif eder : ‘Süheyl yıldızının doğduğu yerle Cevzâ yıldızının sol tarafı arasındaki yolu tutarsak, bu yöne doğru giderek kavmim Beni Sa'd b. Zeyd-i Menat'ın yurduna varırız.’ Zeydan, Corci, *age*, a.y.

⁹⁸ Miras, Kâmil; Naim, Ahmed, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1986, II/920.

⁹⁹ Menzil adları için bkz. Miras, Kamil, *age*, a.y.

¹⁰⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, III/677.

Zeccâc batıda batanlara “envâ”, doğuda doğanlara “bevârih” denildiğini söyler.¹⁰¹ Bu nev’ler birbiri arkasından 13’er gün arayla batıp, rakipleri de doğduğunda o müddet zarfında yağmur, rüzgar, sıcak ve soğuk gibi hava olaylarına dair her ne varsa batan yıldızla izafe edilir ve “filan şey, filan nev’ inde gerçekleşti” derlerdi. Yalnız “Cephe” nev’inin batması 14 günde olur. Bu hesaba göre 28 nev’in batması 365 gün eder ve güneş senesi bununla sona erer. Senenin yirmi sekiz kısma bölündüğü nev’ hesabına hangi yıldızdan başlanmışsa yeni güneş senesi de o yıldızdan başlamış olur.¹⁰² Nev’ üzerinde bir çok ihtilaf olmasına rağmen, konu ile ilgili genel hususlar bu şekildedir.

Araplarda bir de “Mehâbir’riyâh = Meteoroloji” adlı ilim vardı ki, bu da yağmur, bulutlar ve rüzgarlara ait değişiklikleri anlamaktan ibaret olup, İlm-i Nücûm’un bir parçası sayılıyordu.¹⁰³ Araplar çoğunlukla bulutların renk ve şekillerine göre yağmur tahmini yaparlardı. Onlara göre, beyaz renkli bulutlar en az yağmurlu, kırmızı renkli bulutlar orta derecede, siyah renkli bulutlar ise en çok yağmurlu bulutlardı.¹⁰⁴ Rüzgarlara gelince, kuzeyden esen rüzgarlara “şimâl”, güneyden esenlere “cenûb”, doğudan esenlere “saba”, batıdan esenlere “debûr” ismi verilirdi.¹⁰⁵ Bazıları bunlara şimâlin yanında esen “nikbâ” ve cenûbun yanında esen “mahve” rüzgarlarını da ilave ederlerdi.¹⁰⁶

2. Kehânet İlimi

Cahiliyede meşhur olan ilimlerden bir tanesi de kehânettir. O dönemde ilim kabul edilen kehanet, toplumda önemli bir yere sahipti. Kâhinler hem cinlerle bağlantı kurarak, hem de yıldızların bir takım hareketlerine ve yıldızlarla ilgili bir takım tecrübî bilgilere dayanarak gelecekte meydana gelecek bir takım olaylardan

¹⁰¹ Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin Şeref, *Sahih-i Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, Beyrut, trs. II/61

¹⁰² Miras, Kamil, age, II/921.

¹⁰³ Zeydan, Corci, *Medeniyet*, III/27.

¹⁰⁴ Meydânî, *Mecmeu’l-Emsâl*, I/109.

¹⁰⁵ Çağatay, Neşet, *Cahiliye Çağı*, s.143.

¹⁰⁶ Zeydan, Corci, age, III/27.

bahsetmekteydiler.¹⁰⁷ Ayrıca onlar psikolojik hastalıkların doktorları olarak görülürlerdi.¹⁰⁸ Arapların, kâhinlerin bir çok şeyi bilmeye ve gerçekleştirmeye kadir oldukları inancı, onların toplumdaki mevkilerini yükseltmekteydi.¹⁰⁹

3. İlm-i Esâtir (Mitoloji)

Hurafeler ilmi de demek olan esâtir ilmini astronomi yada ilm-i nücûmun bir şubesi olarak değerlendirenler olmuştur. Bu ilim, eski devirlerde kendilerine tanrı sıfatı verilen gök cisimleri, özellikle de yıldızlar arasında meydana geldiği varsayılan bir takım hadiseleri kapsar. Cahiliye Arapları, ilkin eski Yunanlılar gibi gökteki yıldızları tanrı saymış ve doğrudan tapınmışlar, zamanla bu alışkanlıkları kaybolmuş gökcisimlerinin yerini onlar adına başka varlıklar almıştı. Bu durum tapındıkları şeylerden ve ibadet şekillerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Lat putu Zühre yıldızı adına ortaya çıkarılmıştı.¹¹⁰

Araplar kimi yıldızları insan şeklinde tasavvur edip bunların birbirleriyle evlenmelerine, savaşlarına ve diğer hususlara ait bir takım hikayeler ortaya koymuşlardır. Bu hikayelerden yıldızların birbirine, güneşe, aya olan uzaklıkları, doğup batmaları, yörüngelerinde sürüklenmeleri, buldukları mevkiler ve biçimleri gibi bir çok konuya ait bilgileri elde etmek mümkündür. Arap mitolojisinin temeli de bu hikayelerden ortaya çıkmıştır. Corci Zeydan, Arapların bu hikayeleri Hintliler, Mısırlılar ve Yunanlılardan almış olabileceğini, zira Keldânilerin bu gibi şeylere pek önem vermediklerini kaydetmektedir.¹¹¹

¹⁰⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, III/684.

¹⁰⁸ Derveze, *İzzet, Asru'n-Nebî*, I/277.

¹⁰⁹ Şehristânî, *age*, III/684.

¹¹⁰ Çağatay, Neşet, *Cahiliye Toplumu*, s.143.

¹¹¹ Zeydan, Corci, *Medeniyet*, I/27.

III. DEĞERLENDİRME

Arap toplumunun İslam öncesi dönemine politeist bir yapı damgasını vurmuştu. Cahiliye insanı, politeist inancın gereği olarak kâinattaki yapıyı ya da tabiat hadiselerinin oluşumunu bir yaratıcı vasıtasıyla ve bir sistem içerisinde cereyan ettiğini düşünemezdi. Yaratılışları insanoğlundan da öteye dayanan gök cisimleri, belli dönemlerde tanrı arayışı içindeki insanoğlu için gizemleri ve görünüşlerindeki harikulâdelikleri sebebiyle ilham kaynağı olmuştur. Onlardaki mükemmelliklerin ve olağanüstü durumların ancak kendilerinden kaynaklandığı düşünülmekteydi. Dolayısıyla bu özellikler onlara tanrı sıfatının verilmesine neden olmuştur. Gerçekte, Araplarda yaratıcı bir tanrı olduğu inancı da vardı. Ancak bu tanrı onlara uzak ve bu aleme karışmayan, insanın da tek başına ulaşamayacağı bir şekilde tasavvur ediliyordu. Bu tür bir inancın oluşmasında başka dinlerin etkisi olduğu kabul edilebilir.

Cahiliye insanının kâinât ile ilgili düşünceleri somut alemdeki bir takım cisimler ya da olaylar üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Soyut alemde kâinâtın işleyişi ya da kozmosun yapısı onların düşünce sınırlarının ötesindeydi. Bunlar; güneş, ay ve özellikle yıldızlar gibi gök cisimleri ve yağmur, rüzgar, fırtına gibi tabiat hadiseleriydi. Düşüncelerin bunlar üzerinde yoğunlaşmasının sebebi, onların günlük hayata etkisi ya da bir takım faydalarından kaynaklanmaktaydı. Bu faydaların yanı sıra, insandaki belli davranışların sebebini belli cisimlerin hareketlerine atfederek bunların insan tabiatı üzerinde de etkisi olduğuna inanmaktaydılar.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'DEN NAKLEDİLEN

KÂİNAT İLE İLGİLİ RİVAYETLER

I. HZ.PEYGAMBER'DEN NAKLEDİLEN KÂİNATLA İLGİLİ RİVÂYETLERİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ

Peygamber olarak Hz. Muhammed, geldiği topluma yalnızca yeni bir inanç sistemi getirmekle kalmamış, toplumun, bu inanç sistemine aykırı inanış ve adetlerini düzeltme görevini de üstlenmişti. Önceki bölümde, cahiliye Araplarının kâinat ya da gök cisimleriyle ilgili birçok inanışını zikrettik. Bunların bir çoğunun İslam'a aykırı inanışlar olduğu görülmektedir. Bu bölümde ise, kâinatla ilgili hadislerini aktararak, Hz.Peygamber'in hem önceki inançlara bakışını hem de kâinat hakkındaki yaklaşımını değerlendireceğiz.

Burada daha çok, konu ile doğrudan bağlantılı olduğunu düşündüğümüz rivâyetleri aktaracağız. Bununla birlikte zaman zaman açıklama mahiyetinde olduğunu düşündüğümüz konuyla dolaylı bağlantısı olan rivâyetleri de nakledeceğiz. Bazı rivâyetler ayetlerle bağlantılı olduğu için ilgili ayetleri de konular kapsamında incelemek konu bütünlüğü açısından uygun olacaktır. Muhakkak konu burada zikredilen rivâyetlerle sınırlı değildir. Zikredilenlerin dışında da merfu', mürsel yada maktu' haberler vardır. Konunun geniş olmasından dolayı sınırlı bir çerçevede tutmayı uygun gördük. Başlangıç olarak kâinat ifadesini kullanmamızın sebebi daha geniş ve kapsayıcı olmasından dolayıdır. Rivayetler beş kısımda incelenecektir. Bazı rivâyetler mana itibariyle birkaç kısma dahil olabilecek durumda olmasına rağmen, sadece en uygun olduğunu düşündüğümüz kısımda zikredeceğiz. Rivâyetleri ayırdığımız kısımlar şöyledir :

1. *Âlem ve yaratılışla ilgili olanlar* : Bu kısımda evren, dünya, kürsî ve arş ile ilgili rivâyetlerin yanında kozmolojik aleme ait diğer bir takım rivâyetler incelenecektir.
2. *Güneş ile ilgili rivâyetler*
3. *Ay ile ilgili rivâyetler*

4. Yıldızlarla ilgili rivâyetler

5. Tabiat hadiseleri ile ilgili rivâyetler : Bu kısımda yağmur, rüzgar, bulutlar, gök gürültüsü gibi tabiat hadiseleriyle ilgili olan hususlara ait rivâyetleri nakledeceğiz.

Bu bölümler altında önce rivâyetleri ve tahriçlerini vereceğiz. Rivâyetlerin sıhhatleri konusundaki değerlendirmeler ile metin ya da mana açısından değerlendirmeleri, rivâyetlerdeki bütünlüğü sağlamak açısından bir arada vermek uygun olacaktır. Hadislerle ilgili son olarak, değerlendirme başlığı altında kendi yorumlarımız aktaracak ve bu bölümün sonunda genel değerlendirme başlığı altında konu üzerinde genel bir bakış açısı edinmeye çalışacağız.

A. ÂLEM VE YARATILIŞ İLE İLGİLİ RIVÂYETLER

1. İmran b. Husayn'ın rivâyet ettiğine göre Rasulullah şöyle buyurmuştur :

“Ezelden hiçbir şey yokken Allah vardı. O' nun arşı su üzerindeydi. Kitabına her şeyi yazdı ve göklerle yeri yarattı.”¹

Rivâyet hakkında, el-Esmâ ve's-Sıfât adlı eserinde yorumlar yapan Beyhâkî (ö.458/1066), rivâyetin senedindeki bütün ravilerin sika olduğunu ve bunların Şeyhain'ın ricalinden olduklarını belirtir.² İbn Hacer (ö.852/1448) de Beyhâkî'nin hadisin sıhhati konusundaki yorumlarını kabul etmiş ve ayrıca bir şey söylememiştir.³

Hadisteki “arşın su üzerinde olduğu” sözleriyle, Allah'ın öncelikle suyu yarattığı, daha sonra da arşını bunun üzerinde yarattığı veya su üzerine yerleştirdiği ifade edilmiştir.⁴ Hadiste ifadesi geçen işler atıf vâvı ile birbirine bağlanmıştır. Buhârî'deki benzer bir rivâyette, “gökleri ve yeri yarattı” ifadesinden önce yukarıdaki rivâyetten farklı olarak vâv yerine “sümme” edatı kullanılmaktadır.⁵ Müslim'deki Abdullah b. Amr rivâyetinde ise şöyle geçer: “Allah mahlûkâtın miktarını, göklerle yeri yaratmadan elli bin sene önce yazdı ve arşı da su üzerindeydi.”⁶

Beyhâkî, İmran (ö.52/672) rivâyetindeki ifadelerin geliş sırasının, yaratılma açısından da bir sıra oluşturduğunu belirtmiştir.⁷ İbn Hacer de, bu rivâyetlerin bir arada düşünüldüğünde, yaratmada bir tedricilik olduğuna işaret ettiğini ve bu noktada da rivâyetlerin birbirini açıklayıcı mahiyette olduğunu ifade etmek istemiştir.⁸ “Arşın su üzerinde olduğu” ifadesi, “Allah varken ondan başka bir şey yoktu” ifadesiyle

¹ Buhârî, Bed'ül-Halk 1 ; Tirmizî, Tefsîr 5/ 3, 11/19 ; Müsned, 2/313, 561, 4/ 431.

² Beyhâkî, Ebûbekr Ahmed b. el- Huseyn, el-Esmâ ve's-Sıfât, Beyrut, 1993, II/234.

³ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahih-i Buhârî, Beyrut, 1996, VI/ 429.

⁴ İbn Hacer, age, a.y.

⁵ Buhârî, Tevhid 22.

⁶ Müslim, Kader 16 ; Tirmizî Kader 17.

⁷ Beyhâkî, age, II/ 325.

⁸ İbn Hacer, age, a.y.

kayıtlıdır. Hadiste geçtikleri sıraya göre bu ifadelerin ilkinde “ezeliyet”, ikincisinde “yokluktan sonra varlığın ortaya çıkışı” manaları vardır. Yine “Arşın su üzerinde olduğu” ibaresi, suyun ve arşın bu alemin başlangıcı olduğunu ifade etmenin yanı sıra bunların, yaratılışları itibariyle yer ve göklerden önce olduklarına da işaret etmektedir.⁹

İbn Hacer ve Aynî (ö.855/1451) gibi şârihler, hadise binaen ilk yaratılanların su ve arş olduğunu kabul etmelerine rağmen, Tirmizî (ö.279/892) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)’in rivâyet ettiği bazı hadislerde ilk yaratılanın kalem olduğundan bahsedilir: “Allah’ın ilk yarattığı kalemdir. Sonra ona ‘yaz’ demiştir. O da kıyamete kadar var olanları yazacaktır.”¹⁰ Kalem hadisiyle ilgili olarak Beyhâkî, “Allah en iyisini bilir, bu hadiste ilk yaratılandan maksat su, rüzgar ve arştan sonra ilk yaratılanın kalem olduğudur” der.¹¹ İbn Hacer de iki hadisin arasını, “Kalemin önceliği su ve arşın dışındaki şeylere göredir, ya da kitabetten (yazı) ortaya çıkan şeylere nispetledir” şeklinde telif ederek Beyhâkî’nin aktardığı¹² Mücahid’in şu rivâyetini delil olarak gösterir: “Yaratılışın başlangıcı arş, su ve havadır. Yer de sudan yaratılmıştır.”¹³ Aslında evveliyet nisbî bir olay olup, her şeyin ya da her türün sonrasına göre bir evveliyeti yani öncesi vardır. O halde evveliyet konusunda İmran hadisi ile kalem hadisini ayrı ayrı değerlendirmek daha uygun olacaktır.

“O’ nun arşı su üzerinde idi” ifadesi aynı zamanda Kur’an’da geçen bir ifadedir. Hûd sûresi 7. ayette şöyle buyrulmaktadır: “O Allah’tır ki, hanginizin daha güzel amel işleyeceği hususunda sizi imtihan etmek için, gökleri ve yeri altı günde yarattı. Arşı da su üzerinde idi.”

Bu ayet ve hadislere dayanarak arşın ve suyun yaratılmasının göklerin ve yerin yaratılmasından önce olduğunu ifade edilmiş ve bu görüş bazılarınca daha

⁹ Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud. b. Ahmed, Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahih-i Buhârî, Beyrut, trs. V/109.

¹⁰ Tirmizî, Tefsir 68 ; Ebû Dâvud Sünnet 16 ; Ahmed b. Hanbel 5/317.

¹¹ Beyhâkî, el-Esmâ, II/238.

¹² Beyhâkî, age, II/242.

¹³ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, VI/430.

yerinde görülmüştür.¹⁴ Elmalılı Hamdi Yazır ise bu konuda daha farklı düşünür ve *Arşın su üzerinde olması*'nın mecaz anlamda düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Bu konuya dair yorumlarından bazısı şöyledir: "Arşın ve suyun yaratılmasının göklerin ve yerin yaratılmasından önce olduğu görüşü, ayetteki ifadeye göre ihtimal dahilinde olsa da o kadar açık değildir. *Arşın su üzerinde idi* ifadesini *Sonra arşa istiva etti* ayetiyle karşılaştırarak ele almak gerekir. Her ikisinde de arş hükümdarlık ve saltanattan kinâyedir. Allah'ın arşı, Allah'ın hakimiyeti ve iktidarı demektir. Şu halde arşın su üzerinde olması mekana ve cisme bağlı bir anlam değildir. Bu ifade, göklerin ve yerin yaratılış günleri demek olan o sıralarda, ilâhî saltanat kuralsız cereyan ediyordu, demektir. Yani Allah'ın yaratılışla ilgili kanun ve kuralları ancak yaratılıştan sonra ortaya çıktı. İlk yaratılış sırasında âlem bir tufan içinde idi, denilebilir. Bundan dolayı *Arşın su üzerinde idi* ifadesinin sözlük anlamı değil, kinaye yoluyla ifade etmek istediği mecaz anlamı alınmalıdır. Ayrıca rüzgarın değil de suyun seçilmiş olmasında da suyun önemine bir işaret vardır. Burada, Biz her canlıyı sudan yarattık (Enbiya, 30) ifadesinin altında yatan manaya işaret buluyoruz."¹⁵

İmran rivâyetinin bir benzeri Ebû Rezin'in rivâyetidir. Ebû Rezin şöyle rivâyet eder: Rasulullah'a, 'Ya Rasulallah! Gökleri ve yeri yaratmadan önce Rabb'imiz neredeydi?' diye sordum. O şöyle cevap verdi : "*Üstü ve altı hava ile kaplı olan bulutlar üzerindeydi. Sonra arşını su üzerinde yarattı.*"¹⁶

Rivâyet senedindeki İbn Udus lakaplı Veki' b. Hudus sebebiyle zayıf kabul edilmiştir.¹⁷ İbn Kuteybe (ö.276/889) hadisi sahih saymaz ve şu yorumu yapar : Ebû Rezin'in bu hadisi hakkında ihtilaf edilmiştir. Hadis bu senedden başka bir senedle de aynı şekilde çirkin bir ifade ile varid olmuştur. Hadisi nakledenler cahil bedevilerdir. Kendisinden Hammad b. Seleme (ö.167/783)'nin hadisi rivâyet edilen

¹⁴ Yazır, E. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, trs. IV/519.

¹⁵ Yazır, E. Hamdi, age, IV/519-21.

¹⁶ Tirmizî, Tefsir 11/1 ; İbn Mâce, Mukaddime 13 ; Müsned 4/11,12 ; Ayrıca bkz. Tayâlisî, *el-Müsned*, h. no: 1093.

¹⁷ Zehebî, Şemsuddin b. Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, byy, trs. VI/ 9.

Veki' b. Hudus da meçhuldür.¹⁸ Zehebî (ö.748/1374) de Mizân'ında bu zat için "la yu'raf" (meçhul) ifadesini kullanır.¹⁹ Ayrıca rivâyet, Veki'den, Ya'la'dan başka ravinin rivayet etmemesi sebebiyle Ya'la b. Atâ (120/738)'nın teferrüdüdür.²⁰

Değerlendirme : Hadis sahih olup benzer ifadeler Kur'an'da da geçmektedir. Rivayette, Allah'ın ezeliyetine yani başlangıçta O var iken, ne suyun ne arşın ne de bu ikisi dışındakilerin mevcut olmadığına delalet vardır. İslam alimleri ise hadisle ilgili yorumlarında, daha çok yaratılıştaki sıra konusu üzerinde durmuşlardır. Ancak Hz. Peygamber hadiste, arş, yer ve gökten bahsetmiş olsa da, bazı müfessir ve hadisçilerin söylediği gibi, bu ifadelerin zikrediliş sırasıyla yaratılış açısından da bir sıranın anlatılmak istendiği konusunda bir kesinlik bulunmaz.

2. Ebû Hureyre anlatıyor :

Rasulullah elimden tuttu ve şu açıklamayı yaptı: *"Allah toprağı Cumartesi günü yarattı. Ondaki dağları Pazar, ağaçları Pazartesi günü yarattı. Mekruhları Salı günü yarattı. Nûru Çarşamba günü yarattı. Hayvanları Perşembe günü yarattı. Adem'i Cuma günü ikindi vaktinden sonra, ikindi ile gece arasındaki gündüz vaktinin en son saatinde en son mahluk olarak yarattı."*²¹

Munâvî (ö.1031/1622) Feyzu'l-Kadir adlı eserinde, bizim *toprak* diye tercüme ettiğimiz *türbe* ifadesi ile arzın kastedildiğini söyler.²² Ayrıca Munâvî rivâyeti merfu olarak kabul ederek rivâyet hakkında açıklamalarda bulunur. Bu açıklamalardan bazıları şöyledir: "Bu hadis, alemin yaratılması işinin Cumartesi günü başladığını belirtmektedir. Böylece Yahudilerin bu konudaki görüşleri reddedilmektedir. Onlara göre Pazar günü başlayan yaratma işi Cuma günü sona ermiştir. Allah yedinci gün olan Cumartesi günü istirahat etmiştir. Bu telakkiye uygun olarak 'Biz cumartesi günü istirahat ederiz, tıpkı Allah'ın istirahat etmesi gibi'

¹⁸ İbn Kuteybe, *Te'vil*, s.343.

¹⁹ Zehebî, *Mizân*, VI/ 9.

²⁰ Beyhâkî, *el-Esmâ*, II/235-6.

²¹ Müslim, *Sıfatu'l-Kıyâme* 27.

²² Munavî, Muhammed Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*, Beyrut, 1995, III/595.

derler.”²³ Munâvî yorumlarına şöyle devam eder: “Şeyhülislam Zekeriya’ya, ‘Allah gökleri ve yeri Adem’i yarattığı hafta içerisinde mi yoksa önce mi yarattı? Aynı şekilde arzın ömrü Adem’in yaratılışından önce mi sonra mı?’ diye sorulmuş o da hadisin zahirine uygun şekilde cevap vermiştir: ‘Allah yeri ve gökleri, Adem’i yarattığı hafta içerisinde yarattı. Nitekim rivâyet edilmiştir ki Allah arzı Cumartesi, dağları Pazar, ağaçları Pazartesi, karanlığı Salı, nûru Çarşamba, hayvanları Perşembe günü yarattı, o gün Cumadan kalan üç saatte gökleri yarattı. İlk saatte afetleri, ecelleri, ikinci saatte rızıkları, üçüncü saatte Adem’i yarattı. Arzın ömrü Ademden öncedir.”²⁴

Hadisi merfu kabul edip yorumlayanlardan birisi de İbrahim Canan’dır. Canan eserinde, rivâyet hakkında şunları söyler: “Dikkat edersek, eşyanın yaratılışında mantıki bir tedricilik vardır. Sırayla toprak, dağlar, bitkiler, hayvanlar ve en sonda insan yaratılmıştır. Burada asıl hedefin yani kâinatı yaratmaktan maksadın, insan olduğu görülmektedir. Zira bir meyve ağacı meyvesi için dikilir. Meyve ise, ağacın en son mahsulüdür. Çekirdek, filiz, fidan, ağaç, yaprak, çiçek safhalarından geçtikten sonra meyveye ulaşılır. Tâ-hâ 53 ayetinde arzın insanlar için beşik kılınması teşbihini bu hadisin açıkladığını söyleyebiliriz. Zira beşik bebek için önceden onun büyümesine uygun şekilde hazırlanır. Bu tedriciliğin fitriliğini belirtmek için şu da söylenebilir: Dağların yaratılması ağaç ve bitkilere zemin hazırlamıştır. Bitkiler hayvanların yaratılmasına, bitki ve hayvanların varlığı da insanların gelmesine zemin hazırlamıştır. İnsan hayatı bunların varlığının birer sonucudur. Bazı alimler, Allah’ın her şeyi bir anda yaratacak güçte olmasına rağmen tedrici bir şekilde yaratmış olmasını, mahlûkatına tesebbüt yani sağlam adım atma dersini vermek içindir, diye yorumlamışlardır. Salı günü yaratıldığı söylenen mekruhtan maksat, zahire göre şerdir ancak bir kısım alimler buna maden demişlerdir. Bazı rivâyetlerin salı günü geçim vesileleri yaratıldı, demesi çelişki

²³ Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, III/ 595.

²⁴ Münâvî, *age*, a.y.

sayılmaz. İkisi de aynı günde yaratılmış olabilir. Bazı rivâyetlerde, çarşamba günü nûn -veya hûd- yaratıldı, denilişinin çelişki olmadığı gibi.”²⁵

Rivâyet her ne kadar merfu kabul edilip bir takım yorumlar yapılmış olsa da, bir çok kaynakta sened ve metin açısından tenkide tabi tutulmuştur. Bazılarına göre rivâyet, Hz. Peygamber’in merfu bir haberi değildir. Ebû Hureyre bunu Kâbu’l Ahbar’dan almıştır. Bazı ravilerinde vehm olduğu için merfu olduğunu söylemek doğru değildir, doğru olan Kâb’ın merfu haberi (yani kendi görüşü) olmasıdır. Buhârî (ö.256/870), Târih’inde bu görüşe vararak şöyle demiştir: “Bazıları bu haberi, Ebû Hureyre vasıtasıyla Kâb’ul Ahbar’dan nakletmişlerdir ki sahih olan budur.”²⁶ İbn Kesir (ö.774/1372) de Buhârî’nin bu görüşlerine muvafakat ederek şöyle demiştir: “Sanki bu hadisi Ebû Hureyre Kâb’dan almış daha sonra bazı raviler *“Rasulullah elimden tuttu”* ifadesini ekleyerek merfu bir haber haline getirmişlerdir.”²⁷

Buhârî’nin hocası Ali el-Medîni (ö.234/848) ise, rivâyeti seneddeki İbrahim b. Ebî Yahya dolayısıyla illetli sayar. Kendisine rivâyetin senedi sorulunca, “İsmail b. Umeyye’nin bunu sadece İbrahim b. Ebî Yahya’dan aldığını görüyorum” cevabını verir.²⁸ Ebû Şehbe de Ahmed b. Hanbel’in, İbrahim b. Ebî Yahya’nın Kaderiyye’ye mensup olup hadis uydurduğu için, insanların onun hadislerini almadığı ile ilgili bir rivâyeti aktarır.²⁹ Yahya İbn Maîn (ö.233/847) bu zâtın yalancı ve Râfizi birisi olduğunu, gerek açık bir şekilde gerekse tedlis yoluyla senedde yer aldığı için hadisin metninin de sahih sayılamayacağını ifade eder. Ayrıca İbn Maîn, rivâyetin Hz. Peygamber’e, Ebû Hureyre’ye ve sonra gelen sika ravilere isnadının yalan bir isnad olacağından dolayı, araştırmacıların bu rivâyet üzerine hüküm vermesinin doğru olmayacağını belirtir.³⁰

²⁵ Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1988, VI/ 383-4.

²⁶ Buhârî, *Târihu’l-Kebîr*, Beyrut, trs. I/ 413-4.

²⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Beyrut, trs. I/ 14.

²⁸ Beyhâkî, *el-Esmâ*, II/ 252 ; İbn Kesir, age, a.y.

²⁹ Ebû Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası* (Çev. M.Görmez, M.E. Özafşar), Ankara, 1990, I/244.

³⁰ Beyhâkî, age, a.y.

Yine Ali el-Medîni seneddeki İbn Cüreyc (ö.150/767)'in Ata b. Rebah (ö.114/732)'tan işitmediğini şu olayla delillendirmektedir: Hişam b. Yusuf'un aktardığına göre, İbn Cüreyc Hişam'a şöyle der: "Ata'dan (Atâ b. Rebah) Bakara ve Âli İmran surelerinin tefsirinden aktarmasını istedim, ancak o kendisini bundan muaf tutmamı (yani yapamayacağımı) söyledi."³¹ el-Medîni senetteki Atâ'nın, İbn Rebah değil Atâ el-Horosânî olduğunu, Muhammed b. Sevr'in onu Atâ b. Rebah zannederek rivâyeti ona isnad ettiğini ifade etmektedir.³²

Ebû Şehbe, Ebû Reyze'nin bazı hadislerle yönelttiği tenkitlere cevaben yazdığı Sünnet Müdafaası'nda, bir taraftan rivâyetin sahih olmadığını kabul ederken diğer taraftan Ebû Reyze'nin bu rivâyetle ilgili olarak Ebû Hureyre'ye yönelttiği tenkitleri şöyle eleştirir: "Hadise çok eskiden beri hadisçiler dikkat çekmiş, onu illetli saymış ve hakkında tartışmışlardır. Bazılarına göre hadisin senedi sahih değildir. Zira İsmail b. Umeyye (ö.144/761), İbrahim b. Ebi Yahya'dan almıştır. İbrahim b. Ebi Yahya'nın rivâyetleri ise huccet olamaz."³³ Ebû Reyze, dönüp dolaşp Ebû Hureyre ile keyfinin dilediği kadar alay etmekte, oysa durum İbnu'l-Medîni ve ona tabi olanların dediği gibi ise Ebû Hureyre bundan tamamen uzaktır. Ebû Hureyre'ye atfedilen lafızlar, Peygamber'den işitmesi, Rasulullah'ın elini tutması sabit olmayıp uyduranın, yalan uydurması ve batıl olan bir şeyi hak görüntüsüne sokarak Ebû Hureyre'ye yaptığı iftiradan öteye geçmez. Şayet durum Buhârî ve İbn-i Kesir'in dediği gibiyse o taktirde rivayet merfu hale gelmekten uzaktır. Çünkü o, 'Ben Rasulullah'tan işittim ya da Rasulullah elimden tuttu' dememiştir. Ancak durumu karıştıran bir râvi Hz.Peygamber'e isnad ederek söz konusu lafızlarla da bunu teyit etmiştir."³⁴

İbn Kesir (ö.774/1372), rivâyeti Müslim'in sahihleri arasındaki yer alan garib

³¹ Beyhâki, *el-Esmâ*, II/252.

³² Beyhâki, *age*, a.y.

³³ Ebû Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası*, I/243.

³⁴ Ebû Şehbe, *age*, I/244-245.

hadislerden biri olarak değerlendirir.³⁵ İbni Teymiyye (ö.758/1357) ise, Buhârî'nin mahareti sayesinde hadisteki illeti tespit ettiğini ve bu konuda Müslim'e muhalefet ettiğini ifade eder. Ona göre, rivâyet Kur'an'a aykırıdır ve mevkûf olduğu halde merfu olarak Hz. Peygamber'e isnad edilmiştir.³⁶

Zerkeşi (ö.794/1392) de rivâyetin merfu olmadığını, Ebû Hureyre'nin bunu Ka'b'dan işittiğini, ravilerden birinin karıştırıp Peygamber'e nispet ettiğini ifade eder.³⁷ Tabiinden Busr b. Said (ö.100/718), Zerkeşi'nin de ifade ettiği, ravilerden birinin, rivâyetin kimden olduğunu karıştırdığı görüşünü daha genel ifadelerle şu şekilde sunar: "Allah'tan korkun ve hadiste dikkatli olun. Vallahi şuna şahid olduk ki, Ebû Hureyre ile meclis kurardık. O, Hz. Peygamber'den ve Kab'dan rivâyette bulunup giderdi. İçimizden bazısının Peygamber'in sözünü Kab'a, Kab'inkini de Hz. Peygamber'e isnad ederek rivâyet ettiğini işitmişimdir."³⁸

Rivâyetin senedine yönelik yukarıda zikretmiş olduğumuz eleştirilerin yanında, metin yönünden de rivâyete bir takım eleştiriler yöneltmiştir. Bazı hadisçiler rivâyetin konuyla ilgili ayetlere ve tarihi bilgilere muhalefetinden dolayı gayrı mahfuz olduğunu ve ihticac edilemeyeceğini söylemişlerdir.³⁹ Bunların rivâyeti reddetme sebepleri şöyle sıralanabilir :

1. Göklerin ve yerin yaratılışının bu altı gün içinde zikredilmemesi
2. Rivâyette mahlukatın yaratılışının yedi günde olduğundan bahsedilmektedir. Kur'an da⁴⁰ ise yerler için 4, gökler için 2 olmak üzere bu yaratılışın 6 günde olduğundan bahsedilmektedir.
3. Rivâyet, altı günün ilkinin Pazar olduğu ile ilgili rivâyetlere de muhaliftir.⁴¹

³⁵ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri* (Çev. Bekir Karlığa), XIII/ 7035.

³⁶ İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed, *Mecmû Fetevâ Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Riyad, 1961, XVIII/18-20,73.

³⁷ Zerkeşi, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi Müştehera*, Beyrut, 1991, s.213.

³⁸ Zehebî, *Siyer-u Alâ'min- Nübelâ*, II/ 606 ; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII/ 112.

³⁹ Beyhâkî, *el-Esmâ*, II/ 251.

⁴⁰ el-Fussilet/41,9-10.

⁴¹ Beyhâkî, *agc*, II/ 252.

Beyhâkî'nin el-Esmâ ve's -Sıfât adlı eserini tahkik eden muhakkik Abdullah b. Muhammed Hâşidî, Müslim'in ihticac derecesinde olmasa da rivâyeti kitabına aldığı kaydederek, yukarıda zikredilen rivâyeti inkar sebeplerine şöyle cevap verir:⁴²

“Semanın yaratılmasına bizzat değinilmese de hadiste ifade edilen Çarşamba günü nurun, Perşembe günü canlı hayatının yayılması buna işaret sayılır. Canlı hayatı ısıya bağlı olup ısı ve nurun kaynağı gök cisimleridir. Ayrıca hadisteki arzla alakalı olan şeyler (toprak, dağlar, ağaçlar, canlıların yayılması) dört günde yaratılmıştır. Kur'an yerlerin yaratılışından bahsederken nurun ya da canlı neslinin yayılmasından bahsetmemektedir. Yine, semanın iki günde yaratıldığından bahsederken bu esnada yerde bir şey yaratıldığından bahsetmez. O halde makul olan, yerin ve göğün yaratılışından sonra cisimlerle donatılmış olmasıdır. Kur'an'da Hz. Adem'in yaratılışının bu altı gün içerisinde olduğuna delalet eden bir karine bulunmamaktadır. Kur'an'da olmadığı gibi sünnette de bulunmaz. Ayrıca bu altı günün dışında Allah'ın yaratmasının durduğuna delalet eden bir şeyde yoktur. Bakara suresinin başında Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili ayetlerden yeryüzünün Hz. Adem'den önce meskun kılındığı ve bir müddet yaşam olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, onun yaratılışının göklerin ve yerin yaratılışından belli bir müddet sonra olduğu görüşünü savunmaya yardım eder. Yaratılışın Pazar günü başladığı ile ilgili merfu rivâyetlerin çoğu zayıftır. Merfu olmayanlara gelince, bunların da çoğu Abdullah b. Selam, Ka'b ve Vehb'in İsrailiyata dahil sözleridir. Ayrıca günlerin isimlendirilmesi de İslam'dan öncesine, ehli kitaba dayanır. İslam geldiğinde bunları değiştirme zarureti görmemiştir. Günlerden yalnız Cuma ve Cumartesi Kur'an'da zikredilir.”⁴³

Muhakkik el-Hâşidî her ne kadar cevabının başında rivâyetin, ayeti açıklar mahiyette olduğunu kabul edip rivâyetin ayetle uygunluk arz ettiğini belirtmeye çalışsa da açıklamalarının devamında, yerlerin ve göklerin altı günde yaratıldığı ile

⁴² Beyhâkî, el-Esmâ, II/252.

⁴³ Beyhâkî, age, II/ 253.

İlgili ayetteki günlerle, rivâyette geçen günlerin farklılık arz ettiğini vurgular. Ayette bahsedilenlerin yaratılmasının, rivâyette bahsedilenlerin yaratılmasına göre öncelikli olması gerektiğini dolayısıyla bunların ayrı günlere tekabül ettiğini ifade eder. Bu noktada rivâyeti savunmaktan ziyade tenkidçilerin görüşlerini destekler.

el-Menâr isimli tefsirinde Reşid Rıza (ö.1354/1935), “Bu mesele etrafındaki haberlerin hepsi İsrailiyattan alınmadır. Metni Kitabullah’a aykırıdır. Senedine gelince rivâyetin Müslim’de olması seni aldatmasın. Rivâyet Buhârî’nin belirttiği gibi aslen Kab’ul Ahbar’a ait olmasına rağmen Ebû Hureyre’ye izafe edilmiştir. Bu da Haccac b. A’ver’in sebebiyle olmuştur. Ka’bu’l Ahbar ise İslam’a israiliyattan bir çok batıl sokmuştur”⁴⁴ diyerek rivâyetin İsrailî bir haber olduğu görüşünü benimser. Aynı görüşü Hayri Kırbasoğlu da Hadis Metodolojisi adlı eserinde şöyle ifade eder : “Görüldüğü üzere Kâbu’l Ahbar’a ait ve muhtemelen Yahudilik kültürünün ürünü olan bu söz, merfu hale getirilip Rasulullah’a izafe edilerek ‘hadis’ haline sokulmuştur.”⁴⁵

Rivâyetin kendisine ait olduğu ifade edilen Ka’bu’l Ahbar’a gelince, bu zat İslam kültürüne giren İsrailî haberlerin kaynağı olan birkaç kişiden biri sayılmıştır. Yemenli bir Yahudi alimi olup, Hz Ömer devrinde Müslüman olmuş ve Medine’ye yerleşmiştir. Bu arada İsrailî bir takım kitaplardan nakillerde bulunmuştur. Hz. Ömer kendi zamanında bu rivâyetlerden İslam’a uygun olanlarına izin vermiş olsa da, onun rivâyetlerinin bir çoğunda büyük hata ve yanlışlıklar bulunmaktaydı.⁴⁶

Sahih-i Müslim için yazılan şerhlerin bazılarında rivâyetin sıhhati konusunda bir şey söylenmez. Nevevî şerhinde, rivâyet hakkında fazla yorum yapmadığı gibi tenkidî anlamda da bir şey söylemez.⁴⁷ Müslim’in en geniş Türkçe tercüme ve şerhini yapan Ahmed Davudoğlu da rivâyetin sıhhati konusunda yorum yapmadan

⁴⁴ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Hakîm eş-Şehîr bi Tefsîri’l-Menâr*, Beyrut, trs.VIII/ 449.

⁴⁵ Kırbasoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1990, s.237.

⁴⁶ Tahâvî, *Müşkil*, I/ 258; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I/ 14-5.

⁴⁷ Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, XII/ 133-4.

geçmiştir.⁴⁸

Değerlendirme : Türbe hadisi diye bilinen bu rivayet hakkında bazı kaynaklarda, sahih kabul edilerek bir çok yorumlar yapılmıştır. Ancak rivayet üzerinde bir çok yorumun yapılmış olması rivayetin sahih kabul edilmesi için yeterli değildir. Rivayetin senedi hakkında yapılan tenkitler, onun Hz. Peygamber'e ait olmayan, Kab'u'l Ahbar'ın bir haberi olduğunu göstermektedir. Ayrıca seneddeki bir çok ravi tenkit edilmekten kurtulamamıştır. Metin açısından da Kur'an'a aykırı gözükten rivayet, Kab'ul Ahbar kaynaklı olması sebebiyle de İsrailî bir haber olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

3. Abbas İbn Abdulmuttalib rivâyet ediyor :

Bathâ mevkiinde, aralarında Rasulullah'ın da bulunduğu bir grup insanla oturuyordum. Derken bir bulut geçti. Herkes ona baktı. Rasulullah :

“Bunun ismi nedir, bileniniz var mı?” diye sordu.

Evet bu buluttur, dediler. Rasulullah :

“Buna müzn de denir” dedi. Oradakiler :

Evet, müzn de denir, dediler. Bunun üzerine Rasulullah :

“Ânân da denir” buyurdu. Ashab da :

Evet, anân da denir, dediler. Sonra Hz. Peygamber :

“Biliyor musunuz, sema ile arz arasındaki uzaklık ne kadardır?” diye sordu.

Hayır, vallahi bilmiyoruz! diye cevapladılar. Hz. Peygamber şöyle dedi :

“Öyleyse bilin ki, ikisi arasındaki uzaklık yetmiş bir, yetmiş iki, veya yetmiş üç senedir. Onun üstündeki sema(nın uzaklığı da) böyledir.”

Rasulullah yedi semayı sayarak her biri arasında bu şekilde uzaklık bulunduğunu söyledi. Sonra ilave etti:

⁴⁸ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, 1977, XI/182-3. Ayrıca rivâyetin başka değerlendirmeleri için bkz. Hatiboğlu, M. Said, *Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri*, İslamî Araştırmalar Dergisi Sünnet Özel Sayısı s.12 ; Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, İstanbul, 2001, s.113.

“Yedinci semanın ötesinde bir deniz var. Bunun üst tarafı ile dibi arasında, iki sema arasındaki mesafe kadar mesafe var. Bunun da gerisinde sekiz adet yabancı keçi var. Bunların tırnakları ile dizleri arasında, iki sema arasındaki mesafe gibi uzaklık var, sonra bunların sırtlarının gerisinde arş var, arşında alt kısmı ile üst kısmı arasında iki gök arasındaki uzaklık kadar mesafe var. Allah bütün bunların üzerindedir.”⁴⁹

Hz. Abbas’ın sema ile ilgili rivâyetinin bir benzerini Ebû Hureyre rivâyet etmiştir. Ebû Hureyre’nin bu rivâyeti bir takım farklılıklarla birlikte daha geniş olduğu için onu da zikredip ikisini beraber tahlil etmeyi uygun görüyoruz.

Ebû Hureyre’nin rivâyeti şu şekildedir :

Biz ashaptan bir grup, Hz. Peygamberle birlikte otururken bir bulut geldi.

Rasulullah :

“Bu nedir bilir misiniz?” dedi.

Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. Buyurdu ki :

“Bu ânândır. Bu bulutlar yeryüzünün sakîleridir. Allah, bunları kendisine şükür ve ibadet yapmayan bir kavme bile sevk eder.”

Rasulullah tekrar sordu: *“Peki, sizin üstünüzdeki şey nedir, bilir misiniz?”*

Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler.

“Bu, dünyamızın semasıdır. Korunmuş bir tavan, kat kat dürülmüş bir dalgadır.”

Sonra tekrar sordu: *“Sizinle onun arasında ne kadar mesafe var biliyor musunuz?”*

Allah ve Resulü daha iyi bilir dediler. Bunun üzerine şu açıklamayı yaptı :

“Sizinle onun arasında beş yüz yıllık mesafe vardır.”

Sonra tekrar sordu: *“Pekala bunun üstünde ne var biliyor musunuz?”*

Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler.

Buyurdu ki: *“Bunun üstünde iki sema mevcut, ikisinin arasında da beş yüz yıllık*

⁴⁹ Tirmizî, Tefsir (Hâkka) 69 ; Ebû Davûd Sünnel 18; İbn Mâce, Mukaddime 13; Ahmed b. Hanbel, 1/206.

mesafe var”

Sonra Hz. Peygamber tekrar aynı şekilde açıklamalar yaparak yedi semayı saydı ve her iki sema arasında, dünya ile sema arasındaki kadar mesafe olduğunu söyledi. Sonra tekrar sordu: **“Pekala bunun üzerinde ne var biliyor musunuz?”**

Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler.

Buyurdu ki: **“Bunun üstünde arz vardır. Bununla sema arasında da iki sema arasındaki mesafe kadar uzaklık vardır.”**

Sonra tekrar sordu: **“Altınızda ne var biliyor musunuz?”**

Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler.

“Bu arzdır” dedi ve sordu: **“Pekala bunun altında ne olduğunu biliyor musunuz?”**

Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. Hz. Peygamber şöyle dedi:

“Bunun altında bir başka arz daha var. Bu ikisi arasında beş yüz yıllık mesafe mevcut.” Sonra Hz. Peygamber bu şekilde yedi arzı saydı ve sonunda şu açıklamayı yaptı. **“Muhammed’in nefsinin elinde tutan Allah’a yemin ederim ki şayet siz en aşağıdaki arza bir ip sarkıtacak olsanız, bu ip Allah’ın üzerine inecektir.”**

Rasulullah sözünü tamamlayınca, **“ O, her şeyden öncedir, kendisinden sonra hiçbir şeyin kalmayacağı sondur, varlığı âşikardır, gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O, her şeyi bilir.(Hadid 3)”** ayetini okudu.

Tirmizî der ki, bazı ilim ehli insanlar bu hadisi açıklayarak şöyle demişlerdir : Resûlullah’ın bu ayeti okuması gösteriyor ki, sarkıtılan ip, Allah’ın ilmine ve kudretine ulaşacaktır. Allah’ın ilmi, kudreti ve otoritesi ise her yerededir. O, Kitapta ifade edildiği gibi arşın üzerindedir.⁵⁰

Rivâyetlerin her ikisinde de geçen **“ânân”** ya da **“müzn”**, bir bulut çeşidi olup yağmur yüklü bulutlar⁵¹ ya da beyaz renkli bulutlar⁵² için kullanılmaktadır. Hz. Abbas rivâyetinde geçen (اوعل) (اوعل) kelimesinin çoğulu olup dağ keçisi anlamına

⁵⁰ Tirmizî, Tefsir (Hadid) 57.

⁵¹ İbn Manzûr, Ebû'l Fadl, Lisânü'l-Arap, Beyrut, 1994, XIII/406.

⁵² İbnü'l Esîr, en-Nihâye fi Garîbu'l-Hadis, Beyrut, trs, IV/ 325.

gelmektedir. Bundan maksadın bu suretteki melekler olduğu ifade edilmiştir.⁵³ Ayrıca ilk rivâyetteki “Allah bütün bunların üstündedir” ifadesinin Allah’ın arşın üzerinde olduğuna delalet ettiği, Allah’ın arşa istivâ ettiği ile ilgili ayetlerin de buna delil teşkil ettiği söylenmiştir.⁵⁴

Rivâyetlerde geçen mesafeler üzerine bir çok yorumlar yapılmıştır. Erdebîli konu hakkında şöyle der: “Mesafenin beş yüz yıl olduğu ifade edilen rivâyetler daha çok meşhurdur. Rivâyet sabit olsa bile bu meleğin kuvvetli veya zayıf, ağır veya hafif olmasına göre değişir. Kuvvetli olan mesafeyi kısa zamanda alırken zayıf olan uzun zamanda alır. Yetmiş bir, yetmiş iki ve yetmiş üç sene ifadelerinde de buna işaret vardır.”⁵⁵ Bazı alimler de bu sayılardan maksadın çokluk ifade etmek olduğunu, bu yüzden belli sayıyla sınırlamamak gerektiğini savunmuşlardır.⁵⁶

Rivâyetlere sened ve metin açısından bir çok tenkitler yöneltmiştir. Hz. Abbas rivâyetinin senedinde bulunan Velid b. Ebî Sevr (ö.172/788), İbn Abdullah Hemedânî Kûfi olup, ciddi olarak zayıf kabul edilmiş hatta yalanla itham edilmiştir. İbn Maîn, bu zat hakkında “*leyse bi şey’in*”⁵⁷ derken, İbn Nümeyr “*kezzâb=yalancı*” ifadesini kullanır.⁵⁸ İbn Ebî Hâtim (ö.327/939) Kitâbu’l Cerh ve’t-Ta’dil’inde “hadisi yazılır, ancak ihticac edilmez” derken, Ebû Zür’a da münkeru’l hadis olduğunu ve çok vehmettiğini ifade etmiştir.⁵⁹ Yine rivâyetin senedindeki Yahya b. Âlâf’nin metrukü’l hadis, Abdullah b. Umeyre (ö.117/735)’nin de meçhul bir zat olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰ Rivâyeti Abdullah b. Umeyre, Ahnef b. Kays (ö.67/686)’tan rivâyet etmektedir. Oysa İbn Umeyre’nin Ahnef’ten rivâyeti bilinmemektedir. Ayrıca

⁵³ Mübârekfûri, Ebû’l Ulâ, *Tuhfetü’l Ahvezi bi Şerhi Câmii’t-Tirmizî*, Kahire, 1993, IX/235.

⁵⁴ Mübârekfûri, age, a.y.

⁵⁵ Mübârekfûri, age, a.y.

⁵⁶ Sahârenfûri, *Bezlül-Mechûd fi halli Ebî Dâvûd*, Beyrut, trs, XVIII/257.

⁵⁷ Cerhin dördüncü derecesine delalet eden bu lafız, o kimsenin hadislerinin yazılamayacağını ve i’tibar için bile dikkate alınmayacağını belirtir. Uğur, *Mücteba*, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü s.201.

⁵⁸ İbnü’l Cevzî, Ebû’l Ferec Abdurrahman b. Ali, *İlelu’l-Mütenâhiye fi’l-Ehâdisi’l Vâhiye*, Lahor, trs, I/10.

⁵⁹ İbn Ebi Hatim, Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitabu’l-Cerh ve’t -Ta’dil*, Beyrut, 1952, IX/3.

⁶⁰ Zehebî, *Mizân*, VI/15.

Semmak Umeyre'den rivâyetinde teferrüd etmesinden dolayı Umeyre, meçhûlü'l-ayn⁶¹ kabul edilmiştir.⁶² Ayrıca Buhârî de Velid b. Ebi Sevr'in hadisleriyle ihticac etmemiştir.⁶³ Hakim (ö.405/1014), rivâyetin Müslim (ö.261/875)'in şartına uyduğunu ancak tahrir etmediğini belirtir.⁶⁴ Tirmizî ise hadis için hasen-garip yorumunu yapar.⁶⁵ Tirmizî'nin bu yorumu eleştirilerek, senedi bu kadar cerh edilen bir rivâyet için bu yorumu yapmanın tesâhülden ileri geldiği ifade edilmiştir.⁶⁶

Ebû Hureyre rivâyetine gelince, İbnu'l Cevzî (ö.597/1201), ravilerin sika olmasına rağmen senedde inkıtâ olduğunu, Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği ifade edilen Hasen'in ondan rivâyetinin sabit olmadığını bu sebeple rivâyetin zayıf olduğunu belirtir.⁶⁷ Cevrekânî ise hadisin gizli bir illete sahip olduğunu ve bu sebeple batıl olduğunu belirttikten sonra hadisteki inkıtadan bahseder.⁶⁸ Zehebi de Hasen'in müdellis, metnin münker olduğunu söyler.⁶⁹

İbnu'l Cevzi, iki sebeple Hz. Abbas'ın rivâyetine mevzu demiştir:

1. Senedde yer alan Velid b. Ebi Sevr,
2. Allah'a mekan izafesi ve diğer hadislerde gelen rakamlara uymayan rakamların verilmesi.⁷⁰

İbrahim Canan bu itirazlara cevap verildiğini ifade ederek şu açıklamaları yapar: "Bu hadis, şiddetli zayıf olan Velid dışında, mevsuk kimseler tarafından da rivâyet edilmiştir. Ayrıca aynı iki şey arasındaki sabit bir mesafeyi farklı rakamlarla ifade etmek normaldir. Çünkü rakamlar yürüme cinsinden yıl olarak verilmiştir. Halbuki aynı mesafe ağır yürüyüşle daha uzun zamanda kat edilirken, hızlı yürüyüşle

⁶¹ Rivayette infirad etmesi yüzünden meçhul sayılan raviye denir. Uğur, *Mücteba*, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü s.212.

⁶² Beyhâkî, *el-Esmâ*, II/ 286.

⁶³ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VIII/ 142.

⁶⁴ Hâkim en-Nesâbüri, Muhammed b. Abdillâh, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, trs. II/ 543

⁶⁵ Tirmizî, *Sünen*, V/404.

⁶⁶ Beyhâkî, *age*, a.y.

⁶⁷ İbnu'l Cevzî, *İlel*, I/14.

⁶⁸ Cevrekânî, Ebû Abdullâh Huseyn, *Kitâbu'l-Ebâtil ve'l-Menâkir ve's-Sıhah ve'l-Meşâhir*, Beyrut, 1994, I/70.

⁶⁹ Zehebî, *Muhtasarü'l-Uluvv li'l-Ali el-Gaffar*, Beyrut, 1992, s. 60.

⁷⁰ İbnu'l Cevzî, *age*, I/ 9.

daha az zamanda kat edilir. Nitekim uzaklıklar umumiyetle, ‘...kadar yıllık yürüme mesafesi’ şeklinde ifade edilmiştir. Hadislerde geçen mesîre kelimesi seyir, yani yürümekten mastardır. Şu halde hadiste geçen sema ile arz arasındaki uzaklık ya yetmiş bir, ya yetmiş iki, ya da yetmiş üç senedir ve hatta beş yüz senedir şeklinde farklı rakamlar, meleğin hızlı veya ağır yol alışına bağlıdır. Hızlı seyreden daha az zamanda (yetmiş bir senede), ağır seyreden daha çok zamanda (yetmiş üç senede) kat ediyor demektir. Aynı mesafe, görüldüğü üzere, beş yüz yıllık yürüme mesafesi olarak ta ifade edilmiştir. Bu teville göre son rakam, çok ağır hareket eden meleğin hızı esas alınarak tespit edilmiş olmalıdır. Bu teville destekleyen Kur’anî bir karine, meleklerin cins cins ve farklı sayıda (iki, üç, dört) kanatları olduğunu belirten ayettir (Fâtır 1). Kanat sayısındaki fark sürat farklılığına bir işaret olabilir.”⁷¹

Cânan, Velid b. Ebî Sevr dışında mevsuk ravilerin rivâyeti naklettiğini söylerken bunların kimler olduğunu belirtmez. Oysa bu rivâyetlerde cerh edilen sadece bu zat değil, yukarıda açıkladığımız gibi başka bir takım raviler de bulunmaktadır.

Zikrettiğimiz rivâyetlerin bir benzeri Ebû Zer (ö.32/652)’in rivâyetidir. Ebû Zer Resûlullah’tan şöyle rivâyet etmektedir: “*Yer ile gök arası beş yüz sene mesafededir. Dünya semasının genişliği beş yüz sene mesafededir. Her sema arasındaki mesafe beş yüz yıldır. Yerler de böyledir. Yedinci arz ile arş arası da tüm bunlar gibidir. Şayet biriniz onu kazıp oraya bir ip sarkıtacak olsanız orada Allah’ı bulacaktır.*”⁷²

Rivâyet Kütüb-ü Tis’a’da geçmez ve bazı ravileri cerh edilmiştir. Ebû Zer’den rivâyeti aktaran Ebû Nasr’ın Ebû Zer’den rivâyeti sabit değildir. Arada bir ravinin düşmüş olması gerekir. Bu durum da hadisin inkıtama sebep olmaktadır. Ebû Nasr “lâ yu’raf” (meçhul) olup haberi münkerdir.⁷³ Hatta A’mes’in direkt olarak Ebû Nasr’dan rivâyet edip hadisteki Amr b. Mürre (ö.118/736)’yi atladığı, bu sebeple de

⁷¹ Canan, İbrahim, **Muhtasar**, VI/ 371.

⁷² Beyhâkî, **el-Esmâ**, h. no : 850.

⁷³ Zehebî, **Tezkiretü’l-Huffaz**, Beyrut, trs, II/ 748.

tedlis yaptığı ifade edilmiştir. İşte seneddeki bütün bu cehalet, inkıta, tedlis vs. gibi durumlardan dolayı hadis zayıf sayılmıştır.⁷⁴

Gökler arası mesafelere dair bir rivâyette İbn Abbas rivâyetidir. İbn Abbas şöyle söyler: “Her şey hakkında düşünün, ancak Allah’ın zâtı hakkında düşünmeyin. Zira yedinci gök ile Allah’ın kürsüsü arasında yedi bin sene-i nûr uzaklık vardır. O, bunun da ötesindedir.”⁷⁵

Rivâyette geçen “sene-i nûr” ifadesini günümüzde de kullanılan bir uzaklık birimi olan *ışık hızı* olarak anlayanlar olmuş, söz konusu mesafelerin bu ölçü birimi cinsinden de düşünülebileceği ifade edilmiştir.⁷⁶

Konuyla ilgili rivâyetlerden birisi de İbn Mesûd (ö.32/652)’un kendi sözüdür: “Allah yedi semayı yarattı. Her birinin genişliği beş yüz yıl mesafedir.”⁷⁷

Rivâyeti Taberânî (ö.360/971) Kebîr’inde⁷⁸ zikretmiş ravilerini sika saymış, İbni Ebî Hâtim de Cerh ve Ta’dil’inde aktarmış, ancak ne cerhi ne de ta’dili yönünde bir şey söylememiştir.⁷⁹

Değerlendirme : Yer ile gök arasındaki mesafelere dair farklı rakamların bulunduğu bir çok rivayet bulunmaktadır. Rivâyetleri yorumlayan kaynaklarda rivâyetlerdeki mesafeler hususunda hangi vasitanın hızının esas alınacağı açık değildir. Bazıları meleğin hızının esas alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kur’an da ki birkaç ayette bu zaman ve mesafeler konusunda farklı rakamlar verir. Ayetler şöyledir:

“Rabb’inin katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir.”⁸⁰

“Melekler ve Cebrâil, miktarı elli bin yıl olan o derecelere bir günde

⁷⁴ Cevrekânî, Ebâtıl, 1/68 ; İbnu’l Cevzî, İel, I/11-2.

⁷⁵ Beyhâkî, el-Esmâ, h. no : 887 ; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu’l-Hafâ ve Muzîlû’l-İlbâs amme’ştehera mine’l-Ehâdîsi alâ Elsineti’n-Nâs, Beyrut, 1351, I/311.

⁷⁶ Cânan, İbrahim, Muhtasar, VI/ 376.

⁷⁷ Beyhâkî, age, h. no:851.

⁷⁸ Taberânî, Ebû’l Kâsım Süleyman b. Ahmed, el-Mu’cemu’l-Kebir, Beyrut, 1990, IX/228.

⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, Kitâbu’l-Cerh ve’t-Ta’dil, IX/43.

⁸⁰ el-Hacc/22,47.

yükselir.”⁸¹

Bu ayetler bağlamında da düşünüldüğün de konu üzerinde bir müphemliğin hakim olduğu görülür. Zikrettiğimiz rivâyetlere gelince İbn Abbas ve İbn Mesûd’un merfû olmayan rivâyetini hariç tuttuğumuzda, rivâyetler sened ve metin açısından bir çok hadisçi tarafından cerh edilerek sahih bulunmamış ve illetli sayılmıştır. Rivâyetlere olumlu yaklaşılsa bile bunları âlem ve kâinatın büyüklüğü hakkında birer ipucu olarak almak gerekir. Bu noktalarda kesin bilgiler aramak hatalı bir davranış olur.

4. “Allah yedi kat gök ve yerden de bir o kadarını yaratmıştır. Emirler onlar arasında inip durmaktadır ki bu, şunu bilersiniz diyedir : Allah her şeye kadirdir ve her şeyi ilmi ile kuşatmıştır.⁸² Yüksek tavana –*semaya*- andolsun.⁸³ Allah onun –*göğün*- tavanını direksiz olarak yükseltti –*bu şekilde bina etti*⁸⁴ O gök bir takım yollara sahiptir –*Allah onun yaratılışını güzel yaptı ve nizamını bu şekilde yerleştirdi*-.⁸⁵ Gökte onu dinledi –*dinleyip itaat etti*-.⁸⁶ Ondan ölüyü çıkardı ve –*üzerinde canlıların mekan tutuğu*- yüzeyini genişletip⁸⁷ yaydı.⁸⁸

Bu ayetler, özellikle de Talak suresi 12. ayeti hakkında kaynaklarda yerin ve göğün yaratılışı, hangisinin önce yaratıldığı, yedi gök ve yedi arz gibi meselelere dair bir çok yorumlar yapılmıştır. Biz de bu meseleleri bu ayetler ve ilgili rivâyetler bağlamında inceleyeceğiz.

Yerin ve Göğün Yaratılışı :

Kur’an’da yer ve gök ile ilgili pek çok husus anlatılmasına rağmen, bunların

⁸¹ el-Meâric/70,4.

⁸² et-Talâk/ 65,12.

⁸³ et-Tûr/52,5.

⁸⁴ en-Nâziât/79,28.

⁸⁵ ez-Zâriyât/51,7.

⁸⁶ el-İnşikâk/84,2-5.

⁸⁷ eş-Şems/91,6 ; en-Nâziât/51,14.

⁸⁸ Buhârî, Bed’ül-Halk 2. Buhârî bu ayetleri bab başlığı olarak zikretmiştir.

yaratılışı ile ilgili kaynaklarda anlatılan bir çok ayrıntının Kur'an'da olmadığını görmekteyiz. İbn Kesir konuyla ilgili şu ayrıntıları aktarır: "Göklerin ve yerin yaratılmasından önce Allah'ın arşı su üzerindeydi. Allah bu suda bir ısınma meydana getirdi ve bunun neticesinde köpük ve duman yükseldi. Köpük suyun yüzünde kaldı ve Allah onu kuru bir madde halinde yaratarak yeryüzünü meydana getirdi. Duman ise yukarı doğru yükselip çıktı Allah ondan gökleri yarattı."⁸⁹ Yerin ve göğün yaratılmasına dair bu ayrıntılı açıklamaların büyük bir kısmının Tevrat kaynaklı olduğunu görüyoruz.⁹⁰ Aynı eserde yaratılışın keyfiyeti konusunda şu açıklamalar da vardır: "Allah'ın gökyüzünü karanlık parçacıklardan yarattığı belirtilmektedir. Bu makul bir yorumdur. Çünkü karanlık varlıkla ilgili bir keyfiyet değildir. Bunun örneği şudur: Şayet insan bir kandil ışığının önünde otursa, diğer bir insan da karanlıkta otursa, ışıpta oturan kimse karanlıkta oturanın yerini görmez ve o havayı karanlık olarak algılar. Karanlıkta oturan kişi ise ışıpta oturanı görür ve oradaki havayı aydınlık olarak müşahede eder. Eğer karanlık, havayla varolan bir nitelik olsaydı, ona bakanların durumlarının değişmesine göre değişmezdi. Böylece karanlığın, ışıksızlıktan ibaret olduğu sabit bulunmaktadır. Allah parçalanmayan parçaları yaratıp da ondan ışığın keyfiyetini yaratmadan önce o, aydınlıktan yoksun karanlık bir nesneydi. Sonra onu birleştirip gökler, yıldızlar, ay, güneş haline getirince ışık niteliğini var etti ve böylece onlarda aydınlık oldular. Öyleyse sabit oluyor ki, Allah gökleri, güneşi ve ayı yaratmayı kastettiği esnada o parçalar karanlık idiler. Bundan dolayı bunlara duman adının verilmesi doğru olur. Zira duman kelimesiyle kastedilen anlam, yalnızca ışıksız olan ve birbirine bitişik olmayan ayrışık parçalardır."⁹¹ Göklerin yaratılış evrelerinden biri olan duman haline, Kur'an'da Fussilet suresinin 11. ayetinde işaret edilmiş olsa da bunun keyfiyeti ve ayrıntıları açıklanmaz. Konuyla doğrudan irtibatlı fazla hadis bulunmasa da bu bölümün başında zikrettiğimiz İmran hadisinde de yaratılışla ilgili ayrıntıların

⁸⁹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, XIII/ 7043.

⁹⁰ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin Bab 1.

⁹¹ İbn Kesir, *age*, XIII/7043-4.

olmadığını görürüz. Yaratılışın ayrıntılarına dair yukarıda zikredilen felsefi yorumlara aynı zamanda Tevrat'taki şu ifadelerin kaynaklık ettiği düşünmekteyiz: "Allah gökleri ve yeri yarattı. Yer ıssız ve boştu. Enginin yüzü üzerinde karanlık vardı ve Allah'ın Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu. Allah ışık olsun dedi ve ışık oldu. Allah ışığı karanlıktan ayırdı ve ışığa gündüz, karanlığa gece dedi."⁹²

Yer ve gökten hangisinin önce yaratıldığı :

Yer ve göğün hangisinin daha önce yaratıldığı meselesi ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Bir kısım ayetlerde göğün, bir kısmında da yerin önce yaratıldığına dair ipuçları bulunmaktadır. Hadislerde ise yer ve gök zikredilirken, ayetlerde olduğu gibi bazen yerler bazen de gökler önce zikredilmiştir. Ancak hangisinin önce yaratıldığı açık ve net bir biçimde ifade edilmemiştir. Özellikle bu hususa değinen sahih veya hasen hadise rastlayamadığımızdan konuyla ilgili birkaç ayeti zikrediyoruz :

"Yaratılışça siz mi daha çetinsiniz, yoksa gök mü? Allah onu bina etti. Onun tavanını direksiz olarak yükseltti ve nizamını koydu. Gecesini kararttı, gündüzünü çıkardı. Bundan sonrada yeryüzünü yayıp döşedi. Ondan suyunu ve otlagını çıkardı. Ve dağlarını oturttu."⁹³

"O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi ve orada bereketler meydana getirdi. Orada araştırıp soranlar için rızkları dört günde belli bir seviyede takdir edip, düzene koydu. Sonra göğe yöneldi. Gök duman halindeydi. Ardından göğe ve yere buyurdu ki : "İkinizde ister istemez gelin!" Onlar da : İsteye isteye geldik, dediler."⁹⁴

"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra göklere yöneldi ve onları yedi gök halinde düzenledi. O, her şeyi hakkıyla bilendir."⁹⁵

Konuya el-Bidâye isimli eserinde değinen İbn Kesir, ayetleri aktardıktan

⁹² Kitab-ı Mukaddes, Tekvin Bab 1.

⁹³ en-Nâziât/51,27-32.

⁹⁴ el-Fussilet/41,10-11.

⁹⁵ el-Bakara/ 2,29.

sonra, ikinci ayete dayanarak yeryüzünün önce yaratıldığını ifade eder. Ayrıca ilk ayete dayanarak göğün önce yaratıldığını savunanların ayetleri anlamadıkları ve muhalif duruma düştüklerini ilave eder.⁹⁶

İkinci ayete baktığımızda Allah önce yeryüzünü yarattığını bildirmektedir. Yeryüzü bir temel mahiyetinde olup aslolan ise temel ile başlamaktır. Bundan sonrada tavan durumunda olan gelir. Nitekim son zikredilen ayette bunu desteklemektedir. Nâziât 27-30 ayetlerinde ise yeryüzünün yayılıp döşenmesinin, gökyüzünün yaratılmasından sonra gerçekleştiği anlatılmaktadır.

Ayetlerde ifade edilen öncelik sonralık konusunda Mariuce Bucaille'in şu yorumu konuya ışık tutar niteliktedir: "Arap yarımadası çiftçilerinin veya göçebelerinin anlayışına uygun bir dille ifade edilmiş bulunan ayette, Allah'ın insanlara bahsettiği dünya nimetlerinin birer birer sayımına geçmeden önce, göğün yaratılışı üzerinde düşünmeye bir çağrı vardır. Fakat yeryüzünün Allah tarafından yayılıp döşendiği ve ziraata elverişli duruma getirildiği aşamanın zaman itibariyle ayette zikredilişi, günler ve gecelerin birbirini takip etmeye başlamış olmalarının bildirilmesinden hemen sonradır. Öyleyse burada iki grup olaya temas ediliyor: Birinci gruptaki olaylar gökle ilgili, ikinci gruptaki olaylar yeryüzü ile ilgilidir ki zaman içindeki yerleri de belirtilmiş bulunmaktadır. Bu ayetlerdeki ifadeden anlaşılan şudur: Yeryüzü yayılıp döşenmeden önce zaruri olarak var olmalıydı ve dolayısıyla Allah göğü kurarken de mevcuttu. Böyle olunca iki evrimin yani gök ile yeryüzünün evriminin aynı vakitte ve olayların birbirine karışmasıyla birlikte cereyan etmiş olduğu anlamı çıkmaktadır. O halde Kur'an metinlerinde yeryüzüyle göklerin yaratılışından söz edilirken, yeryüzü göklerden önce veya göklerin yeryüzünden önce zikredilişine bakarak öncelik ve sonralık gibi bir mana çıkarılmamalıdır."⁹⁷

⁹⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, I/13.

⁹⁷ Maurice, Bucaille, *Müsbet ilimler Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an* (Çev. M. Ali Sönmez), Ankara, 1998, s.221.

Ayetlerde ve hadislerde gökler ve yer birlikte zikredilirken genellikle gökler önce zikredilmektedir. Bu durum göklerin yaratılmada önceliği olduğunu göstermez. Bu Arap dilinin edebi yönü ile alakalı bir durumdur. Bu ifadeleri kendi dilimizde kullanırken de genellikle “yer”, “yerler”, ya da “yeryüzü” ifadelerini daha önce kullanmaktayız. Çünkü ifadeler bu şekilde daha güzellik kazanmaktadır. Görüldüğü üzere yerlerin ve göklerin yaratılışı iç içe geçmiş bulunmaktadır. Yani biri tamamlanıp bittikten sonra diğeri yaratılmamıştır. Konuyla ilgili ayetler düşünüldüğünde, yer ve göklerin yaratılışıyla ilgili olarak birbiri içine girmiş üç merhale ortaya çıkmaktadır: Önce temel oluşturması için yeryüzünün iskeleti yaratılmış, daha sonra gökyüzü yaratılmış, son olarak ta yeryüzünün döşenmesi gerçekleştirilmiştir.

Yedi Gök Meselesi :

Ayetlerde ifadesi geçen “*seb’a semâvât*” tabirinin yedi göğün varlığını ifade etmesinin kesin olmakla birlikte, bundan fazlasına da engel olmadığı ifade edilmiştir.⁹⁸ Ayette ve hadislerde yedi göğün daha ötesinin bulunduğu işaret eden deliller vardır. Kürsînin göklerden ve yerden daha geniş olduğunu gösteren Âyete’l-Kürsî ile ilerde gelecek olan kürsînin arşın içinde, sahradaki bir halka gibi olduğunu ifade eden rivâyet buna örnektir.⁹⁹ “*Seb’a semâvât*” tabiriyle hepsinin genel görünümü kastedilip bütün yıldızların sahası ya da dünya göğü bunların en aşağısında kalır.¹⁰⁰ Sayı hesaba katılmayarak “*seb’a semâvât*” denildiği zaman da ilk akla gelen mana genellikle, bilinen yedi gezegen olmuştur. Bunların ötesinde bir takım gezegenlerin varolması ise yedi göğün varlığını bozmaz.¹⁰¹

Selef alimlerinden bazıları yedi göğün her birinde bir gezegenin bulunduğunu ifade etmiştir. Buna göre; ay dünya semasında, utarid yıldızı ikinci semada, zühre yıldızı üçüncü, güneş dördüncü, merih yıldızı beşinci, müşteri yıldızı altıncı ve zühhal

⁹⁸ Yazır, E. Hamdi, *Hak Dîni*, VIII/126.

⁹⁹ Beyhâkî, *el-Esmâ*, h. no : 857.

¹⁰⁰ Yazır, E. Hamdi, *age*, a.y.

¹⁰¹ Yazır, E. Hamdi, *age*, VIII/127.

yıldızı da yedinci semada bulunmaktadır. Bunların dışında sabit olduğu ifade edilen yıldızlar da yedinci semadan sonra gelen sekizinci bir semada bulunmaktadır ve bu da kürsî olarak isimlendirilmiştir. Yine bu görüş sahiplerine göre, bu yedi gezegen ve diğer sabit yıldızlar yörüngelerinin tersine (yani batıdan doğuya doğru) ilerlemektedirler. Ay yörüngesini bir ay, güneş ise bir senede tamamlar. Gezegenler seyir halinde ilerlerken aralarında bir uygunsuzluk olmadığı gibi hareketlerinde de bir insicam vardır.¹⁰²

Yedi gök hakkında yukarıda ifade edilen görüşe benzer bir görüşte eski kelimciler tarafından savunulmuştur. Ayetlerdeki yedi kat gök, arş kürsi ifadelerini, eski yunan astronomisindeki “dokuz felek” anlayışıyla uyuşturmaya çalışmışlardır. Yedi kat göğün; Zühal, Merih, Güneş, Zühre, Utarid ve yerden müteşekkil olduğunu, kürsünün sabit yıldızların toplandığı sekizinci felek, arşın ise Atlas diye nitelendirilen dokuzuncu felek olup onda hiçbir yıldızın bulunmadığını savunmuşlardır.¹⁰³

İfade edilen bu görüşlerde gezegenler ya da yıldızlar yedi gökle birebir eşleştirilmeye çalışılmıştır. Oysa Kur’an’daki, “**Andolsun ki Biz o dünya göğünü yıldızlarla donattık**”¹⁰⁴, “**Dünya semasını da yıldızlarla donattık ve muhafaza altına aldık**”¹⁰⁵ gibi ayetler bu yıldızların dünya semasında olup, yedi kat göğün birer parçası olmaktan ziyade, bunların ayrı noktada değerlendirilmesinin gereğine işaret etmektedir.

Yedi gök meselesine farklı bir boyut katacak bir rivâyet te mi’râcı anlatan hadistir.¹⁰⁶ Hadiste miraç olayı anlatılırken dünya semasından ve ayrıca yedi gökten bahsedilmektedir. Rivâyette, Hz. Peygamber’in bu göklerin her birini ayrı ayrı ziyaret edip burada bulunan diğer peygamberlerle bir müddet hasbihal ettiği geçmektedir. Dünya semasında Hz. Adem, ikinci semada Hz. İsa ve Hz. Yahya,

¹⁰² İbn Kesir, el-Bidâye, I/30.

¹⁰³ Reşid Rızâ, Tefsîru’l-Menâr, VIII/445.

¹⁰⁴ el-Mülk/67,5.

¹⁰⁵ el-Fussilet/41,12.

¹⁰⁶ Buhârî, Bed’ül-Halk 6, Salât 1, Ehâdisu’l-Enbiyâ 6 ; Müslim, İmân 74 ; Tirmizî, Tefsir 20 ; Nesâî, Salât 1.

üçüncü semada Hz. Yusuf, dördüncü semada Hz. Harun (bazı rivâyetlerde Hz. İdris), beşinci semada Hz. İdris (bazı rivâyetlerde Hz. Harun), altıncı semada Hz. Musa ve yedinci semada Hz. İbrahim'le karşılaşmıştır. Yedi gök sıralandıktan sonra Hz. Peygamber'in semanın üzerine yükseltildiğinden bahsedilmektedir. Bazı rivâyetler de Hz. Peygamber'in uğradığı semalar sadece isim olarak zikredilirken, bazı rivâyetlerde o semada bulunan Peygamber de zikredilmiştir. Mi'rac hadisiyle birlikte daha önce zikrettiğimiz Tirmizi'nin her sema arasında beş yüz yıl mesafe olduğundan bahseden rivâyeti, göklerin ayrı olduğuna ve aralarında boşluk bulunduğuna delil getirmek isteyenler olmuştur.¹⁰⁷

Yerlerin Sayısı :

Alimlerin bu meseleler etrafında tartışmış olduğu bir diğer konu, gökler gibi yerlerin de sayısının yedi olup olmadığıdır. Yerlerin gökler gibi aynı miktarda olduğu görüşünü benimseyenler, yukarıda zikrettiğimiz Talak suresi 12. ayetiyle bazı hadisleri delil getirmeye çalışırlar. Bu görüş sahipleri Talak suresindeki **“Allah yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratmıştır”** ifadesine dayanarak yerlerinde gökler gibi üst üste ve sayıca aynı olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁸ Bu görüş sahiplerinin ayete dair yorumları şöyledir: Ayetteki **“yerden de bir o kadarını yaratmıştır”** ifadesinden de anlaşıldığına göre yerlerle gökler arasında hem sayı hem de vasıf bakımından bir benzeme ihtimali vardır. Bazı müfessirler de “min” harfi cer'inin beyâniye, benzemenin de sayıda ve vasıfta olduğunu kabul etmiş ve bazı hadislerden delil getirerek şöyle demişlerdir: “Yedi gök olduğu gibi yedi de yer vardır. Her birinin arasında yer ve gök arası kadar bir mesafe ve her arzda Allah'ın mahlukatından yaratıklar vardır. Bizim anlayacağımıza göre esasen gezegenlerden her biri kendi göğü dahilinde bir arz gibidir. Ve onlarda da Allah'ın yarattığı canlılar vardır. Ancak buralarda insanın olup olmadığını Allah bilir.”¹⁰⁹

Ayetin yerlerle ilgili olan kısmını, “ekâlim-i seb'a” yani “yedi bölge” diye

¹⁰⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye*, I/27.

¹⁰⁸ Kastallâni, *İrşâd*, I/130.

¹⁰⁹ Yazır, E. Hamdi, *Hak Dini*, VIII/127.

tabir edilen kıta taksimi olarak yorumlayanların görüşü pek isabetli bulunmamıştır.¹¹⁰ Kelamcılardan bir kısmı ise ayetteki sayının hususiyet bildirdiğini ve yerin sayısının bir olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer ise bu yorumun, ancak yerlerin bitişik olması kabilinden kabul edileceğini aksi takdirde bunun ayete açık bir muhalefet olacağını belirterek yerlerin sayıca yedi olduğu görüşünü benimser.¹¹¹

Yerlerin sayısının da yedi olduğuna delil olduğu düşünülen rivâyetlerden bazısı şöyledir:

*“Kim topraktan herhangi bir şeyle zulmederse ona yedi kat yerden bir halka vurulur”*¹¹²

*“Kim topraktan hakkı olmadığı halde alırsa ya da çalarsa kıyamet günü yedi kat yere batırılır.”*¹¹³

Rivâyetler daha çok kıyamette verilecek bir cezadan bahsettiği için delil olması yönünden de üzerinde fazla yorum yapılmamıştır. Yedi yer konusunda ayetten sonra delil getirilen rivayet İbn Abbas’ın şu rivayetidir :

“Yedi gök gibi yedi de arz vardır. Her arzda Adem’iniz gibi bir Adem, Nuh’unuz gibi bir Nuh, İbrahim’iniz gibi bir İbrâhim, İsa’nız gibi bir İsa ve Nebiniz gibi bir Nebi vardır.”¹¹⁴ İbn Abbas (ö.68/687)’in bu rivayeti üzerine pek çok tahlil ve münakaşa yapılmıştır. İbrahim Canan eserinde, muhaddis Muhammed Abdülhây el-Leknevî’nin rivayet üzerine müstakil bir risale¹¹⁵ telif ettiğini belirterek el-Leknevî (ö.1304/1887)’nin rivayete dair şu yorumlarını aktarır: “Bu rivayet İbn Abbas’ın bir eseridir. İbn Abbas israiliyattan rivayette bulunmaya prensip olarak karşı olduğu için, bu rivayeti israiliyattan alması söz konusu olamaz. Rivayet muhteva itibariyle içtihadı, şahsi yoruma giren bir meseleye temas etmemesi hasebiyle şahsi sözü de olamaz. Öyle ise bu hadis hükmen merfû’dur. Yani Hz. Peygamberin sözüdür.

¹¹⁰ Neseî, *Medârik*, III/1828.

¹¹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VI/435.

¹¹² Buhârî, *Mezâlim* 13 ; Müslim, *Müsâkât* 30.

¹¹³ Buhârî, *Bed’ül-Halk* 2.

¹¹⁴ Beyhâkî, *el-Esmâ*, h. no : 831; Hâkim, *el-Müstedrek*, II/535.

¹¹⁵ *Zecru’n-Nâs alâ İnkâri Eseri İbn Abbas*.

Hatırlatalım ki, İslam alimleri içtihadı girmeyen, gaybî durumlardan haber veren rivayetleri -görünüş itibarıyla sahabe sözü olsa bile, sahabe sözüne de mevkuf hadis denir- hükmen merfu olduğunu söylemişlerdir. Hadis sened yönüyle sağlamdır. Yani İbn Abbas'a nispeti sahihtir, veya en azından hasendir. Bazı alimler, hadisin ifade ettiği manaya itiraz etse de İbn Abbas'a olan nispetine itirazda bulunmamıştır. Böylece zahir oldu ki, İbn Abbas'ın eseri gerek sened, gerek metin, gerekse isnad ve mana itibarıyla gölge düşmeyecek rivayetlerden biridir.”¹¹⁶

Cânan, Leknevî'nin rivâyetle ilgili yorumlarına şu noktaları ilave eder :

1. Alimlerden bir kısmı, hadisi anlarken “arzın yedi tabaka olduğu, her tabaka arasında beş yüz yıllık mesafe bulunduğu” görüşünü benimsemişlerdir. Ancak bu yorumu olduğu gibi kabul etmek bugünkü coğrafya bilgimize ters düşer, mutlaka yeni yorumlar yapmak gerekir. Mesela Arapça da böylesi rakamlar, çokluk ifade eder, hadisten de bunu anlamak gerekir gibi.

2. Muhakkik alimlerden bir kısmı, “yedi arz vardır ve her birinde canlı mahlûkat vardır” demiştir. Bu görüşte olanların çoğu, bu canlıların mahiyeti, şekli, sureti hususunda tahmin yürütmekten kaçmış, “tafsilatını Allah bilir”, demişlerdir. Bazıları da bu mahlûkatın cinler olduğunu söylemiştir.

3. Diğer arzlara gelen peygamberler hakkında başlıca iki görüş zikredilebilir. İlki, “onların her birinde, bizim yaşadığımız tabakadaki peygamberlerin ismini taşıyan bir elçi olduğu, ancak onların gerçek anlamda peygamber olmadığı, bizdeki peygamberlere tabi oldukları” görüşü, diğeri de “onların Hakk tarafından gönderilen müstakil peygamberler olduğu bizdekilere tabi olmadıkları, ancak her birinin Hz.Adem'e, biri Hz. Nûh'a..... biri de Hz. Muhammed'e benzedikleri görüşüdür.”¹¹⁷

el-Leknevî'nin sened ve metin açısından gölge düşmeyecek rivayetlerden biri dediği İbn Abbas rivayetine bir takım tenkitler yöneltmiştir. Hakim rivayetin

¹¹⁶ Cânan, İbrahim, **Muhtasar**, VI/379.

¹¹⁷ Cânan, İbrahim, age, VI/ 380.

isnadının sahih olduğunu söylemişse de¹¹⁸ Beyhâkî, seneddeki Şerik yani İbni Abdi'l Kâdî'nin zayıf, Atâ b. Sâib'in de muhtelit olduğunu söyleyerek rivayetin zayıflığına işaret eder.¹¹⁹ Beyhâkî'nin kitabına aldığı hadisın diğer bir tarifinde ise¹²⁰, önceki rivayette geçen peygamberlerden yalnız Hz.İbrahim zikredilir: "Her arzda İbrahim gibi biri vardır." Hakim bu hadisi tahrir etmiş, Şeyhayn'ın şartlarına uygun olduğunu ancak onların bunu tahrir etmediklerini ifade etmiştir.¹²¹ Suyûti de Tedrib'inde şâz bahsinde bu rivayeti zikretmiştir.¹²² Beyhâkî, bu rivayetin senedinin sahih olduğunu ancak rivayetin şâz bi-merra¹²³ olduğunu ve hadisi İbn Abbas'tan rivayet eden Ebû Duhâ'nın mütâbîsinin olmadığını, ayrıca hadisın nakli sahih olsa bile rivayeti İbn Abbas'ın israiliyattan aldığına hamletmek gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁴

Değerlendirme : Yerlerin ve göklerin yaratılışı, mahiyeti, sayıları, üzerinde hayli tartışılmış konulardır. Konu ile ilgili bir çok ayet olmasına rağmen ayetlerde ve bir kısım hadislerde yer ve göklerin yaratılış merhaleleri bir sıra içinde ifade edilmez. İlgili ayetler düşünüldüğünde her ikisinin de birbirini tamamlayacak bir süreç içinde yaratıldığı sonucuna varılmaktadır. Bunların sayısına gelince, yedi rakamı gökler için kesinlik ifade etse de, aynı şey yerler için söylenemez. Bazı alimlerin ifade ettiği, yedi göğün yedi gezegene tekabül ettiği görüşü pek isabetli gözükmemektedir. Bu noktada yedi gök tabirini daha genel anlamda düşünmek yerinde olacaktır. Bu ifade dünya için, atmosferin katları olarak düşünülebilir. Ancak bazı ayetlerde "dünya göğü" tabirinin kullanılması, "yedi gök" ifadesinin dünyanın dışındaki alem için kullanıldığı ihtimalini de düşündürmektedir. Bu anlamda yedi gök, çokluktan kinaye olarak dünya dışındaki bir çok gezegeni ve yıldızları içinde bulunduran bir unsur olarak düşünülebilir. Konuyla ilgili olarak zikredilen mi'rac hadisinde her ne kadar

¹¹⁸ Hâkim, el-Müstedrek, II/535.

¹¹⁹ Beyhâkî, el-Esmâ, II/267.

¹²⁰ Beyhâkî, age, h. no : 832.

¹²¹ Hâkim, el-Mustedrek, II/535.

¹²² Suyûti, Celaledin, Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribu'n-Nevevî, Beyrut-trs, I/233.

¹²³ Şâhidi ve mütâbîsi olmadığından öylece kalan hadistir. Uğur, Müctebâ, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara- 1992, s.374.

¹²⁴ Beyhâkî, el-Esmâ, I/268.

yedi gökten bahsedilmiş olsa da, Hz.Peygamber'in yaşadığı bu hadise maddi alemde ziyade manevi bir alemde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Peygamberlerin bulunduğu ifade edilen gökler bu manevi aleme aittir. Buradaki benzerlik sadece sayı itibariyledir. Yerlerin sayısı meselesine gelince, bu konudaki yorumlar daha çok Talak sûresinin 12. ayetine dayanmaktadır. Ayet arzın da yedi olduğuna dair bir ipucu vermektedir. Bu noktada kâinatta bizim dünyamız gibi başka dünyaların da varolduğu düşünülebilir. Ancak yerlerin sayısının yedi olmasını, yerin tabakalarına işaret olarak kabul etmek daha makul olacaktır. Zamanının ilmi hey'et yani astronomi ile uğraşan alimlerden bazıları da bu görüşü benimsemişler, üst üste olmalarına rağmen arzlar arasında mesafe olmadığını, yedincisinin ise içinde boşluk bulunmayan sert bir tabaka olduğunu, bunun ortasının merkez olup ve bu noktanın zannî olarak takdir edilmiş bir nokta olduğunu söylemişlerdir.¹²⁵ Onların bu görüşleri günümüzde arzın katmanlarıyla ilgili olarak ifade edilen görüşleri çağrıştırmaktadır. Buna göre, yer katmanlarına ayrılmış olsa da bir bütün olarak kabul edilmektedir. İlmi hey'et alimleri de, arzlar arasında boşluk bulunmadığını ifade etmekle aynı şeyi savunmaktaydılar.

Yerlerin sayısının yedi olduğuna delil olarak gösterilen bazı rivayetlerin sahih derecesinde olmadığını görüyoruz. Bazı görüş sahipleri, ilgili rivayetlerin zayıf olduğunu kabul etmekle birlikte, bunların sahih bir asla işaret ettiğini savunmuşlardır.¹²⁶ Rivayetlere yaklaşımdaki bu tavır, pek çok konuda sahih olmayan, zayıf hatta mevzû rivayetlerin delil olarak kullanılması neticesini doğurmuştur. Ayrıca bir çok zayıf rivayetin, sahih bir asla işaret edip etmemesi devamlı tartışılan bir konu olmuştur.

5. Ebû Mûsa anlatıyor :

Rasulullah'ı dinledim, şunları söyledi: *"Allah Tealâ Hazretleri, Adem'i*

¹²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI/434.

¹²⁶ Bkz. Canan, İbrahim, *Muhtasar*, VI/378.

yeryüzünün bütün cüzlerinden almış olduğu bir avuç topraktan yarattı. Adem'in oğulları da arzın kısımlarına göre vücuda geldi. Bir kısmı beyazdır, bir kısmı kıızıdır, bir kısmı siyahtır. Bunlar arasında orta renkliler de vardır. Ayrıca bir kısmı uysaldır, Bir kısmı haşindir, bir kısmı kötü, bir kısmı iyi (kalpli)dir.”¹²⁷

Tirmizî rivâyet için hasen-sahih yorumunu yaparken¹²⁸ hadisin isnadının sahih, tüm ravilerinin de sika olduğu söylenmiştir.¹²⁹ Ayrıca rivayeti, seneddeki Avf (İbn Ebî Cemîle) el-Arabî'den bir grup nakletmiştir.¹³⁰ Hadiste insan ile onun yaratılmış olduğu aslî bir kaynak olan toprak arasında bir irtibat ve kader birliği kurulmaktadır. Beyaz, siyah, kıızıl vs. farklı renkteki ırklar rengini topraktan aldığı gibi, uysal, haşin, iyi-kötü şeklindeki manevî karakterler de vasıflarını topraktan almaktadırlar. Çünkü toprakta bu çeşitlerin hepsi mevcuttur. Bazı alimler, Hz. Adem'in altmış farklı çeşit topraktan yaratıldığını, evlatlarının da bu sebeple farklı şekil ve tabiatta meydana geldiğini söylemişlerdir.¹³¹

İnsanların farklı renklerde yaratılması Kur'an'ın da temas ettiği bir husustur. Konuyla ilgili Rûm suresi 22. ayetinde şöyle buyrulmaktadır : **“Göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin farklı oluşu da Allah'ın ayetlerindedir.”**

Bazı alimler hadisteki *habîs* ifadesinden çorak ve tuzlu araziye, *tayyib* ifadesinden de iyi ürün bitiren münbit ya da verimli araziye anlamışlardır. Yine *habîs* ifadesinin insanlar için iman etmeyenlere, *tayyib* ifadesinin de mü'minlere işaret ettiğini söyleyenler olmuştur.¹³² Ayrıca, gerek toprakla ve gerek insanla ilgili olan renkleri mevzubahis eden ilk dört vasfı, zahiri üzere bırakıp gerçek anlamına

¹²⁷ Ebû Dâvûd, Sünnet 16 ; Tirmizî, Tefsir (Bakara) 1; Ahmed b. Hanbel 4/400,406.

¹²⁸ Tirmizî, Sünen, 5/205.

¹²⁹ Beyhâkî, el-Esmâ, II/257.

¹³⁰ Bunlar: Yahya b. Said el-Kattan, Yezid b. Zeri', İbn Adıyy, Muhammed b. Cafer, Abdulvehhab es-Sekafî, Mu'temir b. Süleyman, Nadr b. Şemil, Ebû Âsım en-Nebîl, Said b. Yahya el-Vâsıtî, Anbese b. Said, Ma'mer b. Raşid, Hişam b. Hasan, Hevze b. Huleyfe ve İshak el- Ezrak'tır. Beyhâkî, age, II/150.

¹³¹ Cânan, İbrahim, Muhtasar, VI/392.

¹³² Mubârekfûri, Tuhfe, VIII/291.

yorumlamışlar, diğer dört vasfın da, bâtinî ahlakla ilgili olduğundan anlaşılması için tevili gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.¹³³

Hâdisi yorumlayanlar (قبض) ifadesinin rivayette hakiki ya da mecaz kullanıldığı noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları bununla maddi, fiili bir avuçlama kastedilmediğini bilakis, Allah'ın şanının yüceliğini tahayyül ettirmek, yaratılış hakkında hissi bir temsil vermenin amaçlandığını söyler.¹³⁴ Buna da aynı ifadenin geçtiği şu ayetin delil olduğunu söylemişlerdir : **“Onlar, Allah'ın kudret ve büyüklüğünü hakkıyla takdir edemediler. Halbuki kıyamet günü, yer tamamen O'nun avucun içindedir.”**¹³⁵ Bu ifadenin hakiki anlamda kullanıldığını savunanlar ise toprağı avuçlayanın ölüm meleği Azrail olduğunu, bunu Allah'ın emriyle yaptığı için fiilin Allah'a nispet edildiğini söylemişlerdir. Görüş sahipleri Said b. Mansur'un Ebû Hureyre'den naklettiği şu rivayeti delil olarak getirirler: “Allah Teala Hazretleri, Adem'i yaratmak istediği zaman, arşı taşıyan meleklerden birini, arzdan toprak getirmek üzere yolladı. Ondan toprak almak üzere eğildiği vakit, arz: ‘Seni gönderenin adına, bugün benden cehenneme bir pay ayrılacak herhangi bir şey almamanı talep ediyorum’ dedi. Azrail aldığını bıraktı. Rabb'ine döndüğü zaman durumu haber verdi. Rabbi onu tekrar gönderdi. Arz yine aynı şeyi söyledi ise de Azrail: ‘Beni gönderen, itaate daha layıktır’ deyip yeryüzünün iyi kısmından, kötü kısmından avuçladı.”¹³⁶

İbn Abbas'ın şu rivayetinin, hadisi mana itibariyle desteklediği ifade edilmiştir: “Allah Tealâ Hz. Adem'i yeryüzünün tümünden (aldığı toprakla) yaratmış ve onu Adem diye isimlendirmiştir. Adem ise (sözünü) unuttu. Allah şöyle buyurmuştur: **“Andolsun ki bundan önce Adem'e ahid vermiştik. Oysa o sözünü unuttu. Onda bir kararlılık bulmadık.”** (Tâ hâ 115) Bundan dolayı da o insan

¹³³ Azîmâbâdî, Muhammed Şemsu'l Hak, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, Beyrut, 1998, XII/297.

¹³⁴ Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II/292.

¹³⁵ ez-Zümer/39,67.

¹³⁶ Munâvî, *age*, II/292.

olarak isimlendirildi.”¹³⁷

Değerlendirme : Hadis, yeryüzüne ya da toprağa ait bir takım özelliklerle, insana ait bir takım maddi ve manevi özellikler arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Dolayısıyla insandaki bu özelliklerin kaynak itibariyle dayandığı noktaya işaret edilmektedir. Hadiste geçen “toprağın avuçlanması” ifadesinin, hakiki anlamda düşünülmesi gerektiğine dair delil olarak getirilen rivayete muteber hadis kaynaklarında rastlanmaz. İfadenin mecaz anlamda düşünülmesi daha uygundur.

6. Rasulullah Sa’d b. Muaz hakkında şöyle demiştir :

“Rahman’ın arşı Sa’d b. Muaz’ın ölümü sebebiyle titremiştir.”¹³⁸

Hadis sahih olan bir çok senedle rivayet edilmiştir. Sahabeden on kadar ravinin rivayet etmesi sebebiyle hadisi mütevâtır sayanlar bile olmuştur.¹³⁹ Hadisi yorumlama hususunda alimler iki kısma ayrılmışlardır. Bunlardan bir kısmı hadisin teviline gerek olmadığını, ifade edilenleri olduğu gibi anlamak gerektiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla hadiste ifade edilen arşın sarsılması ya da titremesi maddi bir olaydır ve bu şekilde gerçekleşmiştir. Çünkü arşta Rahmanın yaratıklarından bir mahluktur ve Allah’ın onda titreme filini yaratmasına bir engel yoktur. Ayrıca arş hareket ve duraksamayı kabul eden bir yapıda olması dolayısıyla da arşın sarsılması olayı akıl yönünden de inkar edilemez.¹⁴⁰ Arş hakkındaki bu görüşleri kabul edenler, yeryüzünün yaratıldıktan sonra döşenmesi halinde iken de bir müddet sallanma halinde bulunduğunu dolayısıyla hadiste ifade edilen durumunda anormal karşılanmaması gerektiğini ilave ederler.¹⁴¹

Hadiste titreme olarak ta tercüme edilen (اهتزاز) mastarı müjdeleme, sevinç duyma ve müteessir olma gibi anlamlara da gelmektedir. Hadisi bu noktadan

¹³⁷ Beyhâkî, el-Esmâ, h. no : 816.

¹³⁸ Buhârî, Menâkıbu’l-Ensar 12 ; Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe 124 ; Tirmizî, Menâkıb 50; İbni Mâce, Mukaddime 11.

¹³⁹ Begâvî, Huseyn b. Mes’ud, Şerhu’s-Sünne, Beyrut, 1983, XIV/180 ; İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, VII/ 502; Zehebî, Uluvv, s.109.

¹⁴⁰ Beyhâkî, age, II/ 282 ; Davudoğlu, Ahmed, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, X/347.

¹⁴¹ İbn Hacer, age, VII/502.

düşünüp yorumlayanlar olmuştur. Buna göre, cennetle müjdelenen büyük sahabelerden olan Sa'd b. Muaz'ın vefatı gerek arşı taşıdığı ifade edilen melekler, gerekse diğerleri arasında bir hareketliliğe sebep olmuştur. Melekler hem onun ölümünden dolayı müteessir olmuşlar hem de onun ruhu ile buluşacakları ümidinden dolayı sevinmişlerdir.¹⁴² Alimlerden bazıları da arşın sallanmasını, onu taşıyan meleklerin titreşmesi olarak anlamışlardır. Onlara göre cümlede muzâf hazfedilmiştir.¹⁴³ Buna Hakim'in şu rivayetini delil getirmişlerdir: "Rasulullah'ın buyurduğuna göre Cibril şöyle demiştir: "Kendisinden dolayı gök kapılarının açıldığı ve ehlinin, gelmesinden dolayı sevindiği bu ölü kimdir?"¹⁴⁴ Ayrıca aşağıdaki hadiste de benzer bir istiarenin yapıldığı ifade edilmiştir. Hz Peygamber Hac dönüşü Medine'ye geldiğinde şöyle demiştir: "İşte şu dağ! O bizi sever, bizde onu severiz."¹⁴⁵ Bundan maksadın Medineli insanlar olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁶

İhtizaz mastarı her zaman titreme anlamına gelmez. Filan asalet konusunda titriyor denilmesi kişinin beden ve hareketleriyle titrediği değil, asalet ya da soyluluk konusunda onun dikkatli ve titiz olduğunu gösterir.¹⁴⁷ Harbî de, hadisteki ifadelerin Sa'd b. Muaz'ın vefatını büyütme kinaye olduğunu, Arapların büyük bir olayı ondan daha büyüğüne nispet ettiklerini ifade eder.¹⁴⁸

Değerlendirme : Rivayet sahih olup bir çok sahâbi tarafından rivayet edilmiştir. Hadisteki ifade edilen arşın sallanması ya da titreşmesi hadisesi, fiilî anlamda bir titreme olmaktan uzaktır. Bazı görüş sahipleri arşın hareket ve duraksamayı kabul eden bir yapıda olduğunu, bu sebeple de bu titremenin bizatihi gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Arş yapı itibarıyla hareket ve duraksamaya müsait olabilir, ancak bu arşın kendi sistemi ve işleyişi içerisinde değerlendirilmelidir. Bir sahabenin vefatının bu sistemi etkilemesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz.Peygamber,

¹⁴² Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X/348.

¹⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VII/502.

¹⁴⁴ Hakim, *el-Müstedrek*, III/227.

¹⁴⁵ Buhârî, *Cihad ve's-Siyer*, 70 ; Müslim, *Hacc* 12.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *age*, VII/502.

¹⁴⁷ Kastallanî, *İrşâd*, VIII/314.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *age*, a.y.

bazı hadislerinde güneşin kimsenin ölümü için tutulmadığını, yıldızın da kimse için kaymadığını belirtmiştir. Dolayısıyla arşın da herhangi bir insan için titremesi yada sallanması söz konusu değildir. Büyük olayların başka büyük olaylara nispet edilerek ifade edilmesi Arap dilinin özelliklerinden biridir. Bu hadiste Arşın titremesiyle, büyük sahâbilerden biri olan Sa'd b. Muaz'ın kıymetine ve onun vefatının önemli bir olay olduğuna vurgu yapılmaktadır.

7. Abdullah İbn Abbas şöyle demektedir :

Bana Peygamberin ashabı ensardan bir zat haber verdi. Kendileri bir gece Rasulullah ile birlikte otururlarken bir yıldız kaymış ve ortalık aydınlanmış. Bunun üzerine Rasulullah onlara : **"Böyle bir yıldız atıldığı vakit cahiliyede ne derdiniz?"** diye sormuş. *Allah ve Resulü bilir. Biz bu gece büyük bir adam öldü derdik, cevabını vermişler. Rasulullah: "Yıldız bir kimsenin ne ölümü için düşer, ne de hayatı için. Ancak ismi yüce olan Rabb'imiz bir şey takdir buyurdu mu arşı taşıyan melekler tesbih ederler. Arkasından onlardan sonra gelen gök ehli tesbih eder. Tâ ki tesbih şu alt semanın sakinlerine ulaşır. Sonra arşı taşıyanların arkasından gelenler arşı taşıyanlara : Rabb'imiz ne buyurdu? diye sorarlar. Onlar da ne buyurduğunu kendilerine haber verirler. Böylece göğün sakinleri birbirleriyle haberleşirler, nihayet haber şu alt semaya ulaşır. Ve cinler işitilene kaparak onu dostlarına aktarır ve bu yıldızla taşlanırlar. Olduğu gibi getirdikleri haber haktır. Fakat onlar ona yalan karıştırırlar ve onu çoğaltırlar."*¹⁴⁹

Hadiste yıldızlar ve cinlerin yanı sıra arşı taşıyan meleklerden de bahsedilmiştir. Bu hususa Kur'an'da da işaret eden birkaç ayet bulunmaktadır. Ayetler şöyledir :

"Arşı taşıyanlar ve çevresinde bulunanlar Rablerini hamd ile tesbih

¹⁴⁹ Müslim, Selam 35 ; Tirmizî, Tefsir 35.

ederler. O'na inanırlar ve mü'minlerin bağışlanmasını isterler.”¹⁵⁰

“O gün gök yarılmış, sarkmıştır. Melekler de onun etrafındadırlar. Ve o gün Rabb'inin arşını onların da üstünde sekiz yüklenir.”¹⁵¹

İkinci ayette sekizin ne olduğu açıkça ifade edilmemiş, daha önceki ifadelere dayanılarak bunların melek olduğu söylenmiştir.¹⁵² Bu meleklerle “*hamele-i arş=arşın taşıyıcıları*” da denmiştir. Arşı taşıyan meleklerle dair başka bir takım rivayetler de vardır.

Cabir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre Rasulullah şöyle buyurmaktadır :
“*Bana arşı yüklenen Allah'ın meleklerinden biri hakkında bahsetmeme izin verildi ki, onun kulak memesi ile omzu arası yedi yüz yıl mesafededir.*”¹⁵³

Rivayeti Kütüb-i Sitte içerisinde yalnızca Ebû Dâvud (ö.275/888) rivayet etmiştir. Senetteki Musa b. Ukbe (ö.141/751)'den, İbrahim Tahman (ö.168/784)'dan başka kimsenin rivayet etmediği, dolayısıyla İbrahim'in bu rivayette teferrüd ettiği ifade edilmiştir.¹⁵⁴ İbn Hacer ise senedin Buhâri'nin şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵ Rivayete ilgili olarak Zehebî de senedin sahih olduğunu söyler.¹⁵⁶

Arşı yüklenen meleklerle ilgili bir rivayet de İbn Abbas rivayetidir. Bu rivayette arşı yüklenen meleklerin çeşit çeşit olduğu, bir kısmının insanlara bir kısmının da hayvanlara benzediği rivayet edilir. Rivayette meleklerin göğsü ile ayakları arasındaki mesafenin beş yüz yıl olduğundan bahsedilmektedir.¹⁵⁷

İbn Abbas'ın bu rivayeti sened yönünden cerh edilmiş, bazı ravilerinin hadisleriyle ihticac edilmeyen raviler olması sebebiyle rivayet zayıf sayılmıştır. Ayrıca rivayet metin yönünden de muteber sayılmaz. Anlatım mitolojik bir üslûbu çağrıştırdığı gibi, öncesinde zikredilen Cabir rivayeti ile de aralarında rakamlar

¹⁵⁰ el-Mu'min/40,7.

¹⁵¹ el-Hâkka/69,16-17.

¹⁵² Yazır, E. Hamdi, *Hak Dini*, VIII/309.

¹⁵³ Ebû Dâvud, Sünnet 18.

¹⁵⁴ Beyhâkî, *el-Esmâ*, II/425.

¹⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII/660.

¹⁵⁶ Zehebî, *Uluvv*, s.114.

¹⁵⁷ Beyhâkî, *age*, h. no : 848, 857.

açısından, farklılık vardır. Melekler, insan ve hayvan suretinde olsalar bile, normalde insan olsun hayvan olsun göğsü ile ayak uçlarındaki mesafe, kulak memesi ile omzu veya boynu arasındaki mesafeden daha fazla olması gerekirken rivayette daha küçük olduğu ifade edilmektedir. Bu husus rivayetler için bir çelişkiyi ifade etmektedir.

Bir diğer rivayette arşı taşıyan meleklerin kıyametteki sayıları ile bugünkü sayılarının farklı olduğundan bahsedilir. Rivayet şöyledir: *“Onlar, yani arşı taşıyanlar bugün dördtür. Kıyamet günü geldiğinde yüce Allah onları diğer bir dört ile destekleyecek, sekiz olacaktır.”*¹⁵⁸ Rivayet muteber hadis kaynaklarında geçmemesine rağmen, tefsirlerde ya da diğer bir takım kaynaklarda bu rivayete dayanılarak, bugün arşı taşıyan meleklerin sayısının dört olduğu zikredilir. İbn Ârâbî de Fütuhât-ı Mekkiyye isimli eserinde “Arşın Taşıyıcıları” babında bu hususu dile getirmiş ve onun bu dizeleri de bir çok tefsirde zikredilmiştir.¹⁵⁹

Arş ile bağlantılı olan bir mesele de *kürsî* ve mahiyetidir. Bu konuda da sahih hadis kitaplarında zikredilen rivayet bulunmaz. Rivayetler üçüncü ya da dördüncü dereceden rivayet kitaplarında geçer. Bu rivayetlerden tespit edebildiğimiz bazılarını zikredeceğiz.

Ebû Zer şöyle diyor : Rasulullah’a şöyle dedim: Ya Rasulullah! Allah’ın indirdiği en büyük ayet nedir? Rasulullah şöyle cevap verdi: *“Âyete’l-Kürsî’dir. Ey Ebû Zer! Kürsî içindeki yedi gök, çöle atılmış bir halka gibidir. Arşın kürsîye üstünlüğü (büyüklüğü), çölün halkaya olan üstünlüğü gibidir.”*¹⁶⁰ Rivayet senedindeki mecruh kişiler sebebiyle zayıf sayılmıştır. Kürsî ile ilgili aynı ifadelerin geçtiği Mücâhid rivayeti sahih kabul edilmiştir.¹⁶¹

Mürsel bir hadiste de Âyete’l-Kürsî zikredildikten sonra göklerin ve yerin

¹⁵⁸ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an Tefsiri*, XIII/6973.

¹⁵⁹ Bkz. İbn Ârâbî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed , *Futuhâtü’l-Mekkiyye*, Kâhire-1985, II/347.

¹⁶⁰ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el- Esbehânî, *Hilyetü’l Evliyâ ve Tabakâtü’l Asfiyâ*, Beyrut, trs, I/166 ; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I/11.

¹⁶¹ Beyhâkî, *el-Esmâ*, II/301.

kürsünün boşluğunda, kürsünün de arşın önünde olduğu ifade edilmektedir.¹⁶² Bu rivayetin hasen olduğu söylenmiştir.¹⁶³

Kürsî ve arş ile ilgili İbn Abbas'tan gelen bir rivayet de İbn Abbas şöyle der : Nebî'ye Allah Tealâ'nın "O'nun kürsisi gökleri ve yeri kaplamıştır" ayeti hakkında soruldu. O şöyle dedi: "O'nun kürsisi iki ayağın konulduğu yerdir. Arşın ölçüsünü ise kimse takdir edemez."¹⁶⁴ Zehebi hadisin ravilerinin sika olduğunu belirtirken,¹⁶⁵ İbnu'l Cevzî rivayetin sahih olduğunu belirtir.¹⁶⁶ Dahhâk rivayeti, kürsünün arşın altında olduğu ve meleklerin ayaklarını onun üzerine koydukları şeklinde yorumlamış olsa da,¹⁶⁷ rivayetin ne demek istediği konusunda kaynaklarda fazla yorum yapılmamıştır.

Kütüb-ü tis'a'da zikredilmeyen, İbn Kesir'in kitabına aldığı ancak tahrir etmediği bir rivayette İbni Zeyd babasından, o da Rasulullah'tan şöyle rivayet ediyor: "Kürsî içindeki yedi gök bir kalkan üzerine yerleştirilmiş yedi dirhem gibidir."¹⁶⁸

Değerlendirme : Arşın melekler tarafından taşındığı ayet ve sahih hadislerde, bunların sayısının kıyamet günü sekiz olacağı sadece ayetlerde belirtilen kesin hususlardır. Bunların dışında bu meleklerin şekilleri ve bugünkü sayıları konusunda bazı rivayetler gelmiştir ki, bunlardan bazıları birbiriyle tenakuz oluşturmakta, bazıları da muteber hadis kaynaklarında geçmeyen, sened olarak ta tenkit edilmiş rivayetlerdir. Rivayetlerin bazılarında melekler garip şekillerde tasvir edilmişlerdir. Tasavvur ötesi yaratıklar olan melekler hususunda, gerek Kur'an'da gerekse sahih hadislerde bahsedilerek onlara önemli görevler yüklendiği ifade edilir. Bu önemli görevleri yüklenmiş olan bu varlıkların bu şekillerde tasvir edilmesi bu rivayetlerin israiliyattan etkilenme ihtimalinin de olabileceğini gösterir.

¹⁶² Beyhâkî, el-Esmâ, h. no :857.

¹⁶³ Beyhâkî, age, II/295.

¹⁶⁴ İbnu'l Cevzî, İlel, I/6-7; Zehebî, Uluvv, s.102.

¹⁶⁵ Zehebî, Uluvv, s.102.

¹⁶⁶ İbnu'l Cevzî, İlel, I/7.

¹⁶⁷ İbnu'l Cevzî, age, a.y.

¹⁶⁸ İbn Kesir, el-Bidâye, I/11.

Kürsî meselesine gelince, daha önce de ifade edildiği gibi, Astronomi (ilm-i hey'et) ile uğraşanlardan bazıları, kürsînin yedi göğün ötesinde bulunan sabit sekizinci bir gökcismi olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶⁹ Ancak ayetlere ve aktardığımız hadislere baktığımızda bu görüşe delil getirilebilecek bir karine bulunmaz. Ayetlerde ve hadislerde kürsînin gök cismi değil, bu cisimlerin bir kısmını ve dünya semasını da içerisinde bulunduran bir Samanyolu olduğu düşündürülmektedir. Ayrıca zikretmiş olduğumuz rivayetlerde daha çok kürsî'nin büyüklüğü üzerinde durulmaktadır. Temelde Kur'an'a dayanan yer, gök, arş ve kürsî gibi kavramlar, içinde bulunmuş olduğumuz âlemi oluşturan niteliklerden kabul edilmektedir.

8. İbn Abbas Rasulullah'tan şöyle rivayet ediyor :

*"Allah kâf denilen ve âlemi kuşatan bir dağ yaratmıştır. Kökleri yeryüzünün de üzerinde bulunduğu bir kayadadır. Allah bir beldeye zelzele vermek istediği zaman bu dağa emreder, o da beldeye doğru köklerini hareket ettirir. Bu şekilde hareketlenir ve zelzele olur."*¹⁷⁰

Zelzele ve kâf ile ilgili benzer nitelikteki diğer birkaç rivayet şöyledir :

*"Yeryüzü kayanın üzerindedir. Kaya, ise sığırın boynuzları üzerindedir. Sığır boynuzlarını hareket ettirdikçe kaya da hareket eder. Bununla yeryüzü hareket eder. İşte bu zelzeledir."*¹⁷¹

*"Kâf, yeşil zümrüdden bir dağdır. Duvarın bahçeyi kuşattığı gibi dünyayı kuşatır. Gökte onun kanatları üzerinde olup maviliğini ondan alır."*¹⁷²

*"Kâf zümrüdden bir dağdır. Dünyayı kuşatır. Göğün kanatları onun üzerindedir."*¹⁷³

Zelzele ve Kâf dağı ile ilgili muteber hadis kaynaklarında geçmeyen bu

¹⁶⁹ İbn Kesir, age, I/12.

¹⁷⁰ Ali el-Kârî, Ebû'l Hasen Nureddin Ali, Ali b. Muhammed, *Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbârî'l-Mevdûa*, Beyrut, 1986 s. 429.

¹⁷¹ Ali el-Kârî, age, a.y.

¹⁷² Ali el-Kârî, age, a.y. ; Begâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, Beyrut, 1995, VI/4.

¹⁷³ Hakim, *el-Müstedrek*, II/504.

rivayetlere bir çok eleştiri gelmiştir. Kastallânî rivayetlerin tarih kitaplarında geçen rivayetler olduğunu söyler.¹⁷⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1351)'de genel olarak rivayetlerin mevzûluğunu belirtir.¹⁷⁵ Ayrıca rivayetlerin hezeyan derecesinde olduğunu^o ifade ederek şunları söyler: “Şüphesiz bu ve benzeri rivayetler, Peygamber ve tâbisini küçük düşürme ve alaya almak için ehli kitaptan bir kısım zındıkların uydurmalarıdır.”¹⁷⁶ İbn Kesir de tefsirinde, kâf ile ilgili rivayetler hakkında şu yorumları yapar: “Bu rivayetler bazılarının israiliyattan aldıkları hurafelerdir. Bu insanlar doğrulanamayan ya da yalanlanamayan bu rivayetlerin aktarılmasını caiz görürler. Bu ve benzeri rivayetler bazı zındıkların icat ettikleri şeylerdir. İnsanlara da bunu dinin emriymiş gibi gösterirler. Hz. Peygamberin “Benî İsrâîl'den rivayet edebilirsiniz” hadisi, onlardan rivayete müsaade etse de bu, aklın müsaade ettiği ölçüdedir. Akıl bu rivayetleri düşündüğünde batıl olduğuna hükmettiği gibi, zannı gâlip te onun yalan olduğuna karar verir.”¹⁷⁷

Değerlendirme : Kâf dağı ve zelzele ilgili olan bu rivayetler bir kısım tefsir kaynaklarında zikredilmektedir. Rivayetlere birinci dereceden hadis kaynaklarında rastlanmadığı gibi, diğer muteber hadis kaynaklarında da rastlanmaz. Daha çok hadisle ilgili tenkit kitaplarında aktarılmaktadır. Kâf dağı, bir takım ütöpik hikayelerde yer etmiş gerçekliği olmayan bir dağdır. Rivayetlerde onun hakkında ifade edilen, alemi ya da dünyayı kuşatması, göğün kanatlarının onun üzerinde olması gibi hususlar aklın rahatlıkla kabul edemeyeceği makul olmayan şeylerdir. Zelzeleye dair anlatılan hususlar da bundan farksızdır. Zelzele ya da depremin oluşumunun açıklanması, uzmanlık gerektiren bir husustur. Oysa Rasulullah'ın hadislerine baktığımızda bu tür konularda açıklama yapmadığını görürüz. Ayrıca zelzeleyle ilgili aktarılan bilgiler, günümüzde kabul edilenlerle çelişki

¹⁷⁴ Kastallânî, *İrşâd*, VII/131.

¹⁷⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Menâru'l-Munîf fi's-Sahîh-i ve'd-Daif*, Beyrut, 1994, s.216.

¹⁷⁶ İbn Kayyım, *Menâru'l-Munîf*, s. 78.

¹⁷⁷ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV/ 260.

oluşturmaktadır. Kaynaklar, rivayetlerin metinlerinde ilk anda göze çarpan garabetlerden dolayı, bunları yorumlamaya bile gerek duymamıştır.

B. GÜNEŞ İLE İLGİLİ RİVAYETLER

1. Ebû Zer rivayet ediyor :

Bir gün Peygamber ahabına: **“Bu güneş nereye gidiyor biliyor musunuz?”** demiş. Ashab: Allah ve Resulü bilir, cevabını vermişler. Rasulullah: **“O, tâ arşın altındaki karargahına varıncaya kadar gider ve secdeye kapanır. Kendisine: Kalk, geldiğin yere dön! Denilinceye kadar o halde kalır. Bunun üzerine döner ve sabahleyin doğduğu yerden tekrar doğar. Sonra arşın altındaki karargahına varıncaya kadar akıp gider ve secdeye kapanır. Kendisine: Kalk geldiğin yere dön! Denilinceye kadar o halde kalır. Bunun üzerine döner ve sabahleyin doğduğu yerden doğar. Bilahare artık insanlar onun hiçbir halini yadırgamaz vaziyetteyken o, arşın altındaki karargahına varıncaya kadar akıp gider. Nihayet kendisine: Kalk battığın yerden doğ! Denilir, o da battığı yerden doğar”** buyurmuş ve sözüne şöyle devam etmiştir: **“Bu ne zaman olacak bilir misiniz? Bu: evvelce iman etmeyen ya da imanından bir hayır kazanmayan kimseye imanın fayda vermeyeceği zamandır.”**

Ebû Zer : Rasulullah **“İşte bu onun için bir karargahtır”** ayetini okudu. Rasulullah’a Allah Tealâ’nın **“ Güneş karargahına akıp gider”** ayetinin anlamını sordum. **“Onun karargahı arşın altındadır”** buyurdular.¹⁷⁸

Hadisi hem Buhârî hem de Müslim rivayet etmiştir. Müslim’deki metinde Buhârî’ye göre bir takım fazlalıklar olduğu için Müslim’deki metni aktarmayı uygun bulduk. Ayrıca Müslim hadisi Buhârî’ye göre birkaç farklı raviyle ve daha uzun bir

¹⁷⁸ Buhârî, Tefsir, Yâ sîn 1, Bed’ül-Halk 4, Tevhid 22-23 ; Müslim İmân 251; Tirmizî, Tefsir, (Yasin) 36 ; Ahmed b. Hanbel 5/145.

senetle rivayet etmiştir. Hadis gerek sened gerekse metin yönünden sahihtir.¹⁷⁹ Seneddeki A'meş'in, İbrahim et-Teymi'den teferrüd ettiği ifade edilse de, hadisi Teymi'den, A'meş'den başka bir grup ta rivayet etmiştir.¹⁸⁰ Tirmizî ise hadisin sahih hasen olduğunu ifade ederken¹⁸¹ hadisin sahihliği konusunda ittifak olduğunu belirtenler de olmuştur.¹⁸²

Ayette geçen (*مستقر*) ifadesi hakkında bir çok yorumlar yapılmıştır. Bu ifade Arap dili yönünden üç manaya gelmektedir :

1. Mimli mastar olarak “durmak”, “istikrar bulmak” demektir.
2. İsm-i zaman olarak “durma zamanı” demektir.
3. İsm-i mekan olarak “durma yeri” anlamına gelir.

Buna göre, *müstekarr* ifadesinin geçtiği (*والشمس تجري لمستقر لها*) ayetinin, üç ayrı anlama geldiği ifade edilmiştir.

1. Güneş durmak ve son bulmak için döner.
2. Güneş durup, son bulacağı zamana kadar akıp gider.
3. Güneş duracağı yere doğru gitmekte, yol almaktadır.¹⁸³ Rahman suresinde ifade edilen “Güneş ve ay şaşmaz bir hesap üzeredirler” (Rahman 5) ayeti, hadis zikredilen bu ayeti de açıklar mahiyettedir. Yani ayetteki müstekar ifadesi ile güneşin görevinin son bulacağı nokta ya da kıyamet vakti kastedilmiştir.¹⁸⁴

Ayete E. Hamdi Yazır'ın getirdiği yorum ise şöyledir : “Güneş de, bir âyettir. Yani gece ve gündüzün sebebi gibi görünen güneş de Allah'ın kudretine bir delildir. Kendisi için takdir edilen bir müstekar için cereyan ediyor (akıp gidiyor). Güneşin bu akışını onun yalnız mekanda hareketi diye anlamamalı, mekan ve zamanla ilgili bütün eserleri ve durumlarıyla varlık âleminde sürüp gitmesi mânâsına anlamalıdır.

¹⁷⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, IV/ 216.

¹⁸⁰ Ebû Nuaym, *age*, a.y.

¹⁸¹ Tirmizî, *Sünen*, V/ 364.

¹⁸² Ebû Nuaym, *age*, a.y.

¹⁸³ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, II/ 69 .

¹⁸⁴ Tahâvî, *Müşkil*, I/ 255.

Mesela ışık ve ısı yayması da onun bir cereyanı (akışı)dır. *Müstekarr* ifadesi birkaç manaya geldiği için ayette bir kaç farklı manaya gelmektedir. Birincisi, güneş kendisi için takdir ve tahsis edilmiş düzenli bir kanun ile cereyan eder. Hesapsız, başı boş, kör bir tesadüf ile değil. İkincisi, bir istikrar için yani kendi âleminde bir karar ve ölçü meydana getirmek hikmet ve gayesiyle, yahut sonunda bir sükunete erip durmak için akıp gidiyor. Üçüncüsü, kendine mahsus bir istikrar zamanı için, yani duracağı bir vakte, belirli bir zamana kadar cereyan eder ki, bu vakit "**Güneş toplanıp dürüldüğü zaman.**" (Tekvir/81,1) ifadesindeki vakittir. Dördüncüsü, kendine özgü bir istikrar yerine mahsus, yani yerinde sabit olarak cereyan eder, kendi ekseninde döner yahut kendisinin karargahı olan âlemin menfaatleri için cereyan eder."¹⁸⁵

Zikrettiğimiz bu ayetin, güneşle ilgili bir takım nazariyelere de işaret ettiği ifade edilmiştir :

1. Güneş gezegenlerin merkezindeki yerini sabit tutmak için döner.
2. Güneşin kendi eksenini etrafındaki dönüşünden başka bir hareketi daha vardır. Etrafındaki gezegenlerle birlikte içinde bulunduğu galaksi içerisinde belli bir istikamete doğru hızla yol almaktadır. Galaksinin uçsuz bucaksız oluşu bu hareketi müşahedeye imkan bırakmaz.
3. Güneş kendisine takdir edilen durma zamanına kadar harekete, doğup batmaya devam eder. Mutlaka bir sona erecektir.¹⁸⁶

İbn Mesud, İbn Abbas, İkrime, Zeyne'l Abidin, oğlu Muhammed Bakır ve onun oğlu Cafer Sadık ise "*li-müstekarrin*" ifadesini "*la-müstekarra*" şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşa göre ayet, "**Güneş durmadan akıp gider**" demektir.¹⁸⁷ Konuyla ilgili olarak Ebû Süleyman Hattâbi (ö.388/998) şunları söyler: "Tefsirciler ve mana ilmi ile uğraşanlar konu hakkında iki görüşe sahiptirler. Bazıları ayeti, güneş için de bir ecel, takdir edilmiş bir kader olduğuna yorumlar. Bu kader, âlemin bekasının son bulacağı zamandır. Bazıları da müstekar ifadesini güneşin yıl içindeki

¹⁸⁵ Yazır, E. Hamdi, *Hak Dîni*, VI/416-7.

¹⁸⁶ Canan, İbrahim, *Muhtasar*, IV/215.

¹⁸⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII/347.

hareketleriyle ilintilendirmiş ve ifadeden maksadı, güneşin yazın en uzun günlerinde yükselme bakımından, kışın da yılın en kısa günlerinde doğma bakımından ulaştığı nihai nokta olarak anlamışlardır. Onun müstekarı arşın altındadır sözüne gelince, güneşin istikrarının arşın altında olması inkar edilemez ancak biz bunu göremiyor ve inkar edemiyoruz. Bu gaybî bir haberdir. Bunu yalanlamıyor ancak bu haberle de yetinmiyoruz. Mananın muhtemelen şöyle olması gerekir: Güneşin istikrar bulması; kendisine verilen müddetin son bulması, dönüşünün durması ve böylece fiillerinin iptal edilerek son bulmasıdır.”¹⁸⁸

Hattâbî'nin ayetle ilgili aktardığı ikinci görüş biraz muğlak biraz da maksadı tam karşılamayan bir yorum olarak gözükmektedir. Güneşin yazın uzun günlerde yükselme bakımından, kışın da kısa günlerde doğuşu bakımından eriştiği nihai noktaya anlatılmak istenen şudur: Yazın en uzun günleri ile kışın en kısa günleri senenin uç noktaları olarak kabul edilmektedir. Güneş bu uç noktalar arasında gidip gelerek devinimine devam etmektedir. İşte bazı görüş sahipleri, güneşin uğradığı bu noktaları müstekar olarak anlamışlardır ki, Hattâbî de bu görüşü değil çoğunluğun kabul ettiği ilk görüşü benimsemiştir.¹⁸⁹

İbn Hacer ise “istikrar” hakkında şu yorumu yapar: “Hadisin zahirine göre istikrardan maksat güneşin secdesini gerçekleştirmesidir. Bunun karşılığı ise (تجرى) kelimesiyle ifade edilir ve bu, güneşin yörüngesindeki devamlı seyrini devam ettirmesidir. Yine zahire göre güneşin gece gündüz secde etmesinde onun seyrini engelleyecek bir durum yoktur.”¹⁹⁰ Seleften bazıları da güneşin secde için arşın altına inmesini göklerin üzerine doğru yükselmesi olarak algılamışlardır. Güneşin izin istemesinin gece boyunca devam ettiği, izin verilmedikçe secdeye devam ettiği ve sonunda fecir yaklaştığında kendisine izin verildiği gibi yorumlarda yapılmıştır. Bazıları da arşı, dünyanın üzerinde insanların başları üstüne tesadüf eden bir yerde tasavvur etmişler, öğle vaktini de güneşin dünyanın üzerine ulaştığı arşa en yakın

¹⁸⁸ Begâvî, Şerhu's-Sünne, XVI/ 94 ; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX/502.

¹⁸⁹ Beyhâkî, el-Esmâ, II/ 274.

¹⁹⁰ İbn Hacer, age, IX/503.

olduğu vakit olarak değerlendirmişlerdir. Güneşin bu noktadan uzaklaştığı gece vakti ise, arşa en uzak olan karşı bir noktadadır. İşte bu anda doğmak için izin ister ve kendisine izin verilir.¹⁹¹

Bazıları hadisi zahiriyle anlamak gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü peygamberin sözü şüpheli olmayan doğru bir sözdür. Oysa hadisin zahirine muhalefet edenlerin yorumları tahmin yada varsayımdan öteye geçmez. Güneşin mecrasından arşın altına gidip secde edip dönmesi, Allah'ın kudretinde olup bunu engelleyecek bir mani yoktur. Güneşin yörüngesinde dönmesi onun Allah'ın murad ettiği herhangi bir mevkide secde etmesini engellemez.¹⁹² Müslim şârihi Nevevî (ö.676/1272) de, güneşin secdesinin temyiz ve idrak ile olacağını, Allah'ın bu özelliği onda yarattığını ifade eder.¹⁹³ Alûsî de Nevevî'nin bu yorumuna katılır. Ona göre, güneşin kutsî bir nefsi, yani ruhu vardır. Bu nefis güneşin cismiyle bağlantıyı koparmadan ondan ayrılarak arşa çıkar ve onun altında secde eder. Bu onun seyrine engel değildir.¹⁹⁴

Alimlerden bazıları da güneşin secdesini, onun günlük yerine getirdiği fitrî amelleri olarak değerlendirmişlerdir. İsrâ suresi 44, Hacc suresi 18 gibi ayetler güneşi, secde edenler arasında özellikle zikreder. Şu halde güneş her an ışık yayma vazifesini yerine getirmekle secdesini yapmaktadır. Bize nispetle batması, ışık yayma görevini bizden kesmesidir. Ama bu dünyanın başka kıtalarında aynı vazifeyi yapmaya (secde etmeye) gidiyor demektir¹⁹⁵ Hadisteki ifadeleri mecaz anlamında düşünenler de olmuştur. Buna göre güneşin secdesinden murad güneşe müvekkel meleklerin secdesi, "arşın altı" ifadesinden maksat ta Allah'ın irade ve otoritesi olarak yorumlanmıştır.¹⁹⁶

Hadiste ifade edilen "güneşin arşın altına secde etmesi"yle Kehf suresindeki

¹⁹¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, I/28.

¹⁹² Aynî, *Umde*, XV/119.

¹⁹³ Nevevî, *Şerhu Müslim*, II/197.

¹⁹⁴ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, II/70.

¹⁹⁵ Cānan, İbrahim, *Muhtasar*, VI/386.

¹⁹⁶ Aynî, *Umde*, XV/120.

Zülkarneyn ile ilgili olan “Güneşin battığı yere vardığı zaman, güneşi balçıklı ve kızgın bir su kaynağında batıyor buldu”¹⁹⁷ ayeti arasında bir müşkil olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁸ Bu iki durum arasında gerçekte bir ihtilaf bulunmaz. Çünkü ayette zikredilen güneşin batışı, gözün ulaştığı ve idrak edebildiği son noktadır. Hadiste ifade edilen güneşin varış yeri ise secde için arşın altıdır. Rivayette de ifade edildiği gibi bu durum güneşin batışından sonra gerçekleşir. “Balçıklı su kaynağında batması” güneşin oraya düşerek gömülmesi anlamına gelmez. Bundan maksat Zülkarneyn’in yolculuğunda nihai noktaya erişip bu su kaynağından öteye gidecek yol bulamamasıdır. Bu esnada ona güneş kıyısı olmayan bir denizde batıyormuş gibi gelmiş, oysa gerçekte bu batış onun çok ötesinde vuku bulmuştur.¹⁹⁹

Değerlendirme: Görüldüğü üzere rivayet ve ilgili ayetler hakkında bir çok yorumlar yapılmıştır. Netice olarak, Güneşin arşın altında secde etmesi, güneşin bizim görebildiğimiz yörüngesinden kaybolarak göremediğimiz yörüngesinde seyrine devam etmesidir. Daha önce aktardığımız bazı rivayetlerde de bahsedildiği gibi dünyanın hemen ötesinin arş olduğu ifade edilmekteydi. Güneşin dünyamızdan uzaklaşmadığı halde konum değiştirmesi hadiste, dünyaya yakın olduğu düşünülen arşın altına doğru ilerlemesi şeklinde ifade edilmektedir. Güneşin dünyadan görünen yörüngesinde olması gündüzü, bu yörüngeden alemin diğer yarısına doğru konum değiştirmesi de geceyi ifade etmektedir. İşte güneşin secde yeri, biz gecedeiken dünyanın diğer yarısıdır. Halbuki güneş bu esnada alemin diğer yarısında günlük normal seyrine devam etmektedir.

Rasulullah hadisin sonunda okuduğu “Güneş müstekarına doğru gitmektedir” ayetiyle güneşin mütemadiyen bir seyir halinde olduğunu ifade etmekteydi. Ancak O’nun güneşin bu günlük seyrini hadisteki anlatım tarzıyla ifade edilmesindeki sebepleri şöyle sıralayabiliriz :

¹⁹⁷ el-Kehf/18,86.

¹⁹⁸ Tahâvî, Müşkil, I/255.

¹⁹⁹ Begâvî, Şerhu’s-Sünne, XV/ 95.

1. Anlatılmak isteneni, muhatapların anlayacağı biçime dönüştürmek. Rasulullah'ın tebliğ üslubunda teşbihin önemli bir yeri vardır.
2. Güneşin seyri hakkında bilgi vermek. Başka bir anlatım tarzıyla bu konu hakkında bilgi verilebilirdi. Ancak her halükarda hadiste bu konu hakkında asıl maksada ulaşmak için bilgi verilmektedir.
3. Kıyametin her şeyin sonu olacağını bildirmek

Hadisteki teşbihsel anlatımı göz ardı ederek hadisin mevzu olduğunu ifade edenler de olmuştur. "İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi" isimli eserinde Hayri Kırbaşoğlu rivayeti, es-Seyyid Ebûbekir'in "İsrailiyyat hadislerinin kökünün kazanması ve Buhârî'nin bunlardan temizlenmesi" adlı eserinde zikrederek mevzu olduğunu belirttiğini aktarır. Müellif hadisteki ifadeleri gerçek anlamıyla değerlendirmiş, teşbihsel anlatımı göz ardı etmiştir. Bu durumu H. Kırbaşoğlu'da şöyle ifade eder: "Kitaptaki eleştirilerin tamamının haklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bilhassa mecaz - teşbih - istiare vb. edebi sanatların söz konusu olduğu hadisleri, hakikat alarak eleştirmesi bakımından müellife de eleştiriler yöneltilebilir."²⁰⁰

2. Abdullah b. Amr İbn As rivayet ediyor :

Rasulullah şöyle buyurmuşlardır : "**Öğlenin vakti, güneşin** (tepe noktasından batıya) **meylettiği zamandır. Kişinin gölgesi kendi uzunluğunda olduğu müddetçe öğlenin vakti devam eder yani ikinci vakti girmedikçe. İkinci vakti ise güneş sararmadıkça devam eder. Akşam vakti ufuktaki aydınlık kaybolmadığı müddetçe devam eder. Yatsı namazının vakti orta uzunluktaki gecenin yarısına kadardır. Sabah namazının vakti ise fecrin doğmasından** (yani şafağın sökmesinden) **başlar, güneş doğuncaya kadar devam eder. Güneş doğduğunda namazdan vazgeç. Çünkü o şeytanın iki boynuzu arasından doğar.**"²⁰¹

²⁰⁰ Kırbaşoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s.276.

²⁰¹ Müslim, Mesâcid 173 ; Nesâî, Mevâkit 15.

Alimler hadisteki قرن ifadesiyle sığır ya da koyun boynuzunun kastedilmediğini, bu ifadenin başka şekilde anlaşılması gerektiğini söylemişlerdir.²⁰² İbnu'l Esîr قرنون tabiriyle başın iki tarafının kastedildiğini söyler.²⁰³ Bu ifadenin kullanılması, boynuzun, çıktığı yere binaen isimlendirilmesinden dolayıdır. Nesnenin ifade edilip onun mekanının kastedilmesi Arap dilinde görülen bir özelliktir.²⁰⁴ Bu anlama göre Nevevî şu yorumu yapar: "Şeytanın iki boynuzu, başının iki tarafı demektir. Şeytan güneşin doğduğu yerin hizasına dikilir. Öyle ki güneş, doğduğunda şeytanın başının iki yanına denk gelir. Tâ ki güneşe tapanların güneş için yaptıkları secde onun için olur. Bu haldeyken de şeytanın onlara tasallutu kolaylaşır. Batma sırasında da aynı hal söz konusudur. Güneşin şeytanın iki boynuzu arasında doğması, doğuşu seyredene nispetlidir. Eğer bu durumda şeytanı seyretmiş olsaydı, onu güneşin yanında dikilmiş olarak bulacaktı."²⁰⁵

"Karn" kelimesinin "devir", "çağ" gibi anlamlara geldiği de ifade edilmiştir. Bu halde ifade "iki çağ" demektir. "Karn" ifadesinin bu anlamı, hadiste ifade edilen manayı karşılayacak nitelikte gözükmemektedir. İfadenin anlamlarından bir diğeri "kuvvet" ya da "şeytanın kuvveti" dir.²⁰⁶ Zülkarneyn'in isimlendirilişi de bu anlamdadır.²⁰⁷ Onunla ilgili olarak şöyle denmiştir: "O, İskenderiye halkından biri olup ismi el-İskenderus'tur. Bir rüya görmüş, rüyasında güneşe yaklaşmış ve onun biri doğuda diğeri batıda olan iki boynuzundan tutmuştur. Sonra rüyasını kavmine anlatmış, kavmi de ona "Zülkarneyn=İki boynuzlu" ismini vermiştir. O, güneşin iki boynuzunu tutmakla güneşin iki tarafından tuttuğunu ya da doğudan batıya bir çok yeri fethe kadir olacağını ifade etmek istemiştir.²⁰⁸ Bazıları da şeytanın boynuzları ifadesini ona tabi olanlar ya da onun kabilesi olarak yorumlamışlardır. Bu sebeple

²⁰² İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s.220.

²⁰³ İbnu'l Esîr, *en-Nihâye*, IV/ 52.

²⁰⁴ İbn Kuteybe, *age*, s.220.

²⁰⁵ Nevevî, *Şerhu Müslim*, V/113.

²⁰⁶ İbnu'l Esîr, *age*, IV/ 52.

²⁰⁷ Hattâbî, Ebû Süleyman, *Meâlimu's-Sünen*, Beyrut, 1991, I/113.

²⁰⁸ İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s.221.

fitne ve fesadın yayılmasının gerçekleştiği ifade edilmiştir.²⁰⁹

İbn Kuteybe ise hadisle ilgili şu değerlendirmeleri yapar : “Rasulullah güneş doğarken namaz kılmamayı, güneşe tapanların bu vakitte güneşe secde ettikleri için emretmiş, şeytanların veya iblisin o vakitte güneşin doğduğu yerde bulunduğunu onların güneşe secde etmekle iblise veya şeytana secde edip ona uymakta olduklarını bize bildirmiştir.”²¹⁰

Değerlendirme : Hadisle ilgili yorumlar daha çok karn ifadesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak hadiste ifade edilmek istenen asıl nokta, zikredilen vakitlerde namaz kılmanın yasaklandığıdır. Yoksa gerçekten bu vakitlerde güneş ile şeytan arasında maddi bir yakınlaşmanın olduğu düşünülmemelidir. Rasulullah bu yasağı şeytanla irtibatlandırarak ifade etmektedir. Bunu, aynı ifadenin geçtiği başka bir hadisler de desteklemektedir. Bu hadislerden biri şöyledir: “*Namaz için güneşin doğuşunu veya batışını gözetmeyin. Çünkü o şeytanın boynuzları arasından doğar.*”²¹¹ Bir diğer hadiste, Amr b. Abese Rasulullah’a namaz konusunda sorar. Hz. Peygamber şu cevabı verir: “*Sabah namazını kıl. Sonra güneş doğup yükselinceye kadar namazı kes. Çünkü güneş şeytanın iki boynuzu arasından doğar. Kafirler o zaman ona secde ederler. Sonra namaz kıl. Çünkü namaz ispatlı ve şahitlidir. Onu mızrağın gölgesi dimdik duruncaya kadar kılmaya devam et. Sonra namazı kes. Çünkü o zaman cehennem kızdırılır. Gölge döndüğü zaman yine namaz kıl. Çünkü namaz ispatlı ve şahitlidir. Onu tâ ikindiye kadar kılmaya devam et. İkindiye kadar kılmaya devam et. İkindiye kıldıktan sonra namazı kes. Tâ güneş kavuşuncaya kadar. Çünkü güneş şeytanın iki boynuzu arasından batar. O zaman kafirler güneşe secde ederler.*”²¹² Bu vakitlerde namazın yasaklanmasının hikmeti ise, müşriklere ya da münafıklara benzememedir. Enes b. Mâlik (ö.93/732)’in rivayetinde bu hususu Rasulullah şu şekilde açıklar: “*Münafıkların namazı! Onlardan biri oturur, oturur da*

²⁰⁹ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, III/587.

²¹⁰ İbn Kuteybe, *Te’vîl*, s.220.

²¹¹ Buhârî, *Bed’ül-Halk* 11.

²¹² Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirin* 294.

güneş sararmaya başladığında ve şeytanın boynuzları arasına veya üzerine geldiğinde namaz için kalkar ve dört defa gagalar da bu halde Allah'ı az bir miktar zikretmiş olur.”²¹³ Rasulullah, bazı hadislerinde yasaklamak istediği ya da olumsuz gördüğü bir takım şeyleri şeytanla irtibatlandırarak ya da “şeytanın boynuzları” ifadesini kullanarak anlattığına şahit olmaktayız.²¹⁴ Yukarıdaki zikrettiğimiz hadiste de benzer bir üslup kullanılmıştır.

3. Ebû Hureyre rivayet ediyor :

Hz. Peygamber buyurdular ki: *“Peygamberlerden biri gazveye çıktığı esnada kavmine: Nikahla bağlanıp, gerdeğe girmek istediği halde bunu yapamayan benimle gelmesin. Aynı şekilde, bina yapıp henüz çatısı atılmamış inşaatı olan gelmesin. Yine gebe koyun ve develer satın alıp doğurmalarını bekleyeniniz varsa o da gelmesin, dedi. Gazveye çıktı. Derken tam ikindi vakti sırasında ya da buna yakın bir zamanda beldeye yaklaştı. Güneşe: Sen emrolunursun, ancak ben de emrolunurum, dedi ve Allah'a yönelerek, Ey Rabbim şu güneşi bize durdur, diye dua etti. Güneş, o yerlerin fethini Allah müyesser kılıncaya kadar durduruldu.”* Sonra elde edilen ganimetleri topladılar. Toplanan ganimetleri yemek üzere ateş geldi. Fakat ateş tatmaktan çekindi. Bunun üzerine Peygamber : *Sizin içinizden ganimete hıyanetlik eden var, her kabileden bir kişi bana biat etsin, dedi. Bunun üzerine biat etmeye başladılar. Derken bir adamın eli Peygamberin eline yapışıp kaldı. Ganimete hıyanet eden bu kabileden. Kabilenin her ferdi teker teker bana biat etsin, dedi. Biat etmeye başladılar. İki ya da üç kişinin eli onun eline yapıştı kaldı. Ganimete hıyanet sizdedir, sizler hıyanet ettiniz, dedi. Sığır başı kadar altın getirdiler. Ganimet yığınının içine o da atıldı. Ateş de gelip ganimeti yedi. Bilesiniz, bizden önce hiçbir ümmete ganimet helal kılınmamıştır. Ganimetleri*

²¹³ Müslim, Mesâcid 35 ; Ebû Dâvud, Salât 5; Tirmizî, Salât 8.

²¹⁴ Rivayetler için bkz. Buhârî, Fiten 16, Müslim, Fiten 46.

*Allah sadece bize helal kıldı. Bu da, bizde gördüğü acz ve zaaf sebebiyledir.*²¹⁵

Hadiste, Hz. Peygamber geçmiş peygamberlerden birine ait güneşle ilgili bir mucizeden bahsetmektedir. Rivayetdeki Peygamberin Yûşâ b. Nûn, fethettiği kentnin Filistin'deki Eriha olduğu ifade edilmiştir.²¹⁶ Ka'bu'l Ahbar da rivayetin Tevrat'ta geçtiğini ifade etmiştir.²¹⁷ Ahmed ibn Hanbel'in Ebû Hureyre'den rivayetinde Peygamberin Yûşâ b. Nûn olduğu belirtilmekle birlikte, güneşin durdurulması olayının başka kimse için vaki olmadığı şöyle ifade edilmektedir: "*Güneş, Yûşâ b. Nûn haricinde kimse için hapsolünmamıştır.*"²¹⁸ Rivayetin merfu-sahih olduğu ve senedindeki ravilerle ihticac edilebileceği belirtilmiştir.²¹⁹

Benzer olayların Hz. Dâvud, Hz. Süleyman ve Hz. Musa içinde gerçekleştiğine dair bir takım rivayetler mevcuttur. İbn Hacer, Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman ile ilgili olanların ciddi anlamda zayıf olduğunu hatta bu rivayetlerin Ka'bu'l Ahbar'ın uydurması olarak kabul edildiğini ifade eder.²²⁰ İbn Hacer, Hz. Musa ile ilgili olan şu rivayeti zikreder: "*Allah Musa'ya Benî İsrâil'e yolculuğu emredince Yusuf'un tabutunu taşımalarını emretti. Musa ise Benî İsrâil'e fecre doğarken geleceğine söz vermişti. Vakit fecre yaklaşmış, güneş neredeyse doğacakken Musa hala ulaşamamıştı. Bu yüzden Rabb'ine güneşin doğuşunun gecikmesi için dua etti. O da bunu kabul etti.*"²²¹ İbn Hacer, rivayetin sıhhati konusunda bir şey söylemediği gibi, rivayetin Yûşâ rivayetiyle tenakuz oluşturmadığını, birinde güneşin batmasının diğerinde doğmasının geciktirildiğini ifade eder.²²²

Konumuzla ilgili asıl nokta, güneşin durdurulması ya da hapsolmesi olayının bazı rivayetlere dayanarak Peygamberimiz için de gerçekleştiğinin ifade edilmesidir.

²¹⁵ Buhârî, Humus 8 ; Müslim, Cihad 32.

²¹⁶ Hâkim, el-Müstedrek, II/151; Kâdı İyaz, eş-Şifâ, s.384 ; Hatip el-Bağdâdi, Ebûbekr Ahmed b. Ali, Târih-u Bağdad, Beyrut, trs. VII/34-5.

²¹⁷ Hâkim, age. a.y.

²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, II/325.

²¹⁹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VI/346.

²²⁰ İbn Hacer, age. VI/346-7.

²²¹ İbn Hacer, age. VI/346.

²²² İbn Hacer, age. a.y.

Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber bu olayı üç defa yaşamıştır. Bu rivayetlerden birinde, Hendek harbi sırasında Müslümanlar güneş batıncaya kadar ikinci namazını kılamadıkları, Peygamberin duasıyla güneşin tekrar döndüğü ve namazların eda edildiği geçer.²²³ Oysa bu rivayet daha sonra ifade edeceğimiz Hendek harbiyle ilgili Buhârî ve Müslim rivayetleriyle açık bir tenakuz oluşturmaktadır. Diğerinde ise Nebî, İsrâ olayını anlatırken Kureys'e kervanlarını gördüğünü ve güneşin doğmasıyla birlikte geleceklerini söyler. Güneşin durdurulması için dua eder ve kervanın gelişine kadar güneş durdurulur.²²⁴ Taberânî, "*Nebî güneşe emretti ve gündüzden bir saat gecikti*" ifadelerinin bulunduğu Cabir hadisini zikrederek, iki ravinin infirad ettiğini belirtir.²²⁵ İbn Hacer ise önceki rivayeti munkatı sayar. Cabir rivayetinin ise, hasen olduğunu ve Yûşâ rivayetindeki (الا يوشع) ifadesiyle yapılan hasr'ın Peygamberimizden önceki peygamberleri kapsadığını, dolayısıyla Cabir rivayetiyle bir çelişki arz etmediğini ifade eder.²²⁶

Diğer bir rivayet, Esmâ binti Umeys'ten iki ayrı senedle gelen rivayettir. Rivayetin tarikleri şöyledir :

a. Esmâ bt. Umeys rivayet ediyor : Hz. Peygamber'e vahiy geldiği bir sırada başını Ali'nin kucağına koydu. Ali güneş batıncaya kadar ikinci namazını kılmadı. Rasulullah Ali'ye: "*Ey Ali namazını kıldın mı?*" dedi. Ali kılmadığını söyledi. Rasulullah şöyle dua etti : "*Ya Rabbi o Senin ve Resûlünün itaatindedir. Güneşi geri çevir.*" Esmâ şöyle demiştir : Güneşin battığını ve tekrar doğduğunu gördüm. O yer üzerine ve dağlara yükseldi. Bu Sahbâ denilen yerde gerçekleşti.²²⁷

b. Esmâ bt. Umeys rivayet ediyor : Rasulullah Sahbâ denilen mevkide öğle namazını bitirdikten sonra Ali'yi bir ihtiyaç için gönderdi. Ali döndükten sonra Nebî ikinci namazını kıldı ve başını Ali'nin kucağına koydu ve güneş batıncaya kadar hareket ettirmedi. Rasulullah Ali'ye ikindiye kılıp kılmadığını sordu. Ali kılmadığını

²²³ Tahâvî, *Müşkil*, III/ 92-102 ; İbn Hacer, age, VI/347.

²²⁴ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XII/52 ; Aynî, *Umde*, XV/42.

²²⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l Evsat*, Riyad, 1995, V/33.

²²⁶ İbn Hacer, age, 346-7.

²²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV/145; Tahâvî, *Müşkil*, III/92.

söyledi. Rasulullah dua etti ve güneş geri çevrildi. Ali abdest aldı, ikinci namazını kıldı ve güneş tekrar battı.²²⁸

Rivayetleri muteber kabul eden alimler, bunların uzlaştırılması açısından “güneşin hapsedilmesi” ifadesinin üç muhtemel manaya geldiğini söylemişlerdir. Birincisi onun durdurulduğu, ikincisi hareketinin yavaşladığı, üçüncüsü de hapsinden önceki durumuna döndürüldüğüdür.²²⁹ Şerhu Müşkili’l Âsâr adlı eserinde rivayetleri zikreden Tahâvî (ö.321/933), bunları makbul kabul ederek Ebû Hureyre’nin Yûşâ rivayetiyle çelişmediğini söyler. Buna sebep olarak ta, Yûşâ rivayetinde güneşin durdurulmasından (hapsolması), Hz. Ali ile ilgili olanlarda ise güneşin geri döndürüldüğünden bahsedildiğini gösterir. Ayrıca ona göre bütün bu rivayetlerde bahsedilenler nübüvvet alametlerindedir.²³⁰ İbn Hacer de Tahâvî ile benzer sebepleri ileri sürer ve rivayete ağır tenkitler getiren İbnu’l Cevzi ve İbn Teymiyye’nin hata ettiğini, olayın apaçık bir mucize olduğunu ifade eder.²³¹

Rivayetleri gerek sened, gerekse metin açısından bir çok hadisçi tenkit etmiştir. İbnu’l Cevzî, Esmâ b. Umeys rivayeti için “şüphesiz mevzudur” derken,²³² İbni Hibban seneddeki Ahmed b. İsa et-Tinnîsi (ö.273/886)’nin hadis uyduran birisi olduğunu, Fudayl b. Merzûk (ö.160/777)’un ise mevzu rivayet ettiğini ifade eder.²³³ Fudayl ile ilgili olarak İbni Ebî Hâtim de, çok vehmettiğini ve hadisleri ile ihticac edilmeyeceğini söylemiştir.²³⁴ Yine, Aliyyu’l-Kârî (ö.1014/1605) rivayet için mevzû derken,²³⁵ Cevrekânî münker- muzdarip yorumunu yapar.²³⁶

²²⁸ Suyûtî, *el-Leâli’l-Mesnûa fî ehâdisi’l-Mevdûa*, Beyrut, trs., I/340 ; Zehebî, *Mizân*, IV/ 89-90 ; İbn Arrak Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzihü’s-Şerîati’l ani’l-Ehâdisi Şerîati’l-Mevdûa*, Beyrut, 1982, I/379-81; Kâdî İyaz, *eş-Şifâ*, 384; Ali el-Kârî , *Şerh-u Şifâ*, Beyrut, trs, I/ 589; Aclûnî, *Keşfu’l Hafâ*, I/220.

²²⁹ Nevevî, *Şerhu Müslim*. XII/ 52 ; Ubbî, Muhammed b. Halife b. Ömer, *Sahih-i Muslim mea şerhihi’l-müsemma İkmâli İkmâli’l-Muallim*, Beyrut, 1994, VI/311.

²³⁰ Tahâvî, *Müşkil*, III/96,97.

²³¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VI/347.

²³² İbnu’l Cevzî, Ebû’l Ferec Abdurrahman, *Kitâbu’l-Mevzûat mine’l-ehâdisi’l-Merfûat*, Riyad-1997, III/120.

²³³ İbni Hibban, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, Beyrut, 1992, I/146.

²³⁴ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Cerh ve’t-Ta’dil*, VI/ 394.

²³⁵ Ali el-Kârî, *Esrâru’l- Merfûa*, s.398.

²³⁶ Cevrekânî, *Ebâtıl*, I/158.

Rivayete eleştiriler getirenlerden birisi de Zehebî (ö.748/1374)'dir. Zehebî'nin rivayete ilgili yorumu şöyledir: “Şayet güneş Ali için döndürülmüş olsaydı, ondan daha üstün olan Nebî için de Hendek harbinde geri çevrilirdi. Oysa O, hüznün içinde müşriklere beddua etmiştir. Şayet bu olay olmuş olsaydı, İkinci vakti çıkar akşam vakti girmiş olurdu. Oruçlular orucunu açar, insanlar akşam namazını kılardı. Güneş batıp tekrar doğduktan sonra, bu insanların namaz ve oruçları boşa çıkardı. Güneşin geri çevrilmesinin Ali'ye de bir faydası olmazdı. Çünkü güneşin geri döndürülmesiyle ikindinin edası da geri çevrilmezdi. Bu büyük bir olaydır. Şayet olmuş olsaydı, meşhur olur ve nakli de yayılırdı.”²³⁷

İbni Teymiyye (ö.758/1357) rivayete Zehebî'den daha ağır eleştiriler getirmiştir. O, rivayetin tariklerini bir araya toplayıp bunların zayıflığını ortaya koyduktan sonra şu yorumları yapar: “Müslümanlardan bazıları bu hadisleri Hz. Ali'nin faziletlerine ve Hz.Peygamberin nübüvvetine delalet etmesi açısından rivayet etmişlerdir. Rivayetler güvenilir hadis kitaplarında geçmez. Sahih rivayet eden muhaddisler bunları rivayet etmemiştir. Sünen ve müsned sahipleri de bunları almamıştır. Bilakis terki hususunda ittifak halindedirler. Şayet Peygamberin en büyük ve apaçık mucizelerinden biri olmuş olsaydı, bu büyük olayı ehli sahih ve ehli müsned zikretmiş olurdu. İmam Ahmed ve Ebû Nuaym, fedâil'e ait bir çok hadis zikretmelerine rağmen ve bunların bir çoğu zayıf olmalarına rağmen, yalan olduğu açık olan bu rivayeti kitaplarına almamışlardır. Tirmizî, Nesâî, İbn Abdilberr (ö.463/1071) de aynı görüştedirler. Hadisi kitabına alan Tahâvî'ye gelince onu hadisleri eleştiri gibi bir adeti yoktur. Rivayetleri kitabında zikreder ve zannı galibince bunlardan birini tercih eder. Çoğunun isnadı sabit olmayan ve mecruh rivayetlerdir ki, bu da bunlardan bir tanesidir. İnsanlardan bazıları ısrarla bu rivayetin sahih olduğunu savundular. Ancak adalet ve zabt ile maruf birinin rivayet ettiği bir senet bulamadılar. Ebû Hanife de hadisi kabul etmez ve Hz. Ali'ye itham

²³⁷Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Tertîbâtü'l-Mevzûa li İbni'l Cevzî*, Beyrut,1994, s.106-7.

edilemeyeceğini ifade eder.²³⁸

Değerlendirme : Görüldüğü gibi rivayetler senet ve metin açısından tutarsızdır. Metin açısından rivayetlere getirilebilecek bir eleştiri de Buhârî ve Müslim'deki şu rivayetlere ters düşmesidir:

a. “Ömer İbn Hattab Hendek günü güneşin batışından sonra Kureyş müşriklerine küfrederek geldi ve şöyle dedi: Ya Rasulallah! Güneş batıncaya kadar (ikinci) namazını kılmadım. Rasulallah şöyle cevap verdi: “*Vallahi ben de kılmadım.*” Ömer dedi ki: Rasulallah ile Bathân mevkisine indik. O, namaz için abdest aldı, biz de aldık. İkinciyi güneş battıktan sonra kıldı, sonra da akşam namazını kıldı.”²³⁹

b. Hz.Ali Ahzap günü Rasulallah'ın şöyle buyurduğunu söylüyor : “*Bizi öğle, ikindi namazlarından alıkoydular. Allah onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun.*” Rasulallah daha sonra akşam ile yatsı arası onları kıldı.²⁴⁰

Zikrettiğimiz iki rivayet sahih olup, bu durumlarda güneş geri döndürülmemiş, Hz. Peygamber güneş battıktan sonra namazları kılmıştır. Hz. Peygamber ya da Yûşâ Peygamber'in dışındaki peygamberler için durdurulduğu ile ilgili rivayetler muteber hadis kaynaklarında geçmez. Bunlar bir takım rivayet kitaplarında ya da tarih kitaplarında geçer. Açık bir mucize olduğu ifade edilen bu olaylar Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği sahih hadislere de ters düşmektedir. Bazı şerhlerde bu rivayetlerin yorumlanıp muteber kabul edilmesi hadisleri uzlaştırma çabası olarak değerlendirilebilir. İbn Hacer, Aynî, Nevevî gibi âlimler bu rivayetleri zikredip yorumladıkları halde, yukarıda zikrettiğimiz Buhârî ve Müslim rivayetlerine değinmemeleri bunun örneği olarak kabul edilebilir.

²³⁸ İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Beyrut, trs, VIII/177-192.

²³⁹ Buhârî, *Mevâkîti's-Salât* 36 ; Müslim, *Mesâcid* 209.

²⁴⁰ Buhârî, *Megâzi* 29 ; Müslim, *Mesâcid* 205.

4. Hz. Âişe anlatıyor :

Rasulullah zamanında güneş tutulmuştu. Hemen kalkıp halka namaz kıldırdı. Namazda kıraatı uzun tuttu. Sonra rükûya gitti, rükûyu da uzattı. Sonra başını kaldırdı ve bu sırada uzun okudu. Ancak bu okuyuşu öncekinden daha kısa idi. Sonra tekrar rükû yaptı ve rükûyu uzattı. Ancak önceki rükûdan kısa idi. Sonra başını kaldırdı, daha sonra da secdeye gidip iki secde yaptı. Sonra tekrar kalkıp birinci rekatta yaptıklarını aynen yaptı. Sonra selam verdi.

Güneşin açılmasından sonra kalkıp halka hitap etti ve dedi ki: ***"Bilesiniz ki güneş ve ay kimsenin ölümü için tutulmazlar. Onlar Allah'ın ayetlerinden iki ayettir, onları kullarına gösterir. Bunların tutulduğunu gördüğünüz zaman namaza koşun."***²⁴¹

Güneşin tutulması ile ilgili olarak Kütüb-i Sittede bir çok farklı rivayet vardır. Bunları tek tek ele alıp sıhatlerine değinmeyeceğiz. Bu hadislerin bir çoğu sahihtir. Yukarıdaki hadisin de sahih olduğu hatta bu konuda ittifak olduğu ifade edilmiştir.²⁴² Rivayetlerin çok olması, tutulma olayının birkaç kez gerçekleşmesinden kaynaklanabilir. İbn Hibban (ö.354/965) hicri beşinci yılda ay tutulmasının, altıncı ve onuncu yılda ise güneş tutulmalarının gerçekleştiğini, 10. yıldaki güneş tutulmasının Hz. Peygamberin oğlu İbrâhim'in vefatına denk geldiğini ve Peygamberin bunların vukûu esnasında kûsûf namazı kıldığını ifade eder.²⁴³

Rivayetlerdeki hûsûf ve kûsûf ifadelerinin anlamları üzerinde bir çok yorumlar yapılmıştır. Kûsûf, siyaha dönüşen anlamındadır. Güneş için kullanıldığında siyahlaşması, ışığının gitmesi (tutulması) olarak anlaşılmıştır.²⁴⁴ Hûsûf ise noksanlık demektir.²⁴⁵ Bu ifadelerden hangisinin güneş, hangisinin ay tutulması için ya da hangisinin tam, hangisinin yarım tutulmalar için kullanılması

²⁴¹ Buhârî, Kûsûf 1,2,4,9, Bed'ül-Halk 4 ; Müslim, Kûsûf 1,3,6,8,9,17,24 ; Tirmizî, Salât 396 ; Ebû Dâvud, Salât 261, 265 ; Nesâî, Kûsûf 6, 7, 11 ; Muvatta Kûsûf 1; Ahmed b.Hanbel 1/298, 2/109,118,188, 3/318, 4/122, 245.

²⁴² Begâvî, Şerhu's-Sünne, IV/376.

²⁴³ Kastallânî, Mevâhibu'n Ledünniyye, Beyrut, 1995, IV/257.

²⁴⁴ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, III/222.

²⁴⁵ İbn Hacer, age, a.y.

gerektiği ihtilaf konusu olmuştur. Lügat alimlerinden Ferrâ, güneş için kûsûf, ay için hûsûf kullanılması gerektiği görüşündedir.²⁴⁶ Leys b. Sa'd ise güneşin tam tutulmaları için hûsûfun, kısmî tutulmaları içinde kûsûfun kullanılacağını belirtmiştir.²⁴⁷ Kadı Ebû Bekir İbnu'l Arabî, kûsûf hadisini Hz. Peygamberden 17 kişinin rivayet ettiğini, bunlardan bir grubun kûsûf, bir grubun hûsûf lafızıyla, bir grubun da her iki lafızla rivayet ettiğini belirtirken,²⁴⁸ Sa'leb ve Cevherî gibi alimler de kûsûfun güneş, hûsûfunda ay tutulması için kullanılmasının daha fasih olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴⁹

Buhârî'nin kûsûf bölümünde zikrettiği bablardan birisi, "Güneş için hûsûf ve kûsûftan hangisinin kullanılacağı" ismini taşır. Buhârî bunun hemen altında Kıyâme suresinin 8. ayetini aktarır ki burada ay için hûsûf kelimesi kullanılmaktadır. İbn Hacer bu durumu şöyle açıklar: "Buhârî'nin bu ayeti zikretmesinin 2 sebebi olabilir:

- a. Ay için hûsûf tabirinin kullanıldığı, kûsûf tabirinin kullanılmayacağı. Dolayısıyla güneş için kûsûf tabirini has kılmak.
- b. Ayette kullanılan hûsûf kelimesinin güneş için de kullanılabilceğini ifade etmek. Çünkü babın hemen altında zikredilen hadiste de, güneş için hûsûf tabiri kullanılmaktadır."²⁵⁰

Hadisleri incelediğimizde güneş için çoğu zaman kûsûf, bazen de hûsûf tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. İbni Ömer, Hz. Âişe, İbn Abbas rivayetleri böyledir.²⁵¹ Ayrıca rivayetlerde güneş için hûsûf kullanılmasına rağmen, ay için kûsûf tabirinin kullanılmadığını görüyoruz.

Selef alimleri rivayetlerdeki, Hz. Peygamber için kullanılan "*kıyametin kopmasından korktu*"²⁵² ya da Hz Peygamber'in kullandığı "*Allah o ikisiyle (hûsûf-kûsûf) kullarını korkutur*" ifadelerine dayanarak kûsûf olayını tartışmışlardır.

²⁴⁶ İbnu'l Esîr, *en-Nihâye*, IV/ 174.

²⁴⁷ Nevevî, *Şerhu Müslim*, VI/198.

²⁴⁸ Kastallânî, *İrşâd*, III/91.

²⁴⁹ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VI/ 67.

²⁵⁰ Buhârî, *Kûsûf* 5.

²⁵¹ Buhârî, *Kûsûf* 1,2,4,9.

²⁵² Buhârî, *Kûsûf* 14.

Zamanın astronomi alimleri bu olayı vaktini şaşırmayan astronomik bir olay olarak yorumlamışlar, selef alimlerinden bazıları da bu görüşü destekleyerek kûsûf olayını şu şekilde yorumlamışlardır: Güneş tutulması, ayın dünya ile güneş arasına girmesidir. Ay tutulmasına gelince, ay ışığı için güneşten istifade eder. Ay dünyanın gölgesine girdiğinde, bu gölge, güneşin ışığını örterek aya ulaşmasını engeller ve bu şekilde ay tutulur. Bu aynı zamanda dünyanın küresel olduğuna delalet eder.²⁵³

İbnu'l Arabî bu iki olayın bir sebebe binaen olmaksızın, Allah'ın onları birbirine yaklaştırmasıyla gerçekleştiğini savunur. Yine o, astronomi alimlerinin görüşlerini reddederek güneş tutulması için küçüğün (ayın) büyüğü (güneşi) perdelemesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.²⁵⁴ Yine benzer görüşü paylaşan bazıları da, kûsûfun Allah'ın korku veren ayetlerinden biri olduğunu, insanların bunu idraktan aciz olduğunu söylemişlerdir. Olayın korku vermesi nurun zulmetle değiştirilmesi sebebiyledir. Böylece Allah kullarının, isyanı terk edip itaate dönmelerini ister. İşte bu sebeple kûsûf astronomik bir olay değildir, şayet böyle olsaydı bu olaylarda insanı korkutan yönlerin olmaması gerekirdi, demişlerdir.²⁵⁵ Ayrıca bu olay esnasında namaz, sadaka, köle azad etme ve Allah'ın zikredilmesi gibi hususların kûsûftan kaynaklanan korkuyu gidermek için yapılan ibadetler olduğu ifade edilmiştir.²⁵⁶ İbnu'l Buzeyze daha da ileri giderek konuyla ilgili şunları söyler: "Felsefecilerin iddialarına nasıl güvenilir ki. Onlar bu olayı dünyanın küresel şekliyle ilişkili sayarlar ve şeriat ile bir çelişki arz etmediğini iddia ederler. Oysa nasların zahiri bunun hilafıdır. Şer'i kaidelerden ortaya çıkan şudur ki, kûsûf olayı faili muhtar yüce Allah'ın bir eseridir. O, bu iki semavi varlığı isterse nur olarak isterse zulmet olarak yaratır."²⁵⁷

Yukarıda görüşleri kabul edenlerden bazıları, ravilerden birinin Hz.Peygamber için kullandığı, "kıyametin kopmasından korktu" ifadesini eleştirerek

²⁵³ Ubbî, Şerh, III/292.

²⁵⁴ Ubbî, age, III/ 292.

²⁵⁵ Kastallâni, İrşâd, III/ 94.

²⁵⁶ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, III/237.

²⁵⁷ Kastallâni, Mevâhib, IV/251.

bunun ravinin hayali ya da temsili olduğunu ifade ederler. Bu görüş sahipleri, Hz.Peygamber'in, ashabı arasındayken kıyametin kopmayacağını bildiği, dolayısıyla râvinin (Ebû Musa) Resulün kalbini bilemeyeceğini ve hata etmiş olabileceğini söylemişlerdir.²⁵⁸ Rasulullah'ın o anki endişesini namaza gösterdiği önemden dolayı acele etmiş olması, ya da rüzgar estiğinde duyduğu endişeyi, azap olmasından korkarak bu durumda da duymuş olabileceği şeklinde düşünenler de olmuştur. Bunlara göre, ravinin bu zannî ifadesine itibar edilmez.²⁵⁹

Değerlendirme : Güneş ve ay tutulmasının bir müddet için dahi olsa insanı endişeye ya da korkuya sevk eden bir yönü vardır. Çünkü bu olaylar her zaman vuku bulan normal olaylar sayılmaz. Bunlar, alemin normal seyrinin dışında değerlendirilebilir. Hem bu sebepten hem de gerçekleşen olayın büyüklüğünden insan korkuya kapılabilir. Bugün modern imkanlar sayesinde güneş ve ayın tutulacağı tarihler önceden bilinmektedir. Bu tarihlerin belli olup olması, Allah'ın bu olayları kullarına gösterdiği birer ayet ve ibret vesilesi olmaktan çıkarmaz. Bu olaylar bir yönüyle kıyamet sahnelerini andırması sebebiyle kullar için korku olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber de aynı durumu yaşamıştır. Güneş tutulduğu zaman kıyametin kopmasından ya da ona alamet bir olayın gerçekleşmesinden korkarak mescide gelmiş, kıyam, ruku'u ve secdesi uzunca bir namaz kıldıktan sonra, insanlara zikre ve tövbeye yönelmelerini tavsiye etmiştir. Bu olayı Allah'ın korkutmak için kullarına göndermiş olduğu ayetlerden²⁶⁰ biri olarak ta düşünmüş olabilir.

Cahiliyede güneş ve ayın büyük bir kimsenin ölümü için tutulduğu inancının yaygın olduğunu, bu ikisinin yeryüzüne kaderî anlamda tesiri olduğuna inanıldığını ilk bölümde ifade etmiştik. Hadiste onların Allah'ın ayetlerinden iki tanesi olduğunun ifade edilmesi, bu ikisinin de diğerleri gibi görevini yaparak bir gün yok olacakları⁶ anlatılmak istenmiştir. Hüsûf ve kûsûf olayında da bunların zevaline işaret

²⁵⁸ Ubbî, Şerh, III/307.

²⁵⁹ Nevevî, Şerhu Müslim, VI/216.

²⁶⁰ el-İsrâ/17,59

edilmesiyle, bu iki varlık için ilahi sıfatlar ihdas etme inancının da batıl olduğunu ispat etme söz konusudur.

5. Ebû Hureyre rivayet ediyor :

Rasulullah şöyle buyurmuştur: **“Sıcak şiddetlenince namazı serinliğe bırakın! Çünkü sıcağın şiddeti cehennemın kükreyişindedir.”**²⁶¹

Ebû Hureyre hadisinin bir benzerini Ebû Zer şöyle rivayet etmektedir :
Rasulullah’ın müezzini öğle ezanını okumak istediğinde, Peygamber : **“Serinliğe bırak, serinliğe bırak! Çünkü sıcağın şiddeti cehennemın kükremesindedir. Sıcak şiddetlendi mi, namazı serinliğe bırakın”** buyurdular.²⁶²

Rivayetlerdeki **“serinliğe bırak”** diye tercüme ettiğimiz (ابراد) kelimesi aslen soğutma anlamına gelmekle birlikte, ifadedeki asıl maksat, öğle şiddetli sıcağının kırıldığı vakti işaret etmesidir.²⁶³ (فبح) ifadesinin ise sıcağın parlaması anlamına geldiği ifade edilmiştir.²⁶⁴ Mizzî ise hadiste bir cinsin beyanı olduğunu, “feyh”ifadesiyle cehennem ateşinin bir kısmının değil, bir çeşidinin ifade edilmek istendiğini söyler.²⁶⁵

Rivayet iki şekilde anlaşılmıştır. Bunlardan birincisi hadisin zahiri anlamıdır. Buna göre yeryüzündeki sıcaklık gerçekten cehennem sıcaklıkla alakalıdır.²⁶⁶ Bu görüşü savunanlar Müslim’deki, cehennemın öğle vakti kızdırıldığı, bu vakitte namazın kısaltılmasından bahseden hadisi²⁶⁷ buna delil olarak getirirler.²⁶⁸ Dolayısıyla öğledeki sıcaklığın asıl sebebinin cehennemın kızdırılması olduğu düşünülmüştür. Nevevî de bu görüşün daha doğru olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹ İkinci görüşe göre ise, “cehennemın kükremesi” sıcağın şiddetli olmasından kinayedir. Ya

²⁶¹ Buhârî, Mevâkit 9, Bed’ül-Halk 10; Müslim, Mesâcid 180 ; Ebû Dâvûd, Salat 4 ; Tirmîzî, Salât 7

²⁶² Buhârî, Mevâkit 10, Ezan 18 ; Müslim, Mesâcid 184 ; Ebû Dâvûd, Salat 4 ; Tirmîzî, Salât 119

²⁶³ Hattâbî, Meâlimu’s-Sünen, I/ 111.

²⁶⁴ Kastallânî, İrsâd, VII/202.

²⁶⁵ Kastallânî, age, a.y.

²⁶⁶ İbn Hacer, Fethu’l Bâri, II/201.

²⁶⁷ Müslim, Salâtu’l-Müsâfirin 294.

²⁶⁸ Davudoğlu, Ahmed, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, III/ 595.

²⁶⁹ Nevevî, Şerh-u Müslim, V/ 120.

da bu ifadelerde teşbîhî bir anlatım vardır. Yani namazın serinliğe bırakılması gereken sıcaklığın cehennem sıcaklığı gibi olduğu anlatılmak istenmiştir. İbn Hacer de bu görüşü benimser.²⁷⁰ Hattâbî’de bu sözün teşbih manasında olduğunu ve cehennem sıcaklığı gibi olan öğlenin sıcaklığından sakındırmayı amaçladığını ifade eder.²⁷¹

Yaz sıcaklığı ile cehennem arasında ilgi kuran bir başka hadisi Ebû Hureyre şöyle rivayet etmektedir :

Rasulullah buyurdular ki : *“Cehennem rabbine şikayet ederek dedi ki: ‘Ey Rabbim bir kısmım bir kısmımı yiyor.’ Bunun üzerine ona iki nefese izin verdi. Bir nefes kışta, bir nefes yazda. İşte bu (yaz nefesi) en şiddetli hissettiğiniz hararettir. Öteki de (kışta) en şiddetli bulduğunuz soğuktur.”*²⁷²

Alimler önceki rivayette olduğu gibi buradaki mananın da hakikat veya mecaz olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, hadisteki “cehennemin şikayeti” ifadesinin hakiki anlamda anlaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Yani hadisin tevile ihtiyacı yoktur ve cehennem bu şikayeti bizzat lisanı ile yapmıştır.²⁷³ Buna muhalif olarak, cehennemin kükremesi ile ilgili hadislerin olduğu gibi bu hadisin de tevil edilmesi gerektiğini savunanlar, cehennemin nefes almasından muradın yazın şiddetli sıcaklığı ve kışın şiddetli soğuğu olduğunu ifade etmişlerdir.²⁷⁴ Bazıları da rivayete dayanarak cehennemde soğuk tabakasının da bulunduğu söylemişlerdir.²⁷⁵

Tecrid-i Sarih şarihi Ahmed Naim’in konuyla ilgili yorumu ise şöyledir : “Yeryüzünde sıcaklığın şiddetinin cehennemin kaynamasından olması kinaye ve mecaz olduğu gibi cehennemin şikayeti ve nefes alması da mecazidir. Bununla birlikte bunların hakikat olmasında da bir engel olmaz. Akli bu konuda ikna edebilmemiz

²⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II/ 201.

²⁷¹ Hattâbî, *Meâlimu’s-Sünen*, I/111.

²⁷² Buhârî; *Bed’ül-Halk* 10 *Mevâkîtü’s-Salât* 9; Müslim, *Mesâcid* 185 ; Tirmizî, *Sıfat-u Cehennem* 9 ; İbni Mâce; *Zühd* 38 ; Muvatta, *Vukûtü’s-Salât* 27.

²⁷³ Nevevî, *Şerhu Müslim*, V/ 120 ; Mubârekfûrî, *Tuhfe*, I/487.

²⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II/203.

²⁷⁵ İbn Hacer, *age*, a.y. ; Kastallânî, *İrşad*, VII/202.

için bunların hakikatine muttali olmamız lazım gelir ki böyle bir şey kimse için mümkün olmaz.²⁷⁶

Değerlendirme : Hadislerde, Hz.Peygamber'in teşbih ve mecazı kullandığına şahit olmaktayız. Feyh hadisinde, öğlenin şiddetli sıcağının cehennemin kükremesi sebebiyle olduğu ifade edilir. Oysa öğlenin sıcağı ile cehennem sıcaklığı farklı alemlere ait şeylerdir. İfade edilmek istenen şey, bunların birbirini etkilemesinden ziyade birbirleriyle olan benzerlikleridir. Hz.Peygamber hadiste, sıcak havalarda veya yolculukta namazın vakti içinde serin bir anda kılınması yönünde tavsiyede bulunmaktadır. Bu tavsiyeyi kuvvetlendirmek için de sıcağın şiddeti ile cehennem ateşi arasında bir benzerlik kurmaktadır. Cehennemin şikayeti hadisi ile ilgili olarak üzerinde daha çok durulan husus bu şikayetin hakikat olup olmadığıdır. Kur'an'da her şeyin Allah'ı bir şekilde tesbih ettiği ifade edilir. Ancak, insan dışındaki yaratıkların tesbihi insanın alemine göre farklıdır. İnsana göre bunlar mecaz olsa da bu yaratıkların kendi alemlerinde hakikattir. Dolayısıyla hadisteki ifadelerin bizim açımızdan mecaz olarak anlaşılması daha uygun olacaktır.

C. AY İLE İLGİLİ RİVÂYETLER

1. Hz. Âişe rivâyet ediyor :

Rasulullah şöyle buyurmuştur : *“Ey Âişe işte ay! Onun şerrinden Allah'a sığın. Peki o nedir bilir misin? O (felak suresinde haber verilen) el-gâsık'tır.”*²⁷⁷

Tirmizî hadis için hasen-sahih yorumunu yapar. Hakim de Müstedrek'inde aktarır ve isnadını sahih sayar.²⁷⁸ Hadisi Begâvî de Şerhu's-Sünne'sinde zikreder.²⁷⁹

²⁷⁶ Naim, Ahmed, Tecriid, II/478.

²⁷⁷ Tirmizî, Tefsir 113 ; Ahmed b. Hanbel 6/61, 206, 210, 237.

²⁷⁸ Hakim, el-Müstedrek, II/589-90.

²⁷⁹ h. no: 1367.

Tahâvî seneddeki Münzir b. Ebî Münzir'in teferrüd ettiğini söylerken,²⁸⁰ Buhâri bunun aksine teferrüdün olmadığını belirtir.²⁸¹

Hadiste geçen (الغاسق) ifadesi, "gecenin karanlığı" anlamına gelmektedir.²⁸² Ayın bu isimle isimlendirilmesi onun karanlıktaki durumuna binaendir.²⁸³ Ay, güneş ve yıldızlar gibi Allah'ın bir mahluku olmasına rağmen onun ne gibi sakınılacak şerri olabilir, bundan amaç nedir? Bu sorular ışığında Tahâvî hadise şu yorumları getirir: "Ay Allah'ın, O'na boyun eğen yaratıklarından birisidir. Dolayısıyla onun şerri olmaz. Hadisteki maksat onun zannettirdiğinin dışındadır. Allah geceyi ve gündüzü birer ayet kılmıştır. İsrâ suresinin 12. ayeti bunu şöyle açıklar: 'Biz gece ve gündüzü iki ayet kıldık. Gecenin karanlığını giderdiğimizde, gündüzü aydımlatıcı olarak kıldık.' İşte, geceye delâlet eden ay, gündüze delâlet eden ise güneştir. Bazı insanlar günahları, gündüzden çekinmeleri dolayısıyla, kendilerini emin hissettikleri geceleyin işlerler. Şeytan da gece vakti günaha daha fazla teşvik eder. Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye ayın şerrinden sakınmasını emretmesi ayın geceye delâletinden dolayıdır. Bu ifadelerle kastedilen de gece işlenen günahlardan sakındırmaktır. Yusuf suresi 82. ayetinde 'İçinde bulunduğunuz şehre ve kervana sor' denirken şehrin ya da kervanın kendisi değil o şehir ya da kervan halkıdır. Hz. Peygamber de sözüyle bizzat ayı değil, ayın delalet ettiği geceyi, karanlıkları ve şeytanı kastetmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber geceyi ve onda gerçekleşen şer olayları aya izafe etmiştir ki bu da Arap kelâmında sıkça görülen bir durumdur."²⁸⁴

Hız. Peygamber'in ay ya da hilâl ile ilgili bir kaç hadisi daha vardır ki, yukarıdaki hadisten farklı olarak bunlarda Peygamberimizin ayı görünce bir takım dualar yaptığı geçmektedir. Bu rivayetler şöyledir:

Katade'ye ulaştığına göre Rasulullah hilâli görünce şu duayı okumuş: "*Hayırlı ve istikamet üzere bir hilâl diliyorum*" Bunu üç defa söyledikten sonra,

²⁸⁰ Tahâvî, Müşkil, V/28.

²⁸¹ Buhâri, Târîhu'l-Kebîr, VII/356.

²⁸² İbnu'l-Esîr, en-Nihâye, III/366.

²⁸³ Begâvî, Şerhu's-Sünne, V/167.

²⁸⁴ Tahâvî, Müşkil, V/26-32.

“*Seni yaratan Allah’a inandım.*” Bunu da üç defa tekrar ettikten sonra, “*Ayını çıkarıp, ayını getiren Allah’a hamd olsun*” demiş.²⁸⁵

Diğerini Talha b. Ubeydullah (ö.36 /656) rivayet ediyor: Hz. Peygamber hilâli görünce şu duayı okurdu : “*Allah’ım ayın hilâl devresini bize bereketli, imanlı selametli ve İslam üzere geçirt. (Ey Hilal) benim de senin de Rabbin Allah’tır.*”²⁸⁶

Katâde rivayetini “Hilâli görünce ne demeli” başlığı altında zikreden Ebû Dâvûd rivayetle ilgili olarak şunları söyler : “Bu babta Rasulullah’tan sahih müsned (muttasıl) bir hadis gelmemiştir. Katade’den kaydedilenlerin senedlerinde kopukluk vardır. *Çünkü Katâde tâbiindendir, sahâbe değildir. Kimden işittiğini açıklamamıştır.”

Değerlendirme : Hz.Âişe rivayetinde ayın şerrinden sakındırılması, yorumlarda ifade edildiği gibi muhtemelen gece işlenebilecek bir takım günahlardan sakındırmaktır. Çünkü ayın insanlar üzerinde fiili bir anlamda etkisi, Rasulullah zamanında olmadığı gibi başka bir zamanda da olmamıştır. Diğer rivayetler ise yeni bir zaman devresi için temenni mahiyetindedir. Son rivayetteki “*Benim de senin de Rabbin Allah’tır*” sözünün, cahiliye döneminde yer etmiş olan, yeryüzündeki hadiselerin gerçekleşmesinde gökcisimleri tesiri olduğu inancını reddetmek için söylendiği düşünülebilir.

2. Abdullah ibni Mes’ud demiştir ki:

Rasulullah zamanında ay ikiye yarıldı. Rasulullah: “*Şahid olun!*” buyurmuşlardır.²⁸⁷

Ayın yarılması olayı ile ilgili farklı tariklerden bir çok rivayet gelmiştir. Bunlardan bir kaçını daha aşağıda zikrediyoruz.

İbn Abbas: “*Gerçekten ay Rasulullah zamanında yarıldı*” demiştir.²⁸⁸

Abdullah İbn Mes’ud şöyle rivayet etmektedir: Bir defasında biz Mina’da Rasulullah

²⁸⁵ Ebû Dâvud, Edeb 111.

²⁸⁶ Tirmizî, Daavât 52.

²⁸⁷ Buhârî, Menâkıb 27, Menâkıbu’l-Ensar 36, Tefsir 54/1; Müslim, Sıfatu’l-Münâfikîn 43 ; Tirmizî, Tefsir 54/5 ; Ahmed b. Hanbel I/447, 3/275, 4/82.

²⁸⁸ Müslim, Sıfatu’l-Münâfikîn 48.

ile birlikte iken ansızın ay iki parçaya ayrıldı. Bir parçası dağın arkasında, bir parçası da önünde idi. Bunun üzerine Rasulullah: “*Şahid olun!*” buyurdular.²⁸⁹

Enes b. Malik rivayet ediyor: Mekkeliler Rasulullah’tan bir mucize göstermesini istediler. Rasulullah onlara ayın yarılmasını gösterdi. Hatta Hira dağı iki parçası arasında gördüler.²⁹⁰

Ayın yarılması, üzerinde bir çok tartışmanın yapılmış olduğu bir konudur. Alimlerden bir kısmı hadislerin Kamer suresinin ilk ayetini açıklar mahiyette olduğunu ve olayın üzerinde şüphe bulunmayan gerçekleşmiş bir olay olduğunu ifade ederler. Bu alimlerden Kadı İyâz, olayın Peygamberimizin en büyük mucizelerinden biri olduğunu, sahabeden bir çoklarının bunu rivayet ettiğini ve bununla beraber ayetin siyak ve zahirinin de bu olayın gerçekleştiğine işaret ettiğini ifade eder.²⁹¹ Begâvî’nin konuyla ilgili yorumu ise şöyledir: “ Bazı inkarcılar hadisle ilgili olarak şöyle söylemiştir: Şayet olay gerçek olsaydı halk bunu önemser, asırlarca siyer ve tarih kitaplarında nakledilirdi. Böyle düşünenlere cevap olarak şöyle denilir: Enes’in rivayet ettiğine göre olay sadece bir grup insanın istediği bir mucizedir. Peygamber bunu gece göstermiştir. Bu esnada insanların çoğu uykuda ya da evlerinde idiler. Uyumayanlar ise çölde olup meşguldüler. Ay yarılmış durumdayken insanların çoğu onu hissetmemişlerdir. Bu durum gözün idrak edebileceği anlık bir olaydır. Şayet bir süre daha devam etmiş olsaydı, mucizeyi isteyen grupla birlikte diğer insanlar da bu olaya iştirak etmiş olacaktı ve iman etmediklerinde helak edileceklerdi. Bu ise Allah’ın genel bir mucize gönderip te iman etmeyen kavimler için gerçekleştirdiği sünnetullahıdır. Bu hikmetten dolayı Allah bu mucizeyi umumi kılmamıştır.”²⁹²

Enes b. Mâlik ve İbn Abbas’ın görmedikleri halde bu olayı rivayet etmeleri rivayetler için bir eleştiri noktası olmuştur. İbn Hacer, ayın yarılmasının hicretten beş

²⁸⁹ Müslim, Sıfatu’l-Munâfikîn 44.

²⁹⁰ Buhârî, Menâkıb 27, Menâkıbu’l-Ensar 36.

²⁹¹ Kâdı İyâz, Ebû’l Fazl İyâz b. Mûsa b. İyâz el-Yahsubî , eş-Şifa bi Ta’rifi’l-Hukûku’l-Mustafâ, I-II, Beyrut-trs. s.282.

²⁹² Begâvî, Şerhu’s-Sünne, XIII/288-9.

sene önce gerçekleştiğini, bu sırada İbn Abbas'ın henüz doğmadığını Enes'in de Medine'de dört-beş yaşlarında olduğunu, ancak bu ikisinin dışında İbni Mes'ud, Cübeyr b. Mut'ım ve Huzeyfe gibi olaya şahid olup onu rivayet edenlerin olduğunu ifade ederek bu eleştiriye cevap vermiştir.²⁹³

Konuyla ilgili olarak yukarıda zikrettiğimiz sahih hadislerin yanı sıra bazı kaynaklarda olayın gerçekleştiğini delillendirmek için zayıf bir takım rivayetler de aktarılmıştır. Bunlardan bir tanesi şöyledir: “Müşrikler toplanıp Rasulullah'a gelmişlerdi. Bunlar Velid b. Mugîre, As b. Vâil, As b. Hişam, Esved Abdul Yegûs, Esved b. Muttalib, Zem'a b. Esved, Nadr b. Haris ve müşriklerden diğer bazıları. Bunlar Nebî'ye şöyle dediler: Eğer doğruysan ayı iki parçaya ayır. Rasulullah: Bunu yaparsam inanır mısınız? deyince, onlar evet, dediler. Gece olunca Rasulullah Rabbinden isteğini diledi ve ay ikiye yarıldı.”²⁹⁴ Bu rivayetin dışında kaynaklarda başka zayıf rivayetler de aktarılmıştır.²⁹⁵

Bazı alimler olayı sadece ayet üzerinde düşünerek (انشق القمر) ifadesinin (سينشق) anlamına geldiğini ve hadisenin kıyamet vakti gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir.²⁹⁶ Süleyman Ateş te tefsirinde bu görüşü şu şekilde savunur: “Kıyametin çok yaklaştığını, vukuunda asla şüphe bulunmadığını vurgulamak için, kıyamet sırasında meydana gelecek olaylardan olan ayın yarılması geçmiş zaman kipiyle belirtilmiştir. İlerde vuku bulacak bir olay geçmiş zaman kipiyle anlatılırsa te'kid yani o işin mutlaka, kesinlikle olacağı anlaşılır. Dolayısıyla buradaki (سينشق=انشق) anlamındadır.”²⁹⁷

Değerlendirme : Tefsir, hadis ya da diğer kaynaklarda, ayın yarılması olayının kabulü veya reddi noktasında bir çok yorumlar yapılmıştır. Zayıf olduğu belirtilen rivayetlerin dışında, sahih kaynaklarda olay ile ilgili bir çok rivayet geçmektedir.

²⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII/341, 577.

²⁹⁴ Beyhâkî, Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn (ö.458/1066), *Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sahibi Şerîa*, Beyrut-1985, I/280.

²⁹⁵ Yazır, E. Hamdi, *Hak Dini*, VII/334-35.

²⁹⁶ Mubârekfûrî, *Tuhfe*, VI/412.

²⁹⁷ Ateş Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX/150.

Sahih olan bu rivayetlerle birlikte ayeti de düşündüğümüzde olayın Rasulullah zamanında gerçekleştiği görüşü kuvvet kazanmaktadır. Ayrıca ayın yarıldığı ile ilgili ayetin hemen arkasından “Onlar bir ayet gördüklerinde ondan yüz çevirirler ve bu, süregelen bir sihirdir derler” şeklinde bir ayet gelmektedir. Ay kıyamet günü yarılacak olsa, o zaman inkarcıların böyle bir ifadeyi kullanmaları anlamsız olurdu. Ayette kastedilen ise bu insanların bu olayı görüp sihir olarak değerlendirmeleridir. Ayrıca Huzeyfe tarîkinde ayetin (قد انشق القمر) şeklinde olduğu rivayet edilmiştir.²⁹⁸ Bu da olayın gerçekleşmiş olduğu görüşünü desteklemektedir.

Konuyla ilgili Elmalılı Hamdi Yazır'ın şu yorumlarını kaydederek konuyu neticelendiriyoruz: “Bu konuda hayli çok hadis mevcuttur. Bütün bunlar âyetin tefsiri hakkında zikredilmiş rivâyetlerdir. Özellikle İbni Mes'ud ve İbn Abbas'ın rivâyetlerindeki ifadeler ayın yarılması mucizesinin mâzide olduğunu göstermektedir. Mâzinin muzâri mânâsına geldiği ve gerçekleşmesine işaret için gelecek zamanın mâzi sîgasıyla ifade edildiği yerler Kur'ân'da pek çoktur. Lakin burada böyle bir te'vil mânâsızdır. Çünkü önündeki ayet, bunu reddetmektedir. Bütün bunlara rağmen bazı tefsircilerin ortaya çıkıp bundan kasdın “yarılacaktır” demeleri, uzak bir ihtimaldir ve tamamen mânâsızdır. Ayın yarılması aslında mümkün olan şeylerdendir. Meydana gelişi, doğru bir haberle ifade edilince inanmamak için hiçbir sebep yoktur. Mütevâtır olan Kur'ân, onu ispat etmek için en kuvvetli delil iken başkaca mütevâtir haber aramaya da ihtiyaç yoktur.”²⁹⁹

D. YILDIZLARLA İLGİLİ RİVAYETLER

I. Zeyd b. Hâlid rivayet ediyor :

Rasulullah Hudeybiye'de bize geceleyin yağan yağmurun ardından sabah namazını kıldırması. Namazı bitirince cemaatın önüne geçti ve: “*Rabbimiz ne dedi*

²⁹⁸ Ali el-Kârî, *Şerhu Şifâ*, I/584.

²⁹⁹ Yazır, E. Hamdi, *Hak Dini*, VII/335-6.

biliyor musunuz” buyurdu. Cemaat : Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. “Allah Teala hazretleri : ‘Kullarımdan bir kısmı bana iman ederek, bir kısmı da beni inkar ederek sabahladı. Allah’ın fazlı rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı, diyen bana iman, yıldızları da inkar etmiş olarak sabahladı. Kim de, falanca yıldız sayesinde bize yağmur yağdırıldı, dediyse o beni inkar etmiş, yıldızda da iman etmiş olarak sabahladı, dedi’ buyurdular.”³⁰⁰

Muvatta şârihi Zurkânî, hadisin senedindeki raviler hakkında bilgi vererek senedinin sahih olduğunu ifade etmiştir.³⁰¹ Ayrıca İbn Hacer, Buhârî’nin zikrettiği tarîk ile Müslim’deki iki Ebû Hureyre rivayetinin sahih olduğunu zikrederken, diğer tarîkler konusunda bir şey söylemez.³⁰² Hadiste şükür ve küfür ifadesi birlikte kullanılmış, yağmurun yıldızın tesiriyle yağdığı inancına düşenler küfre nispet edilmişlerdir. Buradaki küfür ifadesi, şirk ve nimete karşı nankörlük gibi iki şekilde anlaşılmıştır. Bu ihtimaller hadisin başka tarîklerine dayanılarak söylenmiştir. Bu rivayetler şöyledir :

Ebû Hureyre Rasulullah’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *“Görmediniz mi Rabbiniz ne buyurdu! Ben kullarıma hiçbir nimet ihsan etmemişimdir ki, onlardan bir grup o nimete küfran etmesin. Yıldız, yıldız sayesinde oldu derler.”³⁰³*

İbn Abbas şöyle rivayet etmiştir: Peygamber zamanında halk yağmura kavuştu. Bunun üzerine Nebi şöyle buyurdular: *“İnsanlardan bazısı şükrederek, bazısı da küfrederek sabahladı. Bazıları bu Allah’ın rahmetidir, dediler. Bazıları da gerçekten şu, şu yıldızın nev’i doğru çıktı, dediler.”* İbn Abbas dedi ki: bunun üzerine şu ayet indi: *“Yıldızların düşüş yerlerine yemin ederim...”* ve *“rızkınızı behemehal yalanlamağa mı kalkışıyorsunuz?”* (el-Vâkıa /56,75-82)³⁰⁴

³⁰⁰ Buhârî, Ezan 156, İstiska 28, Megâzî 35, Tevhid 35 ; Müslim, İman 125; Ebû Dâvûd, Tıbb 22 ; Muvatta , İstiskâ 4.

³⁰¹ ez-Zurkânî, Muhammed b. Abdilbâkî, Şerhuz-Zurkânî alâ Muvattai’l-İmam Mâlik, Beyrut, 1990, I/547.

³⁰² İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, III/218.

³⁰³ Müslim, İman 126.

³⁰⁴ Müslim, İman 127.

Ebû Said'in anlattığına göre Rasulullah şöyle buyurmuştur: “Eğer Allah Teala Hazretleri, kullarından yağmuru beş yıl tutup sonra gönderecek olsa, insanlardan bir grubu kafir olur ve, ‘Micdeh yıldızı sebebiyle yağmura kavuştuk’ derdi.”³⁰⁵

Bu rivayetlerin ilk ikisinde küfrün nimete karşı nankörlük anlamında, sonuncusunun da şirk anlamında olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁶ Çünkü, Micdeh veya Mücdeh yıldızı, Deberan olarak ta isimlendirilip cahilî Arap inancında yağmura delâlet eden bir yıldız olarak kabul edilmekteydi.³⁰⁷ Hadis, daha önce geniş olarak açıkladığımız cahiliye döneminde meşhur olan nev’ inancına atıfta bulunmaktadır. İnsanlardan bir kısmı bunu cahiliyede kabul edildiği gibi benimserken, bir kısmı sadece onunla ilgili hesapları³⁰⁸ kullanmaktaydı. Ebû Bekir İbnu’l Arabi de bu görüşü şu şekilde ifade eder: İmam Malik bu hadisi İstiska babına iki sebeple almıştır: Birincisi, Arapların yağmuru yıldızlardan beklemesidir. İşte Peygamber kalplerle yıldızlar arasındaki bu alakayı kesmiştir. İkincisi, Hz. Ömer zamanında kıtlık olmuş Ömer Abbas’a: “Ülker yıldızlarından kaç kalmış” diye sorduğunda Abbas, “Söylendiğine göre yâ Emîre’l-Mü’minin! Onlar ufukta yedi tane olarak görünüyörlarmış” demişti. Yıldızlar kaybolur kaybolmaz yağmur indi.” Ömer’le Abbas bile ülker yıldızlarını ve zamanı gelince onların batmasını beklemişlerdi. Yıldızların doğup batmasını bekleyerek, Allah’ın adeti budur diye onlardan yağmur bekleyene bir şey yoktur. Zira Allah Teala bulutlara, rüzgar ve yağmurlara bir takım menfaatler tevdi etmiştir.”³⁰⁹

Değerlendirme : Hadisler cahiliyede olduğu gibi, yıldızların nev’ini yağmurun yağmasının sebebi olarak düşünmeyi, küfür olarak nitelendirmiştir. Bazı insanlar da yıldızların yağmur üzerinde yaratma anlamında olmayan bir tesirini düşünmekteydiler. Bu durum, insanı itikadî anlamda küfre sokmasa da Hz.

³⁰⁵ Nesâî, İstiskâ 16.

³⁰⁶ Canan, İbrahim, Muhtasar, XVI/186.

³⁰⁷ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, III/220.

³⁰⁸ Bkz. sayfa 25.

³⁰⁹ ez-Zurkânî, Şerhu’z-Zurkânî, I/549.

Peygamber bunu doğru bir inanış olarak görmemiştir. Bunu da hadislerindeki “nimete nankörlük” ifadesi ile anlatmak istemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber temeli cahiliye dönemine dayanan nev’ inanışı konusunda insanları uyararak yağmurun yağmasının yıldızlar ile irtibatlı olduğu düşüncesini zihinlerden silmek istemiştir. Nitekim Müslim’ki bir başka hadiste şöyle buyrulmaktadır: “*Ümmetimde cahiliye adetlerin kalma dört şey vardır ki onları terk edemezler: Soy ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve ölünün arkasından bağıarak ağıt yakmadır.*”³¹⁰ Bununla birlikte nev’in tamamen İslam dışı bir inanış olduğunu söylemek mümkün değildir. İslam’la uyuşmayan noktası yıldızların senelik seyri içerisindeki hareketlerini sürdürürken bir takım olayları etkilediği düşüncesidir. Bunun dışında nev’ ile ilgili olarak yıldız ve menzil hesaplarının kaldırıldığına dair rivayetler bulunmaz. Aksine yukarıda zikredilen rivayette Hz. Ömer döneminde hala bu hesaplamaların kullanıldığını görmekteyiz.

2. İbn Abbas Rasulullah’tan şöyle rivâyet ediyor :

“Kim yıldızlarla ilgili bir ilim öğrenmişse sihirden bir bölüm öğrenmiş demektir. (Yıldız) ilmi arttıkça (sihir de) artar.”³¹¹

İbni Abdilberr rivayetin isnadının sahih ve tüm ravilerinin sika olduğunu ifade eder.³¹² Hadisin sonunda yer alan (*zâde mâ zâde*) ifadesi müphemdir. Bu sebeple hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bunun ravinin ilavesi olabileceği ve manasının “Rasulullah müneccimlik ilmini kötülemede anlattı da anlattı” şeklinde olacağı söylenmiştir.³¹³

Hâdisten yıldızlar ilmi (müneccimlik) ile uğraşmanın yasak olduğu anlaşılmaktadır. Begâvi rivayet ile ilgili olarak Şerhu’s-Sünne’de şunları söyler: “Yıldız ilminden yasaklanan şey, bir takım olayların henüz meydana gelmeden,

³¹⁰ Müslim, Cenâiz, 29.

³¹¹ Ebû Dâvûd, Tıbb 22 ; İbni Mâce, Edeb 28, Ahmed b. Hanbel I/277, 311.

³¹² İbn Abdilberr, Ebû Yusuf en-Nemerî, Câmîu’l-Beyâni’l-İlm, Damman, trs II/792.

³¹³ Canan, İbrahim, Muhtasar, XVI/186.

gelecekte gerçekleşeceğini bilindiği iddiasıdır. Rüzgarın ne zaman eseceğine, yağmur ve karın ne zaman yağacağına, sıcak ve soğğun ne zaman vuku bulacağına dair bilgiler gibi. Bunları, yıldızların yürümesi, toplanma ve ayrılmaları sayesinde bildiklerini iddia ederler. Oysa bu hususlar Allah'ın kendisine mahsus kıldığı bir ilimdir. Kendisinden başka kimse bunları bilemez. Nitekim ayette (Lokman34) de bu bildirilmiştir.”³¹⁴

Katâde ise yıldızlarla ilgili şu rivayetinde yıldızlara dayanarak bir takım yorumlar yapmanın yanlışlığına dikkat çeker: “Allah bu yıldızları üç şey için yaratmıştır: Onları semanın ziyneti ve şeytanlara atılacak taşlar kılmış, kendisiyle istikamet tayin edilen alametler yapmıştır. Kim yıldızlar hakkında başka yorumlar yapmaya kalkarsa hata eder ve nasibini zayi eder. Kendisini ilgilendirmeyen ve bilgisi hatta bilmekte peygamberler ve meleklerin bile acze düştükleri bir hususta kendini külfete sokar.”³¹⁵

Değerlendirme : Hadisteki ifadelere baktığımızda, ilmi nücûm ile sihir arasında direkt bir irtibat kurulmaktadır. Sihrin yasaklanan bir fiil olduğu bir takım hadislerde geçmektedir.³¹⁶ Dolayısıyla sihirle yakın irtibatı olmasından dolayı müneccimlikte yasaklanmaktadır. Bu ilmin yasaklanmasının bir diğer sebebi de gayp ile ilişkisinden dolayıdır. Bazı hadislerde bu ilimle uğraşan insanların, göklerden haber çalan cinlerle işbirliği içinde oldukları ifade edilmiştir.³¹⁷ Bu hususların dışında ilmi nücûmun, astronomi dediğimiz gözlem, tecrübe ve tahminlere dayalı kısmı da vardır ki, rivayetten anlaşıldığına göre bu kısım yasağa dahil değildir. Begâvi'nin değindiği, yağmurun ve karın yağması, rüzgarın esmesi ve sıcak-soğuk ile ilgili bir çok husus bugün gözlem ve tecrübelerle tahmin edilmektedir. Bunların tahmininin ilmi nücûma girip girmediği veya gayp olup olmadıkları ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

³¹⁴ Begâvi, Şerhu's-Sünne, XII/183.

³¹⁵ Buhâri, Bed'ül-Halk 3.

³¹⁶ Müslim, İman 145.

³¹⁷ Müslim, Selam 123.

E. TABİAT HADİSELERİYLE İLGİLİ RİVAYETLER

1. Hz. Âişe anlatıyor :

“Gök yağmur bulutları ile dolup fırtına ve şimşeklerle kaynaşmaya başladığı zaman Peygamberin rengi değişir. Bir girer bir çıkar, ileri geri gider gelirdi. Yağmur yağmaya başlayınca rahatlar, huzursuzluğu artık açılırdı. Ben bu hali yüzünden anlardım.” Hz.Âişe şöyle der: Bir seferinde bu durumun sebebini sordum. Bana şöyle cevap verdi: *“Ey Âişe! Bu gökte beliren şey belki de Ad kavminin şu sözleriyle ifade ettikleri şeyin gelişidir”*: *“O azabın yayılarak vadilere doğru yöneldiğini gördüklerinde ‘bu yaygın bulut bize yağmur yağdıracaktır’ dediler.”* (el-Ahkaf /46,24-25) ³¹⁸

Hadisi yorumlamaya geçmeden önce benzer nitelikteki birkaç hadisi daha zikretmeyi uygun görüyoruz. Hz. Âişe'nin bir başka rivayetinde, bu durum için Rasulullah şöyle demiştir: *“Gerçekten ümmetime musallat kılınacak bir azap olmasından korktum”* Hz. Âişe diyor ki: Hz. Peygamber yağmuru görünce *“Rahmettir”* buyururdu. ³¹⁹

İbni Ömer anlatıyor: Rasulullah gök gürleyip, şimşek çakınca şu duayı okurdu: *“Allah’ım bizi gazabınla öldürme, azabınla helak etme, önce bize afiyet ver.”* ³²⁰

Hz. Âişe anlatıyor: Rüzgar estiği zaman Rasulullah şu duayı okurdu : *“Allah’ım senden bunun hayrını ve bunda olanın hayrını ve bunun gönderiliş maksadındaki hayrı istiyorum. Bunun şerrinden, bunda olanın şerrinden, bununla gönderilen şeyin şerrinden de sana sığınyorum.”* ³²¹

Hz. Âişe anlatıyor : Rasulullah gökte bir bulut belirtisi gördü mü işi terk eder,

³¹⁸ Buhârî, Bed’ül-Halk 5; Müslim, Salâtu’l-İstiskâ 15; Tirmizî, Tefsir 46/2 ; Ebû Dâvûd, Edeb 104 ; İbni Mâce, Duâ 21.

³¹⁹ Müslim, İstiskâ 14.

³²⁰ Tirmizî, Daavât 49.

³²¹ Müslim, İstiskâ 15 ; Tirmizî, Daavât 48.

namazda ise kısa keser ve şu duayı okurdu : “Allah’ım bunun şerrinden sana sığınırım.” Yağmur başlarsa : “Allah’ım bol yağmur, faydalı yağmur (ver)” derdi.³²²

Değerlendirme : Hadisler bir takım farklılıklarla birlikte ortak bir noktayı ifade etmektedir: Hz. Peygamber, şiddetli rüzgar ile kesif bulutlardan hoşlanmamaktadır. Bu durum, geçmiş ümmetlerden birinin başına gelen bir helâkın hatırlanması ve onların başına gelen bu olayın benzerinin meydana gelme ihtimalinin getirdiği bir endişedir. Allah ayetinde Peygamber’ine hitaben “**Sen onların aralarında bulunduğun müddetçe onlara azab edecek değilsin**” demesine rağmen Rasulullah’ın endişelenmesine sebep var mıydı? Bazıları ayetin, hadiste açıklanan olaydan sonra nazil olduğunu, ayetin nazil olmasıyla birlikte Peygamberin endişelerinin sona erdiğini ifade etmişlerdir.³²³ Buna rağmen insan çok emin olduğu bazı noktalarda da bazen tereddütler yaşayabilir. Bu, insan psikolojisinin getirdiği bir durumdur. Örneğin Hz. İbrahim’in Allah konusunda bir şüphesi olmadığı halde kalbinin tatmin olması için onu görmek istemesi benzer bir durumdur. Hz. Peygamberin böyle bir endişeye kapılmasının diğer sebebi bu bulutların, insanlara zarar verebilecek şiddetli yağmurlar getiren bulutlar olma ihtimalidir. Bir başka rivayette şiddetli yağmurlar esnasında, Peygamberimizin “Allah’ım üzerimize değil, etrafımıza yağdır”³²⁴ şeklinde dua etmesi, şiddetli yağmurların getireceği felaketlerden sakınma amacıdır. Rasulullah hangi sebeple endişeye kapılmış olursa olsun bu durum, O’nun ümmetine olan düşkünlüğü, acıma ve şefkatini göstermektedir.

2. İbn Abbas rivayet ediyor :

Rasulullah şöyle buyurmuştur: “*Saba rüzgarı ile yardıma mazhar oldum.*”

³²² Ebû Dâvûd, Edeb 104 ; İbni Mâce, Duâ 21.

³²³ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VI/ 57.

³²⁴ Buhârî, İstiskâ 7 ; Müslim, İstiskâ 9.

Debûr rüzgarı ile de Ad kavmi helak edilmiştir.³²⁵

Saba rüzgarı doğudan, Debûr rüzgarı ise batıdan esen rüzgarın adıdır. Hz.Peygamber'in Saba rüzgarı ile yardım görmesi Hendek harbi esnasında olmuştur. Müslümanların kuşatmadan dolayı son derece açlık ve sıkıntı içinde oldukları bir zamanda gerçekleşen bu gazvede Peygamber ashabı ile istişarede bulunmuş ve müdafaa harbi yapılmasına karar verilmiş, bu maksatla Medine'nin etrafına hendek kazılmıştı. Müslümanlar zor bir durumdayken Saba rüzgarı esmeye başlamıştı. Kış mevsiminde ve soğuk bir gecede esen bu rüzgar müşriklerin ateşlerini söndürmüş, çadırlarını alt üst etmişti. Bu suretle hiç harp etmeden bozguna uğrayarak, oradan ayrılmaktan başka bir yol bulamamışlardı.³²⁶ Kur'an'daki şu ayet yaşananları teyit etmektedir : **“Ey İman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani size bir takım ordular gelmişti de, biz onların üzerine bir rüzgarla sizin görmediğiniz bir takım askerler göndermiştik”**³²⁷

İbnu'l Arabî, Saba rüzgarının Süreyya yıldızı ile Benâtu Na'ş yıldızı yönünde, Debûr rüzgarının da Süreyya yıldızı yönünde estiğini ve bu rüzgarın helâka sebep olduğu için “akîm” olarak ta isimlendirildiğini ifade eder.³²⁸ Ayrıca yönlerine göre bu rüzgarların mahiyeti şöyle açıklanmıştır: Saba rüzgarı doğudan esen sıcak ve kuru, Debûr batıdan esen soğuk ve nemli, Cenûp güneyden esen sıcak ve nemli, Şimal de kuzeyden esen soğuk ve kuru rüzgarlardır.³²⁹ Rüzgarların bu coğrafi tasniflerinin dışında, rahmet ve azap rüzgarları olarak ta iki kısma ayrılmıştır. Bu rüzgarlar da kendi aralarında dört kısma ayrılırlar. Her birinin ayrı ismi olup rahmet rüzgarları; Mübeşşirât, Nüşûr, Mürselât, er-Ruhâ'dır. Azap rüzgarları ise, Âsîf, Kâsîf, Akîm, Sarsar'dır. Azap rüzgarlarından ilk ikisi denizde, son ikisinin karada

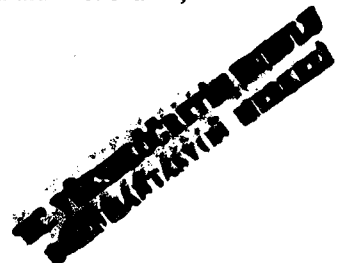
³²⁵ Buhârî, Bed'ül-Halk 5, Enbiyâ 1, Cuma 103, İstiskâ 26, Megâzî 29; Müslim, Salâtu'l-İstiskâ 17; Ahmed b. Hanbel I/223, 228, 324, 241, 355.

³²⁶ Davudoğlu, Ahmed, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, V/58-59.

³²⁷ el-Ahzâb/33,9.

³²⁸ Kastallânî, İrşâd, III/ 66.

³²⁹ Kastallânî, age, III/67.

estiği ifade edilmiştir.³³⁰

Değerlendirme : Yukarıda ifade edilen rüzgarlara ait bu tasnif Kur'an'dan alınarak yapılmıştır. Hadislerde ise Kur'an'da zikredilen bu isimlere rastlanmaz. Ancak hadisler incelendiğinde, rüzgarlar genellikle rahmet olarak isimlendirilmekte, bunun dışında geçmiş milletler için helaka sebep olanlar ya da şiddetli olmaları sebebiyle bir takım felakete sebep olanları, azap rüzgarları olarak isimlendirilmektedir.³³¹ Bu açıdan Peygambere yardım etmesi sebebiyle Saba rüzgarı rahmet, helâka sebep olması sebebiyle debur rüzgarı azap rüzgarı olarak değerlendirilebilir.

3. Ubey b. Ka'b rivayet ediyor :

Rasulullah şöyle buyurdu: *“Rüzgara küfretmeyin. Hoşunuza gitmeyen bir rüzgar görünce, ‘Allah’ım senden bunun hayrını talep ediyorum, bu rüzgarın şerrinden, bunda olanın ve onunla emredilenin şerrinden sana sığınıyorum’ deyin.*”³³²

Tirmizî rivayetinin hasen-sahih ve ravilerinin sika olduğunu belirtirken, Tâhâvî isnadının Şeyhayn'ın şartına göre sahih olduğunu söyler.³³³ Hadiste ifade edilen rüzgara küfretme yasağı, rüzgarın ilahi emir altında olmasından dolayıdır. İbn Abbas'ın rivâyet etmiş olduğu bir hadiste, bu açık bir şekilde dile getirilir: Adamın biri rüzgara lanet etti. Bunu üzerine Rasulullah şöyle buyurdu: *“Rüzgara lanet etmeyin. Çünkü o da emir altındadır. Kim bir şeye lanet eder de lanet onda olmazsa kendisine döner.*”³³⁴ Yine Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Rasulullah şöyle buyurmaktadır: *“Rüzgara sövmeyiniz, çünkü o, Rahmanın nefesindedir (rahmetindedir)*”³³⁵ Hadis ile ilgili olarak İbn Kuteybe şu yorumları yapar :

³³⁰ Kastallânî, age, VII/147.

³³¹ Müslim, İstiskâ 14; Ebû Davud Edeb, 104 ; Tirmizî, Daavât 48 ; İbn Mâce, Edeb 29.

³³² Tirmizî, Fiten 65; Ahmed b. Hanbel V/ 123.

³³³ Tahâvî, Müşkil, II/ 381.

³³⁴ Tirmizî, Birr ve's-Sıla 48 ; Ebû Dâvud Edeb 45.

³³⁵ Ahmed b. Hanbel, II/268, 409, 518.

“Rasulullah nefes ile rüzgarın, Rahman’ın verdiği ferahlık ve rahatlık olduğunu kastetmiştir. Nitekim ‘Ey Allah’ım, uğradığım eziyetten beni kurtar, ferahlık ver’ denilir. Yani ferahlık ver manasına, nefes ile aynı kökten gelen bir fiil ‘نفس عني’ beni ferahlat’ fiili kullanılmıştır.”³³⁶

Değerlendirme : Rüzgarın insanlar için yağmur, temiz hava, rahatlık gibi bir çok faydaları bulunmaktadır. Ayrıca bitkilerin büyümesindeki katkısı onun başka bir faydasıdır. İşte rahmet olarak isimlendirilen bu faydalarından dolayı, hadiste rüzgara küfür veya lanet etmek yasaklanmıştır. Ayrıca Hz.Peygamber hadiste, rüzgarın getirmiş olduğu fayda ve zararların Allah’ın emriyle olduğunu, rüzgarın sadece aracı olduğunu hatırlatmaktadır.

³³⁶ İbn Kuteybe, Te’vil, s.330.

II. GENEL DEĞERLENDİRME

İkinci bölümde beş ayrı başlık altında bir çok rivayeti incelemiş bulunuyoruz. Bu rivayetlerden çoğunluğunu âlem bölümündekiler oluşturmaktadır. Bu bölümde ilk yaratılış, âlem, yer-gök ile ilgili olarak bir çok rivayet ve yorum zikrettik. Bu meselelerle ilgili olarak ayetlerin de bulunması sebebiyle tefsirlerde açıklama mahiyetinde bir çok rivayet zikredilmektedir. Bu rivayetler içinde sahih olmayan, zayıf hatta mevzû nitelikte rivayetler bulunmaktadır. Benzer duruma bazı tarih kaynaklarında hatta hadis şerhlerinde bile rastlanmaktadır. Bazen de konuları açıklama mahiyetinde sahabe ve tabiin sözlerine yer verilip bunların Hz. Peygamber'in ağızından çıkmış gibi rivayet edildiğine tanık olmaktayız. Ayrıca Tevrat'ta bir çok yerde yaratılış ve âlemlle ilgili bilgiler verilmektedir. Aktardığımız rivayetlerden bazıları bu bilgilerle benzerlik arz etmekte, ancak kaynaklar, bu rivayetlerin sıhhat açısından pek sağlam olmadığını ifade etmektedir.

Bazı rivayetler insan aklının tasavvurunu zorlaştıracı bir takım hususlardan bahsetmektedir. Gökler arasındaki mesafelerin ifade edildiği rivayetler buna örnek gösterilebilir. Bu rivayetlerde mesafeler birbirinden çok farklı rakamlarla ifade edilmektedir. Bazılarında da bu uzaklıklar bir takım hayvanların uzuvlarıyla kıyaslanarak anlatılır. Konuyla ilgili olarak bazı sahabîlerden haberler rivayet edilmişse de, bu haberlerdeki rakamlar da hadislerdekiyle uyuşmaz. Bu hususlar, ilgili rivayetlerin sıhhati üzerinde bir takım şüpheler oluşturmakta ve bunların kabulünü zorlaştırmaktadır.

Yerin ve göğün yaratılışı meselesi beraberinde bir çok tartışmayı getirmiştir. Özellikle yedi gök ve yedi yer fazla tartışılan konulardır. Yedi gök konusunda Kur'an'da bir çok ayet vardır. Bu ayetler göklerin sayısının yedi olduğunu sabit kılmaktadır. Tartışma konusu olan bunların sayısı değil mahiyeti olmuştur. Bazı alimler sayı üzerinde düşünerek yedi göğü bazı gezegenlerle bire bir eşleştirmişlerse de bu pek isabetli bir yorum sayılmaz. Yedi gök tabirinin geçtiği tek sahih, hadis

mi'racı anlatan rivayettir. Bu hadiste her gökte bir peygamberin olduğu ifade edilir ve dünya seması da bu göklerden biri sayılır. Hadiste ifade edilenlere rağmen, mi'rac olayının yaşandığı boyut ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Hadiste ifade edilen yedi gök, bizzat göklere işaret etmesinden ziyade, peygamberleri derecelerine ayıran manevi aleme ait bir mekan olması da ihtimal dahilindedir.

Yerlerin sayısını yedi olduğu konusunda delil olarak getirilen tek ayet Talak suresinin 12. ayetidir. Ayette açık bir şekilde arzların sayısının yedi olduğu ifade edilmez. İbn Abbas'ın rivayet ettiği ve yedi arz tabirinin geçtiği bir hadis, kaynaklarda ayeti açıklama mahiyetinde aktarılır. Rivayet sahih olmadığı gibi İbn Abbas'a ait bir haberdir. Bu konuda ayete dayanarak kabul edilebilecek en iyimser görüş, yedi arzın yerin tabakalarına işaret ettiğidir. Ancak, konu hakkında söylenebilecekler ihtimal dahilinde olup, yedi arzın, dünya dışındaki başka dünyalara işaret etmesi de muhtemeldir.

Zelzele ve kâf dağından bahseden bir takım rivayetler de bulunmaktadır. Bunlar, muteber hadis kaynaklarında geçmeyen ve makul olmayan rivayetlerdir. Bunların İsrâîlî haberler olduğu görüşü ağır basmaktadır.

Mucize olduğu ifade edilen olaylara ait rivayetler hususunda, alimlerin görüş ayrılığı içinde oldukları görülmektedir. Güneş ile ilgili rivayetler bölümünde zikrettiğimiz, güneşin battıktan sonra geri döndüğü ile ilgili rivayetler bunun örneğidir. Tarih ve tefsir kaynaklarından bazıları rivayetleri makbul kabul ederken, muhaddislerden en-Nevevî, Aynî ve bir çok hadise makul ve tenkitçi yaklaşan İbn Hacer de bu hadisi sahih kabul etmektedir. Oysa rivayet bir çok muhaddis tarafından sened ve metin açısından eleştirilmiş ve şiddetli zayıf ya da mevzû olduğu ifade edilmiştir. Mucize olarak kabul edilen ayın yarılması olayı ile ilgili rivayetler, bir başka tartışma konusu olmuştur. Konuyla ilgili ayeti yorumlayarak olayın henüz gerçekleşmemiş, kıyamette vukû bulacak bir olay olduğunu ifade edenler olmuştur. Buna karşılık ilgili hadislerin, hatta ayetin devamının olayın meydana geldiğini desteklediğini savunanlar olmuştur. Bu şekilde ayın yarılması ile ilgili iki farklı görüş ortaya çıkmıştır.

Bazı kevnî olayların mahiyeti zamanla ortaya çıkmakta ve insanlar bu olaylar tekrar ettikçe buna aşinalık kazanmaktadır. Asrı saadette Hz. Peygamber güneş tutulmasıyla karşılaştığında diğer insanlar gibi bir müddet endişeye kapılmıştır. Ancak endişeye kapılması gerçekleşen bu olayı yanlış yorumladığı anlamına gelmez. Rasulullah, yaklaşık 15 asır öncesinde bir çok insanın, ne olduğu konusunda bilgi sahibi olmadıkları yada farklı sebeplere bağladıkları bu tür kevnî olayların mahiyetini kavramaktaydı. Ancak güneş tutulması gibi olayların kıyameti andırmasından dolayı insanı ürküten bir yönü bulunduğundan, bu olay esnasında Hz. Peygamberin beşeri tabiatından kaynaklanan bazı tepkiler göstermesini doğal karşılamak uygun olacaktır.

Yıldızlar bölümünde zikredilen hadislerde de Hz. Peygamber'in, cahiliye döneminde revaç bulan bazı inanışların düzeltilmesiyle ilgili hususlara değindiği görülmektedir. Nev' inancı, sihir ve müneccimliğin yasaklanmasıyla ilgili hadisler buna örnek gösterilebilir.

Zikretmiş olduğumuz hadislerin sıhhatleri konusunda genel olarak söylenebilecek şey ise, belirlediğimiz başlıklar altında sahih hadisler kadar zayıf hadislerin de bulunduğudır. Bir çok kaynakta zayıf nitelikli rivayetlerin aktarıldığını ifade etmiştik. Bu durum rivayetlere yaklaşım tarzından kaynaklandığı gibi, yaratılış, alem, yer-gök ile ilgili rivayetlerde bahsedilen bazı hususlar, yaşadığımız dünyanın ötesinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple rivayetlerde aktarılan bilgilerin doğrulanması ya da yanlışlanması güçleşmektedir. 15 asır öncesini düşündüğümüzde ise bu durum imkansızdır. Netice olarak hadisleri değerlendirirken bunların söylendiği asrı, insanların inanç, sosyal-psikolojik durumlarını ve Hz.Peygamber'in konumunu göz önünde bulundurmak ve rivayetlere karşı ihtiyatlı davranmak en uygun yaklaşım tarzı olacaktır.

SONUÇ :

Asırlar boyunca insanoğlu için, yaşadığı alem ve kendi dışında bulunan evren ilgi çekici olmuştur. Ancak insanoğlunun kâinatta gerçekleşen olaylara bakışı yaşadığı asra ve bilgi düzeyine göre farklı olmuştur. Asırlar öncesinde inanç arayışı içerisinde olan insanlarla, tevhidî inanca sahip insanlar kevnî alemde gerçekleşen olaylara farklı pencerelerden bakmışlardır. İnsanlığa yeni bir inanç sistemi getiren Hz.Peygamber ve özellikle Kur'an, kâinat ve evrende işleyen ilahi nizama dair bir çok bilgi aktarmışlardır. Kuran'ın aktardığı bilgilerden bazılarının mahiyeti çözüldüğü halde, bazıları hala tam olarak anlaşılammıştır. Hz. Peygamberin de kâinatla ilgili bir çok rivayeti bulunmaktadır. Peygamberin ümmetine bu rivayetleri birkaç sebeple aktardığını görüyoruz :

1. *Kısmî anlamda kevnî bilgi vermek* : Hz. Peygamber kâinatın işleyişi hakkında, yanlış bilgiye sahip olan ya da herhangi bir bilgiye sahip olmayan ümmetine, kendinin de sahip olduğu kadar kısmî anlamda bilgi vermekteydi. Örneğin ayın ve güneşin Allah'ın iki ayeti olduğu, bunların tutulmasının kimsenin doğumu veya ölümüyle ilgili olmadığı, bunun alemin normal seyri içerisinde gerçekleşen kevnî bir olay olduğu gerçeğinin ifade edilmesi gibi. Ancak Peygamber spesifik anlamda bilimsel açıklama gerektiren bazı hususlarda açıklama yapmaz. Zaten Peygamberler bunlarla mükellef değildirler.

2. *Tebliğ amaçlı kullanılması* : Hz.Peygamberin ümmetine anlattığı bu tür bilgiler çoğunlukla tebliğ amaçlıydı. Peygamberimiz o asır şartlarında tasavvuru zor olan büyük bir alemde bahsederek Allah'ın yüceliği ve eşsizliği hakkında bilgiler vermekteydi. Ayrıca toplumda cahiliye devrinden artakalan ve İslam'la uyuşmayan bir takım inançların değiştirilmesi noktasında da, Hz.Peygamber'in bu bilgileri

ümmetine aktardığını görüyoruz. Nev' ile ilgili hadislerde olduğu gibi.

Hz. Peygamber'in asıl görevi ümmetine astronomiye ait bir takım bilgiler vermek değildir. Bu sebeple Peygamber'in kâinatla ilgili olarak aktardığı bilgiler ümmeti açısından bağlayıcı olmayabilir. Ancak zayıf ve mevzu rivayetleri bir kenara bıraktığımızda, sahih rivayetlerde bahsedilen hususlarda aklın ve mantığın reddedebileceği bir unsur bulunmadığı gibi Kur'an'la çelişen bir nokta da bulunmaz. Ayrıca bazı konularda Hz.Peygamber, Kur'an'ın söylediğinin ötesinde bir şey söylemez.

Tezimizde elde ettiğimiz sonuçlardan biri de, zikrettiğimiz hadislerden bir kısmı konusunda (güneşin secdesi, güneşin şeytanın boynuzları arasından doğması ile ilgili hadis, Sa'd b. Muaz vs.) İslam alimlerinin iki gruba ayrılmış olduklarıdır. Birinci grup hadislerde teşbih olduğunu savunurken, diğer bir grup bunların hakiki anlamda anlaşılması gerektiğini söylemişlerdir. İslam alimlerinin kendi aralarındaki bu görüş ayrılığı bizi daha önemli bir noktaya götürmektedir. Hz.Peygamber söz konusu hadislerde gerçekten anlattıklarını teşbih üslûbunu kullanarak mı ifade etmiştir? Yoksa hadislerde anlatılanlar olduğu gibi midir? Yani Hz.Peygamber hakiki anlamlarını mı kastetmiştir? Hadisler ayrı ayrı incelendiğinde Rasulullah'ın tebliğ üslûbunda önemli yere sahip olan "*teşbih*" metodunun ağırlıklı olarak kullanıldığını görürüz. Bazı hadislerde de mecazın kullanıldığına rastlarız. Bu şekilde anlatılmak istenen hususlar muhatapların anlayacağı hale dönüştürülmektedir.

Tezimizde İslam öncesi kâinat inançlarını incelemenin yanı sıra, Hz.Peygamber'in ilgili rivayetlerine sened ve metin açısından yaklaşarak genel bir bakış açısı elde etmeye çalıştık. Yaptığımız çalışma, bu geniş konunun çok kısmî bir bölümünü oluşturmakta olup, ilgili hadislerden bir çoğunun müstakil olarak çalışılmaya müsait olduğunu ifade etmek isteriz.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö.1162/1652), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs amme 'štehera mine 'l-Ehâdîsi alâ elsineti 'n-Nâs*, I-II, Beyrut-1351 (**Keşfu'l-Hafâ**)
- Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *el-Müsned*, I-VI, thk.M. Fuat Abdalbâki, Beyrut-1413
- Ali el-Kârî, Ebû'l Hasen Nureddin Ali, Ali b. Muhammed (ö.1014/1605), *Esrâru'l-Merfûa fi 'l-Ahbâri 'l-Mevdûa*, Beyrut-1986 (**Esrâru'l-Merfûa**)
- , *Şerhu 'ş-Şifâ*, I-II, Daru'l-Kütübü'l İlmiyye, Beyrut-trs.
- Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul-1996
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul-1989
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis istulahtarı Sözlüğü*, İstanbul-1987
- el-Aynî, Bedruddin, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (ö.855/1451), *Umdetu'l-Kârî, Şerhu Sahîhi 'l-Buhârî*, I-XX, Beyrut-trs (**Umde**)
- el-Azîmâbâdî, Muhammed Şemsulhak, *Avnu'l-Mâb'ûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XVI, Beyrut-1998 (**Avnu'l-Ma'bûd**)
- el-Begâvî, Huseyn b. Mes'ud (ö.516/1122), *Şerhu's-Sünne*, I-XVI, Beyrut-1983
- , *Tefsîru'l-Begâvî Meâlimu't-Tenzil*, I-VI, Beyrut-1995
- el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahya (ö. 279/892), *Ensabu'l-Eşraf*, Beyrut-1996
- el-Beyhâkî, Ebûbekr Ahmed b. El-Huseyn (ö.458/1066), *Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi Şerîa*, I-VII, Beyrut-1985
- , *el-Esmâ ve 's-Sifât*, I-II, Beyrut-1993 (**el-Esmâ**)
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah (ö.256/870), *Sahîhi 'l-Buhârî*, I-VIII, Beyrut-1991
- , *Târîhu 'l-Kebîr*, I-VIII, Beyrut-Trs.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Ankara-1988 (**Muhtasar**)
- Cevad, Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi'l Arab Kable'l-İslam*, I-X, Beyrut-1993 (**el-Mufasssal**)

- Cevrekânî, Ebû Abdullah Huseyin, *Kitâbu'l Ebâtıl ve'l-Menâkir ve's-Sıhah ve'l-Meşâhir*, Beyrut-1994 (**Ebâtıl**)
- Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara-1982 (**Cahiliye Toplumu**)
- Çakan, İ. Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul-1985
- Çelik, Ali, *İslâm'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, İstanbul-1995 (**Halk İnançları**)
- Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Heyet, I-XIV, İstanbul-1986
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul-1977
- Derveze, İzzet, *Asru'n-Nebî* (Çev. Mehmet Yolcu), İstanbul-1995
- Ebû Dâvûd, Süleyman b.Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), *es-Sünen*, I-II, Beyrut-1988
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî (ö.430/1039), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, I-XI, Beyrut-trs (**Hilye**)
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *Sünnet Müdafaası* (Çev. Mehmet Görmez, M.Emin Özafşar), Ankara-1990
- Eyüp Sabri Paşa, *Mir'ât-ı Harameyn, (Mir'at-ı Mekke)*, I-II, İstanbul, 1301
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh en-Nişâbûrî (ö.405/1014), *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut-trs (**el-Müstedrek**)
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (Çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul-1993
- Hasan, H. İbrahim, *Siyasi-Dînî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi* (Çev. Saderettin Gümüş), İstanbul, 1996.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali (ö.463/1071), *Târih-u Bağdad*, I-XIX, Beyrut-trs
- Hatiboğlu, M. Said, *Müslüman Alimlerin Buhâri ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri*, İslamî Araştırmalar Dergisi, Sünnet özel sayısı, cilt X, sayı 1, Yıl 1997, s. 1-14
- Hattâbî, Ebû Süleyman (ö.388/998), *Meâlimu's-Sünen*, I-II, Beyrut-1991
- İbn Abdilberr, Ebû Yusuf en-Nemerî (ö.463/1071), *Câmiu'l-Beyâni'l-İlm*, I-II, Damman-trs.

- İbn Arrak, Ali b. Muhammed el-Kinânî (ö.963/1556), *Tenzîhü's-Şerîa ani'l-Ehâdîsi Şenîati'l-Mevdûa*, I-II, Beyrut-1982
- İbn Ebî Hâtîm, Muhammed Abdurrahman b.Ebî Hâtîm er-Râzî (ö.327/939), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Beyrut-1952
- İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali (ö.852/1448), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, I-XV, Beyrut-1996 (**Fethu'l-Bârî**)
- İbn Hibban, Ebû Hâtîm Muhammed (ö.354/965), *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I-III, Beyrut-1992
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (ö.751/1350), *Menâru'l-Munîf fi's-Sahîh-i ve'd-Daîf*, Beyrut-1994 (**Menâru'l-Munîf**)
- İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ İsmail b. Kesir el-Kureşî (ö.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye* I-VIII, Beyrut-Trs (**el-Bidâye**)
- , *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-IV, Dimeşk-1995
- , *Hadislerle Kur'an Tefsiri* (Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, Çev.Yorum Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), İstanbul-1991
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ed-Dineverî (ö.276/889) *Kitabu Te'vili'l-Muhtelifi'l-Hadis* (Çev. Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu), İstanbul-1989 (**Te'vîl**)
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö.275/888), *Sünen-ü İbni Mâce*, Beyrut trs
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed el-Misrî (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut-1994
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed (ö.758/1357), *Mecmûu Fetevâ Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, I-XXXVII, Riyad-1961
- , *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I-VI, Beyrut-trs
- İbn Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed (ö.635/1240), *Futuhâtü'l-Mekkiyye*, I-XIV, Kâhire-1985
- İbnu'l Cevzî, Ebû'l Ferec Abdurrahman (ö.597/1201), *Kitâbu'l-Mevzûat mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûat*, I-IV, Riyad-1997 (**Kitâbu'l-Mevzûat**)

- , *İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-Vâhiye*, I-II, Lahor-trs. (**İlel**)
- İbnu'l Esîr, Ali b. Muhammed (ö.630/1233), *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, I-V, Beyrut-trs (**en-Nihâye**)
- , *Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VI, Beyrut-1989 (**Usdu'l-Gâbe**)
- İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, (Çev. Beyza Düşüngen), Ankara-1969
- Kâdi İyâz, Ebû'l Fazl İyaz b. Mûsa b. İyaz el-Yahsubî (ö.544/1149), *eş-Şifa bi Ta'rifî'l-Hukûku'l-Mustafâ*, I-II, Beyrut-trs.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed (ö.923/1517) *İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, 1990 (**İrşâd**)
- , *Mevâhibu'n Ledünniyye*, I-VIII, Beyrut, 1994 (**Mevâhib**)
- Kırbaşoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara-1990
- Kitab-ı Mukaddes
- Kur'an-ı Kerîm
- Macit, Nadim, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya-1992
- Mariuce Bucaille, *Müspet İlimler Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an* (Çev. M. Ali Sönmez), Ankara-1998
- Mes'ûdî, Ebû'l Hasan Ali (ö.346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Medâinu'l-Cevher*, I-IV, Beyrut-1988
- Meydan Larousse, I-XXIV, İstanbul-1992
- Meydânî, Abdurrahman Hasan, *Mecmeu'l-Emsâl*, Beyrut-1408
- Miras Kamil ; Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*, I-XII, Ankara-1986 (**Tecrid**)
- Müslim, Ebû'l Huseyn el-Küreyşî (ö.261/875), *Sahîh-i Müslim*, Hzr. Muhammed Fuat Abdu'lbâkî, I-IV, Beyrut-1983
- Mubârekfûrî, Ebû'l Ulâ Muhammed (ö.1353/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*, I-X, Kahire-1991 (**Tuhfe**)
- el-Munâvî, Muhammed Abdurrauf, (1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, I-VI, Beyrut-1995 (**Feyzu'l-Kadîr**)

- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb (ö.303/911), *es-Sünen*, Beyrut-1994
- en-Neseî, Ebû'l Berekât Hafizuddin (ö.710/1310), *Tefsîru'n-Neseî el-Medârik*, I-III, Beyrut-1983
- en-Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddin b. Şeref (ö. 676/1277), *Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I-XVI, Beyrut-trs. (**Şerhu Müslim**)
- Rıza, Reşid (ö.1354/1935), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm eş-Şehîr bi Tefsîri'l-Menâr*, I-XII, trs (**Tefsîru'l-Menâr**)
- es-Sahârenfûrî, Halil Ahmed b.Mecid (ö.1346/1927), *Bezlu'l-Mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, I-XIX, Beyrut-trs. (**Bezlu'l-Mechûd**)
- es-Suyûtî, Celaledîdîn (ö.911/1505), *Leâli'l-Mesnûa fî ehâdisi'l-Mevdûa*, I-II, Beyrut-Trs.
- , *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbu'n-Nevevî*, I-II, Beyrut-trs
- Şehristânî, Ebû'l Feth Muhammed b. Abdilkerim (ö.548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Beyrut-1992
- et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-XI, Riyad-1915
- , *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, Beyrut-1993
- et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed (ö.321/933), *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XXVI, Beyrut-1994 (**Müşkil**)
- et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman (ö.204/819), *el-Müsnedu't-Tayâlisî*, Beyrut-trs.
- et-Tahânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî (ö.1394/1974), *Kitâbu Keşşâfî Istılahi'l-Funûn*, I-II, Beyrut-1996
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ (ö.279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V Beyrut-1987
- el-Ubbî, Muhammed b. Halife b. Ömer, (ö.828/1425), *Sahih-i Muslim mea Şerhihi'l-Müemma İkmâli İkmâli'l-Mu'lim*, I-IX, Beyrut-1994 (**Şerh**)
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara-1992
- Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. E.Ruhi Fıglalı), Ankara-1981
- Wensinck, A, J, *Concordance*, J.Brill, 1936

Yazır, E. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul-trs (**Hak Dini**)

Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, İstanbul-2001

ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî (ö.1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, I-XX, Beyrut-trs (**Tâcu'l-Arûs**)

ez-Zehabî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed (ö.748/1374), *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Rical*, I-VII, byy, trs (**Mizân**)

———, *Tertîbâtu'l-Mevzûa li İbni'l Cevzî*, Beyrut-1994 (**Tertîbâtu'l-Mevzûa**)

———, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-XXVII, Beyrut-1990

———, *Tekiretu'l-Huffaz*, I-IV, Beyrut-trs

———, *Muhtasaru'l-Uluvv li'l-Ali el-Gaffar*, Beyrut-1992 (**Uluvv**)

ez-Zerkeşî, Ebû Abdullah Muhammed, *Tezkire fi'l-Ehâdisi Müştehera*, Beyrut-1991

Zeydan, Corci (ö. 1914), *el-Arab Kable'l-İslam*, Darul-Hilal, byy, trs

———, *Târîhu'l-Medeniyeti'l-İslâmiyye*, Beyrut-1994 (**Medeniyet**)

ez-Zurkânî, Muhammed b. Abdi'lbâkî (ö.1122/1710), *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattai'l-İmam Mâlik*, I-IV, Beyrut-1403 (**Şerhu'z-Zurkânî**)

EC. PİŞİNKÖRÜKÜM KURULU
KUTUPHANESİ